

દુલહન દુલાલી.

(કાળા પહાડ.)

એક રસપ્રાણી ઐતિહાસિક નવલકથા.

મૂલ્ય દશ આના.

વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય અડાજણ-મુંરત.

સોના ચાંદીના દાંણીના તથા ઘડીઆળો ખરીદવાની બારોઆદાર દુકાન શા. નરોત્તમદાસ નગીનદાસની કું.

દરેક જાતના સોના ચાંદીના દાંણીના બનાવનાર તથા વેચનાર તેમજ દરેક જાતના નવા ઘડીઆળો તથા તેને લગતો દરેક જાતનો ..... વેચનાર તેમજ જુના ઘડીઆળો દુસ્ત કરનાર.
એક વખત પ્રધારી ખાત્રી કરવા વિનંતી છે.

ઠે. - કલુપોઠ બજાર - સુરત.

—: તાવનો કટ્ટો દુશ્મન :—

“દલાલનું એગ્યુ મીક્ચર”

એ દલાલી ટાલીઓ, જંગલી અગર મેલેરીયા ઇન્ફ્લુએન્સા વીજેરે દરેક જાતનો તાવ એકદમ ઉતારી દરતીને તરત આરામ આપે છે.
ક્રિમલ ખાટલી પના આના દંશ. દલાલોનું પ્રમાણ ખાટલી ઉપર છે.

“પેનરીલીવર”

દરેક જાતનો પેટનો દુઃખાવો, કેલ્સ, ઓડો, ઉલટી વગેરે ઉપરનો આકસીર ઇલાજ એક વખત વાપરી ખાત્રી કરો.

મલવાનું ઠેકાણું:—સુરતમાં જુની અને બદલીતી આ કોઈ દલાલી દુકાન

“મેસર્સ દલાલ બ્રદર્સ”

ઠે. બજારપુરી બારોઆદાર

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કૉપીરાશ્ટ્રિ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૮૮૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દુષ્ટન દુષ્ટારી

વિષય ૮૪૫૭ : ૩

દુલહન દુલાલી.

(કાલા પહાડ)

અંથકાર:—શ્રી રસિકચંદ્ર વશૂ.

(શેરશાહ, ચિન્તા ઇલાહિના પ્રણેતા.)

અનુવાદક:—ફતેહચંદ કર્પૂરચંદ લાલન.

પ્રસિદ્ધ કર્તા:

પ્રભુશંકર નરભેરામ વ્યાસ.

પ્રગતિ મંદિર, વિશ્વલયોતિ કાર્યાલય-અડાબણ

મુરત.

આ ગ્રંથની ૧ થી ૫૬ સુધીના પેજ “દેશી મિત્ર” પ્રેસમાં છાપ્યાં અને ૫૬ પાછળના પેજ
“શંકર” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં નારાયણરાવ લક્ષ્મણરાવ નીકમે છાપ્યાં.

કર્મભલ દશ આના.

ગ્રંથકારનું અર્પણ.

કૌમર્ય

પરમાનંદના આર્યનામાં

આસક્તિનો મોહપાસ છિન્ન કર્યો

વૈરાગ્યનું અવલંબન કયું છે.

તેઓજ

દંદાલીત, જીવનશુકલ અગ્રહી

સિદ્ધ પુરૂષ

બાવાજીને ચરણ-કમળે

ભક્તિના પુષ્પ ચંદન રૂપે

તેમના હાસે

આ નાનુંશું પુસ્તક

અર્પણ કયું છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ સંગ્રહ
૧૧૮૨

પ્રગતિ મંદિર ગ્રંથમાળાના ૨૨માં પુસ્તક તરીકે આ દુલહન દુલાલી નામનું ઐતિહાસિક વાર્તાનું પુસ્તક પ્રકટ કરતાં આનંદ અપાય છે.

સવત ૧૯૮૦ના પોષ માસમાં વિદ્યવર્ધ પંડિત શ્રીયુત કૃતેહ્યંદ કપૂરચંદ લાલન અડાબજી આપ્યા સારે તેમની પાસે મેં અમારા વિશ્વજ્યોતિ માસિકને માટે એકાદ લેખ આપવાની પ્રાર્થના કરી. તે વખત તેમની પાસે પોતે પ્રવાસમાં હોવાથી અન્ય લેખ તો ન હતો. પણ આ પુસ્તક હતું. તે તેમણે મને બતાવ્યું. જોતાં તે ધણુંજ ઉપયોગી જણાયું એટલે મેં તેમની પાસે તે પ્રકટ કરવાની માંગણી કરી. ઉદાર દીલના તે તત્વનિષ્ઠ પુરૂષે મને હા પાડી આભારી કર્યો. આ રીતે પુસ્તક મેળવ્યા પછી પુનઃ તેનું શાંત ચિત્તે અવલોકન કરતાં મને તે ધણુંજ રસિક અને બોધક લાગ્યું. તે સાથે વિચાર થયો કે તેને છૂટા પુસ્તક રૂપે છાપાવવું કે વિશ્વજ્યોતિમાં તે છાપવું શરૂ કરવું. મારી મૂળ માંગણી વિશ્વજ્યોતિના લેખ માટે હતી તેથી સર્વ આલોકને સંતોષ ખાતર તે માસિકમાં શરૂ કર્યું અને શરૂ થયા પછી જે જે આલોકના તે વાંચવામાં આવ્યું તેમના તરફથી સંતોષ ઉદ્ગારો મળતા રહ્યા અને તેને લઈ જુદા પુસ્તક રૂપે છાપવાની ઇતિ પણ ઉદ્ભવી. પરિણામ સ્થૂલરૂપમાં આ પુસ્તકની પ્રસિદ્ધિ આજે વાંચકો જોઈ શકે છે.

વર્તમાન સમય તો નવલકથાનો છે એમ કહીએ તો પણ સાહે. નવલકથાનો ઉદ્દેશ મનુષ્યને કડકી ગોળી ઉપર ખાંડવું પડ ચઢાવી જેમ તે દ્વારા તે અહુણ કરવાની સુગમતા કરાઈ વ્યાખિની નિવૃત્તિ ઉપર લક્ષ રખાય છે. તેવીજ રીતે ઉત્તમ બોધને વિવિધ આડ પ્રસંગોમાં સુધી વાંચકોને ઉચ્ચ ભૂમિકામાં લઈ જવાનો છે. આ વાર્તા તે ઉદ્દેશની કેટલા અંશમાં સિદ્ધિ કરે છે તે વિચારવાનું કામ રસિક વાંચકોનું છે. જો તેઓ મનનપૂર્વક તેનું નિદિધ્યાસન કરશે તો ધણા પ્રસંગો તેમને ભ્રમોંધરી મળી આવશે. તે સાથે સુગ વાંચકો એટલું પણ જોઈ શકશે કે આજકાલ કેટલાક લેખકો તરફથી નવલકથાના વાસ્તવ ઉદ્દેશને ભૂલીને તેનામાં વાંચકોની મનોવૃત્તિને તદ્દન નીચે ઉતારનાર શબ્દ વિપતે ભ્રેળલવામાં આવે છે તેનું પણ આ ઉપન્યાસમાં કંઈ નથી.

દુલહન દુલાલીનું મૂળ પુસ્તક બંગાળીમાં કાળા પહાડ નામથી શ્રીયુત રસિકચંદ વસુ તરફથી પ્રકટ થયું છે. અને તેનો અનુવાદ પંડિત શ્રીયુત લાલને કર્યો છે. પંડિત લાલનના નામથી ગુજરાત અજાણ્યું નથી. અને તેમના હાથે અનુવાદ થયલા આ પુસ્તકમાં બંને તેટલી સરળતા, અને બોધકતા સ્પષ્ટ છે. તેમ રસક્ષતિનો દોષ પણ આવવા પામ્યો નથી તે તેમની નિહતાને આભારી છે.

અને આ વાર્તા વાંચ્યા પછી તેનું જે રહસ્ય જણાયું તેનું પરિસ્ફોટન છેવટ ઉપસહારમાં કરાયું છે. અને આશ્ચ છે કે વિવેકી વાંચનાર આ વાતને પુરેપુરી વાંચ્યા પછી પોતાને જે જે બોધ સ્ફુરે તેનું સુદૃઢ ટાંચણ કરી તે બોધને પોતાના જીવનમાં ચરિતાર્થ કરવાનો પ્રયાસ સેવશે તો લેખક પ્રકાશક તથા અનુવાદકની ત્રિપુટીના શ્રમનું સાચકય થશે.

સ. ૧૯૮૦. આશ્વિન શુકલ ૬
વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય,
અડાબજી-સુરત.

પ્રભુશંકર નરસેરામ વ્યાસ.

બાષાંતરકારની-પ્રસ્તાવના.

કેટલાંક પુસ્તકોના પ્રકરણો બોધક હોવા સાથે એવાં રસ પૂર્ણ ને આકર્ષક હોય છે કે જિજ્ઞાસુ વાંચનારને અંધકારની ભેટ કરવામાં પ્રસ્તાવનાનો વાંચનરૂપ અંતરાય કરવો એ મને તો યોગ્ય નથી લાગતું.

અનુભવ પૂર્વક મેં જોયું છે કે બંગાલી ન જાણનારા બાંધવો ને જુદો સમક્ષ આ પુસ્તક વચાતા, ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક દ્રવતા રસવાણાં પ્રકરણોનું--વસ્તુ જાણવાનું તેમને બહુ મન થતું.

મારા પર આ પુસ્તકે શી અસર કરી તેપણ અહીં સંક્ષેપમાં કહી દઉં. આજથી સાત કે આઠ વર્ષ પર જ્યારે હું દુક મુદતને માટે બેંગલોર હતો, ત્યારે આપણા આ જ બુદ્ધિપતા (એશિયાના) કવીન્ડ શ્રીરવીન્દ્રનાથ ટાગોરના ભક્તિમય ઇંગ્રેજ કાવ્યોનું હું પાન કરતો હતો. એ ઉચ્ચગ્રાહી કાવ્યોનો મૂળ બંગાલીમાં કેવો ભક્તિઅંધાર હશે, તે જાણવા-જોવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા મારામાં જન્મવા પામી. ૬૦ કલાક આપી મેં બંગાલી ભાષાના હિન્દી-બંગલા શિક્ષા-પ્રથમ ને દ્વિતીય ભાગ પૂરા કર્યા. પૂરા થયા પછી બંગાલી ભાષાના નિપુણ-વાંચક-સાહિત્યરસિક ભાઈ શુશીલ (ભીમજી હરજીવન) ને મેં લખ્યું કે બંગાલી ભાષાનો પરિચય કરવા મારે શું વાંચવું! તેઓએ મારા પત્રનું ઉત્તર આપ્યું નહિ. તેમજ મને કંઈ સૂચના પણ કરી નહિ. પરંતુ એમણે આ વાર્તાનું પુસ્તક મને પાઠવ્યું. વાંચતા મને કંઈક સરલ અને રસાત્મક લાગ્યું. પ્રકરણમાં વાર્તા કારે વાન કરતાં એવો જિજ્ઞાસારસ દ્રવતો રાખેલ કે રોજ એક પ્રકરણનો અનુવાદ કરી મુંબઈ ફેર કોપી કરવાને મોકલવા લાગ્યો. આ વેળા મારી પાસે બંગાલી કોશ કે વ્યાકરણ ન હતાં, તથાપિ વાર્તા રસનું તેજ એવું વિશિષ્ટ હતું કે વાર્તાકારના વાક્યોનો આજ અર્થ અહીં ઘટે, અન્ય નહિ, એવો પ્રકાશ મારી મનોવ્રતિ પર પડતો હતો. તથાપિ વિવિધ રૂચિના મનુષ્યના સમુદાયરૂપ આ જગત્ હોવાથી, આ વાર્તામાંથી કયા વાંચકને કયો રસ-કામરસ, ભક્તિરસ, તત્ત્વરસ, પ્રેમરસ, અધ્યાત્મરસ, કર્ણુરસ પસંદ પડશે તેં નહીં કરવાનું કામ મારું નથી. સરસ્વતીચંદ્રના પ્રખ્યાત લેખકે એ અદ્વિતીય વાર્તાની પ્રસ્તાવનામાં વાંચનારના વર્ગો પાડેલા છે, તે સ્મરણ કરી જવાની હું માત્ર ભલામણ કરું છું.

આત્મઅંધુ સુશીલે મને બંગાલી ભાષાનો પરિચય કરવા માટે વિવિધ રસપૂર્ણ આ પુસ્તક મારા પર પાઠવ્યું, તેમજ આ વાર્તામાં આવેલાં મનોગમ બંગાલી કાવ્યોનો ગુજરાતી પદ્યમાં અનુવાદ કરી આપ્યો, તેને માટે તે બધું જો અહીં ઉપકાર માનું છું.

આ પુસ્તક આપું 'સુધેર' અને 'સુધેર', તથા તેને પ્રસિદ્ધિમાં મૂકવાને આશયો વિવંચ કમ થયો હતો, એવી કોઈને શંકા હોઈએ તો તેને ખુલાશા એ છે કે એ પુસ્તકની એક નકલ મારી પાસે હતી, તે એક સુજન મારી પાસેથી ગ્રાંટ કરવાને શંકા ગયા, તેના હાથમાંથી તે એવી રીતે સરી જવા પામ્યું કે પાછું મળવાની આશા પણ નહિ. લગભગ ત્રણેક વર્ષે તે બાઈએ આ પુસ્તકને લાવી આપ્યું.

ત્યારબાદ શ્રી વિશ્વજ્યોતિના સપાદક શ્રીયુત પ્રભુશંકર નરભેરામને મેં આપ્યું. એમને તે ગમ્યું, અને પોતાના માસિકમાં મારી રજા લઈ પ્રસિદ્ધ કરવા માંડ્યું. તેઓ લખે છે કે "દુલહનદુલાલી ની વાર્તા આદમ તથા વાંચનારને બહુ મનોહર લાગી છે. પ્રસિદ્ધ કરવા પુસ્તકરૂપે પરવાનગી આપશો" હું તેમને હવે બેર આ પરવાનગી આપુ છું.

આ વાર્તાના પ્રણેતા શ્રીયુત બાપુ શ્રી રસિકચંદ્રે મને ગુજરાતી અનુવાદ કરી પ્રસિદ્ધ કરવાની પરવાનગી આપી, તેને માટે તેઓ શ્રીનો અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માનુ છું.

વાચનારને અથકાર વચ્ચે આટલો પ્રસ્તાવના વાચનનો અંતરાય નાંખવા માટે ક્ષમા માગી વાંચનારના હસ્ત કમલમાં આ વાર્તાના ખુલ્લોદાર પ્રકરણ-પુણે મૂકું છું.

યોગ-શાંતિની મંદિર
મહાશાવનગર સંસ્થાન
સંવત-૧૯૮૦ના આદ્ય શુકલ ૯, મંગળ }

બી. વિનયાવલત
કે. કે. લાલન.

દુલહન દુલાલી.

ભાગ ૧

પ્રકરણ	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	આનંદ	૧
૨	કર્મસૂત્ર.	૬
૩	દુલહન દુલાલી	૮
૪	મંત્રણા	૧૩
૫	કૈદ.	૧૬
૬	કૃતગતા.	૧૮
૭	સ્વપ્ન.	૨૨
૮	મિલન.	૨૪
	ભાગ—૨.	
૯	સામાજિક બેઠક	૨૬
૧૦	ધરની હકીકત.	૨૯
૧૧	સ્મૃતિનું પ્રભાવ.	૩૧
૧૨	જગન્નાથપુરીમાં.	૩૩
૧૩	અત્યુત્પાત.	૩૫
૧૪	મૂર્તિ.	૩૮
૧૫	સાધના	૪૭
૧૬	આકર્ષણ.	૫૩
૧૭	સિદ્ધિ.	૫૫
	ઉપસંહાર.	૬૦

દુલહન દુલાલી.

અથવા

પતિ પત્નીનો દિવ્ય પ્રેમ.

પ્રકરણ ૧૬.

આનંદ

ગંગાના તીરપર બીરજાઓન ગામને છેડે એક નાનું સરખું આંખાનું બન આવેલું છે. આ આશ્રવનની વચ્ચે એક સ્થળે એક નાનીશી પથ્થકુડીના દાર પાસે પ્રેમાનંદ બાવા કૃષ્ણાસન (દર્શનું આસન) પર બેઠા છે.

બાવાજીનું મસ્તક મુંડિત છે, કેવળ શ્વેતવાળની એક નાનીશી શીખા દિવ્ય જ્યોતિની શીખાની પેઠે પછવાડે લંબાઇમાં રહેલી છે. વદનમંડળ પર મુંઝવું નામ નહિ, સ્તરીર તથા કૃષ્ણ, અને ચર્ચુ ગૌર છે, મુખમંડલે શાન્તિ તેમજ પ્રેમની અપૂર્વ જ્યોતિ છે.

બાવાજી ચક્ષુ બંધ કરી ભગવન્નામ સ્મરણ કરે છે. આ વખતે વૈશ્ણવ માસ છે. મધ્યાહ્ન પછીનો સિન્ધ્ય દક્ષિણ પવન આંખાના પાંદડાંને જરા હલાવતો ધીરે ધીરે વહન કરે છે. પાંદડાંમાં ઠંકાયેલી આશ્ર શીખા પર બેસી કાચલ આનંદે ફૂ-ઉ ફૂ-ઉ માન કરે છે. ચંપાની શોભા વડે જગત આનંદમય થઇ રહ્યું છે, વૃક્ષો, લતાઓ, પત્રો, પુષ્પો અને કુલે આનંદ દેખાઇ આવે છે. બાવાજી આનંદવનમાં બેઠા બેઠા પોતે પરમાનંદે મગ્ન થાય છે.

આ વેળા એક નવીન યુવકે ધીમે ધીમે આજ આશ્રકાનનમાં પ્રવેશ કર્યો. યુવક તપેલા સુવર્ણના જેવી ગૌર કાંતિનો છે, સુવર્ણ પ્રતિમાની પેઠે તે આંખ શોભા વડે તેમજ સૌંદર્યના અપૂર્વ પ્રભાવ વડે ઉજવલ છે. યુવકના પોશાકમાં શ્વેત રેશમનું વસ્ત્ર છે. ઉત્તરાસન પણ શ્વેત રેશમનું જ છે. જમણી બૂજમાં ઇષ્ટ સિદ્ધિ દાયક માદળીયું બાંધેલું છે. મસ્તક પર સારી રીતે ઝોળેલા લાંબા કાળા વાળના ગુચ્છા છે, લલાટપર ચંદન લગાડેલું છે. મુખ મંડલપર હમણાં કુટેલી હોયની તેવી મુંઝતી કાળી રેખા છે, તે ભ્રમરો પ્રભાત કમલ સરખાં સુંદર છે.

યુવક બીરજાઓન ગામનો વતની નજાન ચાંદરાબનો પુત્ર કાલાચાંદ રામ છે. કાલાચાંદ પ્રેમાનંદ બાવાજીનો શિષ્ય છે; રાજ મધ્યાહ્ન ઉત્તરતાં બાવાજીનાં દર્શન કરવા આવે છે, આજે પણ તે આવેલ છે,

હવે કાલાચાંદે આશ્રમમાં પ્રવેશ દર્શો. યુ'પીની સન્મુખ જઈ જોયું તો બાવાજી જપ ક્રિયામાં મગ્ન છે. ચમ્પુ બંધ છે. કોઈ વેળા કોઈ કંઈક ચાલતા જણાય છે. એજ પ્રસન્ન મુર્તિ-માંથી જાણે પ્રેમ અને આનંદ ઝરતા ન હોય તેવું લાગે છે. કાલાચાંદ સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ઉભો રહ્યો છે.

કંઈક સમય જતાં બાવાજીના જપ પૂર્ણ થાય છે ચમ્પુ ખોલે છે. પછી કાલાચાંદને સન્મુખ જોઈ બોલ્યા, બાપુ ક્યારે આવ્યો છે; ખેમ.

પ્રસન્ન દષ્ટિમાં અને સ્નેહ ભરેલા સ્વરમાં વાતસલ્યભાવ ઉઠાળા મારવા લાગ્યો.

યુવક બાવાજીની ચરચરજ મસ્તકે ચડાતી સહજ દૂર ખેડો.

બાવાજી બોલ્યા, બાપુ, જગત્ તરફ ફરીને જો આજ કેવું દેખાય છે.

યુવક-બહુજ પ્રફુલ્લ, જાણે આનંદરૂપ હોયતી.

બાવાજી-હાં બાપુ; જગત્ આનંદમય પરમાનંદની આનંદલીલાનું વન તેના આરંભમાં, મધ્યમાં, અંતમાં કેવળ આનંદ. ઋષિઓએ કહ્યું છે કે:-

૧ “ જાનંદરાઘ્યેષ્ઠ કલિવસાન્નિ મૂતાન્નિ જાવસ્તે
જાનંદેન જાતાન્નિ જાતાન્નિ બીજન્તિ,
જાનંદ પ્રવાન્ત્યમિ સંવિજન્તિ.”

એ જગત્-એ જૂતમણ આનંદમાંથી થયાં છે, આનંદમાંજ રક્ષિત છે, આનંદમાંજ લીન થયે. જન્મમાં આનંદ છે, જીવનમાં આનંદ છે, મરણમાં પણ આનંદ છે, એ જગત્ આનંદમાં ઉન્નત છે. આનંદજ જગત્ છે અથવા જગત્જ આનંદ છે.

યુવક વિસ્મિત થઈ બોલ્યો, પ્રભુ, જગત્ જો આનંદ છે, તો જીવને દુઃખ કેમ દેખાય છે. બાવાજી-બાપુ, વિસ્મય થાઓ નહિ. દુઃખ કહેતાં કંઈ નહિ, દુઃખ જીવને મનની બાંધે છે. એ બાંધે દૂર કરતાં અખંડ આનંદ-પરમાનંદ પ્રાપ્તિનું સાધન હાથ આવે છે.

યુવક-પ્રભુ, એ અખંડ આનંદ લાભ કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

બાવાજી-પ્રથમ સમજ કે, સુખ દુઃખ, શીત, ઉષ્ણ, એ સર્વ મનની કલ્પના માત્ર છે. મનને સહનશીલ કરી આત્માને વશવર્તી કરતાંજ એ સર્વ દ્વંદ્વ (જોડકાં) પલાયન થતાં જાય છે. માટે તું જે દુઃખની વાતો કરે છે, તેની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે. પરંતુ એ સાધન કઠીન છે.

૧ આનંદ સમુદ્રમાંથી ખરે આ જુતો ઉત્પન્ન થયાં છે, ઉત્પન્ન થએલાં જીવે આનંદ વડે જીવે છે. આનંદ તરફ જઈ તેમાં પ્રવેશ પામે છે.

હસાદન હસાડી—

માનાહ મે ના ૧૩ જગત ૧૦૬ ફરીને જો આજ તુ દેખાય છે
 યુવક, બહુજ પ્રેમ ન જગત આનંદથી હોયતી
 માનાહ, હા મ ૩ જગત આનંદમય પરમાનંદની આનંદ શીલાનુ વન. તેના
 આરંભમા, મૈયમા, અતમ કવળ આનંદજ આનંદ (ગુઓ ૫૪ ૨

જગવાને કહ્યું છે કે:—

૧ “इष्टिद्वयाणि ब्रमायिनि हरन्ति प्रसन्नमनः ॥

ચંચલ મન સહજે ઈશ્વરોનાં આકર્ષણથી ચલાયમાન થઇ પડે છે. આજે તને આનંદ પ્રાપ્તિના સહજ સાધનની વાત કહીશ. આજે વિશ્વભ્રમી મહાનંદ, આ પરમાનંદના અંશ પ્રતિ જીવનું હૃદય છે તેજ આનંદાંશને સ્નેહ, પ્રેમ કે પ્રીતિ કહેવામાં આવે છે. પાત્ર ભેદે એના વિકાસનાં નામ સ્નેહ, પ્રણય, ભક્તિ વગેરે હોય છે. ભક્તિથી સ્નેહ અને સ્નેહથી પ્રેમ વિશેષ ગાઢ હોય છે. આજ સ્નેહ, પ્રણય, ભક્તિ નિર્માણ થતાં મનુષ્ય સહજે અખંડ આનંદ પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. કિન્તુ, આપુ, સ્વાર્થની મલિનતા સહજે દૂર થતી નથી, મનુષ્ય પોતાને બુદ્ધી પરનો થઇ શકતો નથી. તેથી સર્વની વચ્ચે એજ આનંદાંશ વ્યાપ્ત થઇ સર્વ બાજે પરમાનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી.

“ નાભિ કમળમાં ભરી કર્તુરી,

કેમ ભમે મુગ વનમારે..... ”

ભાવાર્થ—કર્તુરી પોતાની નાભિના મધ્યમાં રહી છે. તેને નહિ સમજી શકી, કર્તુરીની, શોધમાં વનનું હરિણ ભ્રમિતની પેઠે આમતેમ નાશે છે. અરે, જીવનું શું દુર્માંગ્ય !

યુવક—ભક્તિ, સ્નેહ, પ્રેમ અને સ્વાર્થ એ, પ્રભુ, શું છે ?

બાવાજી—એ સર્વની મધ્યે સ્વાર્થ રહે છે, માટે આપું જગત સ્વાર્થથી વિંટાયલું છે. સાધારણ રીતે સ્વાર્થ રહેવાને સંભવ તું ત્હારા પિતાની ભક્તિ કરે છે, તેમાં પણ છે. કેટલાંક શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે કે પિતાની ભક્તિ ન કરવાથી અધર્મ થાય. કેટલીક ભક્તિ કૃતગતાને લઇને પણ થાય છે કારણ કે પિતાએ રક્ષણ તથા પાલન કરેલું છે. પોતાની માલ મિલકત, ધન સંપત્તિ આપેલી છે. કેટલાક બચથી બચાવેલ છે. પત્ની પતિ પર જે પ્રીતિ કરે છે તેનું પણ એમજ સમજવું. કેટલુંક શાસ્ત્રના ફરમાનથી અને સમાજ નીતિથી કેટલીક કૃતગતાથી, કેટલાક બચથી, આ પ્રાણનુંજ આકર્ષણ થવા પામે છે અને તે આગળ જતાં નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ બને છે. આ પ્રાણનું આકર્ષણ વધી વધીને અંતે સ્વાર્થના કારણેના લોપ થઇ જાય છે. પછી જે રહે છે તે પ્રીતિ એકવાર તે સ્વાર્થ શૂન્ય થઇ નિર્મલ થવા પામે છે પરંતુ એ સાધનની અપેક્ષા રાખે છે.

યુવક—ત્યારે શું જગતમાં નિઃસ્વાર્થ પ્રીતિ નથી ?

૧ મહાન્મત શએલી ઇન્દ્રિઓ મનને ખાળથી હરી જાય છે,

બાવાજી-ફલકેન પશુ છે ખરી. કંઈ કરે નહિ, છતાં જોતાંજ આનંદ થાય, જો ન દેખે તો જગત્ સ્વયં હોય એવું લાગે સહભાગ્ય હોય તો એ પશુ વસ્તુ મળે જ્યારે તે મન માનીતું મનુષ્ય આવે કે પુરતજ પ્રીતિ પોતેજ સ્ફુરાયમાન થાય એ પ્રેમને પાત્રાપાત્ર નથી. વર્ણજનિ નથી. એમાં વાસનાનો કાંદવ નથી. આજ પ્રેમ તે પરમાનંદ. મનુષ્યજ મનુષ્યને ભગવત્ પ્રાપ્તિનું બહા આસ્વાદનું પ્રથમ પગથીયું છે. પ્રધાન અવલંબન પશુ તેને એજ છે.

યુવક-ત્યારે પ્રભુ, હું સમજ્યો, માનવ પ્રેમજ પરમાનંદ પ્રાપ્તિનો પથ છે.

બાવાજી-કેવલ પથજ નહિ પરંતુ માનવ પ્રેમ અને પરમપ્રેમ એ એકજ વાત. જેમ ઘટાકાશને મહાકાશ એકજ વસ્તુ છે તેમ પ્રેમ પશુ છે. હવે બાપુ, જે નિષ્કામ થવા ઇચ્છે છે, તે પોતાનું બુદ્ધી જતા ઇચ્છે છે. કામ અને પેમ એ બંને બિન્ન વસ્તુ છે. પોતાને બુદ્ધી ન સકયો, પોતાની ઇન્દ્રિય સુખ ઇચ્છા છોડી ન સકયો, તો પ્રેમ છે નહિ. તે આનંદ પ્રાપ્તિના સહભાગ્યનો કામી નથી.

યુવક-પ્રેમને વર્ણ જાતિ નથી એમ જે કહેવામાં આવ્યું તેનો શો ભાવાર્થ ?

બાવાજી-વર્ણ, જાતિ મનુષ્ય કલ્પિત છે; પ્રેમ તો મનુષ્યના વિધિ નિષેધને આધીન નથી. સ્મૃતિની બ્યવસ્થા માટે ગૃહ બ્યવસ્થા ચાલી, કિન્તુ પ્રેમ સ્મૃતિને અનુસરી ચાલ્યો નહિ. યુગ્મકને લોહાનું આકર્ષણ કરવા મના કરીએ, તો તે કાંઈ મના કરનારને ગણ્યકારે ! તેવી રીતે પ્રેમને જાતિ વિચાર નથી. પ્રેમના શોભાયમાન ક્ષેત્રમાં સર્વે એક જાતિના છે. પ્રેમ એનું નામ કે આત્મત્યાગ-પોતાને વેચી નાખવું, તેમાં શો જાતિ કુલનો વિચાર કરવાનો છે ? ત્યાં તો કેવલ:-

“ જો કમ્પુ મુજે તું હે હે ”

“ સર્વસ્વ માઈ પુજમાં ”

ત્યાંતો કેવળ તું હિ તું હિ.

ગોપીઓ— * “સ્થાવરજંગમ દેખે, ના દેખે અન્ય મુર્તિ”

યાદાં યાદાં નેત્ર પડે તાદાં કૃષ્ણ સ્મૃતિ ”

આમ ગોપ રમણીઓનો કામ પ્રેમરૂપે પારણામ પામ્યો છે.

સાંભળ એક વાત તારે અવશ્યે કાલે ગૌડ જવું પડશે બ્રાહ્મણ સોશમાન ત્હને બોલાવશે.

યુવક-પ્રભુ, એ વાત મેં સાંભળી નથી. બ્રાહ્મણ ત્હને ખબર છે કે ત્હને જાણતો નથી હું ગૌડ દરબારમાં કંઈ પશુ ગયો નથી. અને જવાની ઇચ્છા પશુ નથી.

* સ્થાવર જંગમમાં કોઈ મુર્તિ દેખાતી નથી, જ્યાં જ્યાં દ્રષ્ટિ પડે છે ત્યાં ત્યાં કૃષ્ણ હોના દેખાય છે. “લાલન”

બાવાજી-ઘડા ન હોય તો પણ જવું પડશે. કર્મસૂત્ર ત્હને આકર્ષણ કરે છે, માટે રહેવા પામી શકીશ નહિં.

યુવક-જવાનું ફલ શું દેખાય છે ?

બાવાજી-શુભા શુભ બને છે. કર્મ શ્રોત (નદી) ત્હને બહુ દૂર ધસડી જશે. બાપુ, બવિધ્ય જાણવામાં લાભ શો ? જે ભવિત્ય, તે થશેજ. પુરુષાકારે (પ્રયત્નથી) દૈવ અટકી શકે નહિ.

૧ જસંભવં હેમ મૃગસ્ય જન્મ

તથાપિ રામા લુલુપે મૃગાવ

ભગવાનને પણ આમ ભ્રમ થયો છે. તો મનુષ્યની શું વાત ?

બવિધ્યનો વિચાર કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી.

કાલેજ ગોઠ જવું. આશિર્વાદ આપું છું. કે ત્હારું મંગલ થાઓ.

યુવક-અને ક્યારે આપશ્રીના ચરણનાં દર્શન થશે ?

બાવાજી-ઝહારી સાથે હવે આ સ્થળે મેલાપ થશે નહિ. હું તીર્થ દર્શન કરવા જઈશ. કાશીમાં તારી સાથે મેળાપ થશે.

એ વેળા સ્નિગ્ધ વાયુ ગંગાના કલકલ નાદને વહન કરતો ધીમે ધીમે આશ્રમમાં ફેલાય છે. શુર-શિષ્ય ઉભય ચાંદીના જેવી સ્વેત ગંગા નદીની દિશા તરફ ફરી ગાવા લાગ્યા:—

૨ માતઃશૈલ સુતા સપત્નિ વસુધા, શૃંગાર હારાવલ્કિ,

સ્વર્ગા શોહણ વૈજયન્તિ મહતી, આગારથી પ્રાર્થયે.

શાંત નિર્દોષ-સ્વર રહિત તપોવનની પેઠે મંદાકાન્તા છાંદની પેઠે શુરની ગંભીર સ્વર લેહેરી પર તે આશ્રવન સ્નિગ્ધ અને પવિત્ર થવા લાગ્યું.

૧ મુવર્ણના મૃગનો જન્મ હોવો એ અસંભવિત છે. તથાપિ (તેવા) મૃગમાં રામને લોભ થયો.

૨ માતા પાર્વતીની શૌકરૂપ, વસુધાના શૃંગારની હારમાળા, સ્વર્ગની આરોહણકલ (લિફ્ટ) એવી હે ભગવતી ભાગીરથી આપની હું પ્રાર્થના કરું છું.

કર્મ સૂત્ર.

અંગાલની રાજધાની ગૌડના દરબારશુહમાં રતનજડિત સિંહાસનપર બેઠેલા આદશાહ સોસેમાને વજર કરીમખાંને કહ્યું કે, રાજધાનીના ફૌજદારની પદવી પર કેને નિમવે યોગ્ય છે?

વજરે સલામ કરી કહ્યું, શાહેનશાની મરજી હોય તો મુનસી હમીદખાંને નિમવે યોગ્ય છે. હામિદખાં આદશાહનો ધણા દહાડાનો નોકર છે.

આદશાહે મૃદુહાસ્ય કરી કહ્યું, હા. હામિદખાંને જાણ્યું છું; ગૌડના અધિકારની વખતે તેજ હામિદખાંજ સર્વની આગળ નાશી ગયો હતો, ગૌડની ફૌજદારી એવા શરવીરના કામની નથી.

વજરે ક્યુંચાઇ ગયો. લજ્જાથી તેનું મુખ લાલચોળ થઇ ગયું.

આદશાહ—આ કામ પર કોઇ હિંદુને નિમ્નો હોય તો કેમ ?

વજર—રાજધાનીમાં એવો કોઇ હિંદુ દેખાતો નથી કે જેના પર નગરરક્ષાનો બાર શાખવાથી નિશ્ચંત રહ્યું જાય. તો શાહનશાહ જેને પસંદ કરે, તે નિમાવાનો સંભવ છે. આદશાહે કેને મનમાં ધારેલ છે ?

આદશાહ—નઝાનરાય તમારા હયાનમાં આવે છે ?

વજર—આપની કંઇ પણ જાણ નથી. પરંતુ આપણો એ જીતો મિત્ર આ ભોકમાં હવે નથી.

આદશાહ—તે હું જાણ્યું છું. મહેં નઝાનરાયના પુત્રને ધારેલ છે. આ દરબારમાં નઝાનરાયના પુત્રની વાત કોણ કહી શકે ?

સુંદરી રંગના ચક્ષુવાળો મોલવી હાફેજકેદીન સલામ કરીને બોલ્યો, નઝાનરાયના પુત્ર કાલાચાંદે આ બંદાની પાસે શરસી અન્યાસ કર્યો છે. કાલાના શરીરમાં અઢાર યુવાનીનું બલ છે. કાલાના સરખો તીરખાજ અને સ્વાર ફક્ષિણ પ્રાંતમાં ખીજે કોઇ નથી.

આદશાહે પ્રસન્ન મુખથી કહ્યું, નઝાનરાયના પુત્રના ચરિત્રની વાત તમે શું જાણો છો ?

મોલવી સાહેબે ફરીથી સલામ કરી કહ્યું; કાલાની જે વાત તેજ તેનું કામ કાલાએ નઝાનરાયનું મુખ ઉજવલ ક્યું છે. એ મુર્તિ પૂજા કરે છે એજ એક દોષ એમાં છે. નહિતો કાલામાં ખીજે કોઇ દોષ નથી.

૧ મુસલમાનો બુત પરસ્તી—મુર્તિપૂજા જેવું કોઇ પાપ સમજતા નથી.

ચૂડાસ્ય કરી બાદશાહે વજીરને કહ્યું, કાલાચાંદ નિમકહલાલનો ખેટા છે. વળી તે બહાદુર છે. હું તેને બાળ્યું છું. કાલાચાંદને રાજધાનીમાં ફાજદાર નિમવાનું ધાર્યું છે, તમે શું કહો છો ?

વજીરે તુરત જવાબ આપ્યો, શાહેનશાહની જે ઇચ્છા તે ઉત્તમ, તેમાં સંદેહ શો ? કાલો ઉચ્ચ જાતિનો, ઉચ્ચ કુલનો, શરીર ને વળી ધનવાન છે માટે તે ફાજદાર થવાને યોગ્ય છે.

બાદશાહે કહ્યું—ત્યારે હમણાંજ પરવાના સાથે સવારને મોકલાવી દો.

બાદશાહનો આગાપત્ર લેખને તત્કાલ પાંચ સવારે કાલાને ગામ પ્રયાણ કર્યું. કાલાચાંદ સમજી ગયો કે શુદ્ધેવે સત્ત્વ કહ્યું છે; કમસુત્ર મહેને આકર્ષણ કરે છે. ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ ગૌડ જવું પડે છે.

કાલાચાંદે મા પાસે બાદશાહના હુકમની વાત કરી, મા બોલી, ખેટા, બાદશાહનો હુકમ છે માટે જવુંજ નેહએ. જે ત્હને ચાહે ત્હની ત્હારાથી ઉપેક્ષા થઇ શકે નહિ.

માતાની ચરણરજ શીરપર ચડાવી કાલાચાંદે ગૌડ બધી પ્રયાણ કર્યું.

ગૌડ આવી કાલાચાંદ બાદશાહના દરબારમાં હાજર થયો. વજીરે ત્હને બાદશાહની પાસે હાજર કર્યો. અને કહ્યું, શાહેનશા, આ નજાનરાયનો પુત્ર કાલાચાંદ. કાલાચાંદે જુમિરપદ કરી ત્રણવાર કુર્ચિસ (નીચા વળી કરવામાં આવતી સલામ) કરી.

આ અનિલ, સુંદર, ઉચ્ચ શરીરને નેહ પ્રફુલ્લવદને બાદશાહે કહ્યું, ત્હારાંજ નામ કાલાચાંદ ?

કાલાચાંદે ફરીથી કુર્ચિસ કરી કહ્યું, બાદશાહના સેવકનું એજ નામ છે.

બાદશાહ—ત્હને શા માટે બોલાવ્યો છે, ત્હારા કાંઇ જાણવામાં આવ્યું છે ?

કાલાચાંદ—હજી, તે તો કાંઇ જાણવામાં નથી. બાદશાહનો જરૂરી હુકમ મળતાં હું માત્ર દરબારમાં હાજર થયો છું.

બાદશાહ—ત્હારા પિતા નજાનરાય એ સરકારના હિતેષી મીત્ર, નિમકહલાલ સેવક હતા. તું ત્હનો પુત્ર. ત્હને ગૌડનો ફાજદાર નિમેલ છે. આજ્ઞા છે કે તું ઇમાનદારી બરોબર રાખીશ. ત્હારા પિતાની પેઠે તું સરકારના હિતનું કામ કરજે. આજીવીજ ત્હને દંડ, ચાંદ સહિત હજુરી મુન-સહને પદે નિમલ કર્યો છે. ત્હારા દૈનિક ખર્ચ નિર્વાહને માટે દશ રૂપિયા નક્કી કરેલ છે. વજીરની પાસેથી કામકાજ સમજી લે.

૧ નોટ—શુબરાતામાં “ઝ” નો ઉપયોગ નથી થતો પરંતુ બંગાળીમાં થતો જેવામાં આવે છે, જેમકે નજાનરાય,

કાલાચાંદે ભૂમિપર ધુટણીએ પડી, હાથ જોડી કહ્યું, શાહેનશાહ ફુનિઆના માલિક-આ જીવના શરીરમાં રક્તનું એક ગિંદુ રહેશે, ત્યા સુધી સરકારનું અહિત થવા નહિ પામે. નિમક-હલાલના રક્તથી આ શરીર કેપન થયું છે. નિમકહલાલની ધર્મરક્ષા વડે આ દેહનું પતન થશે.

બાદશાહ સોલેમાન જરા હસીને બોલ્યા, નહિતો હને બોલાવત નહિ;

એજ દિવસથી કાલાચાંદ ગોડનો ફોજદાર થયો. પદાણ બાદશાહે હિંદુના હાથમાં રાજ-ધાની સોંપી. કિન્તુ એ કાળે આ અદ્ભુત વ્યવસ્થામાં પણ કામને નવાઇ નહીં લાગી,

પ્રકરણ ૩ બું.

ફલહન ફુલાલી.

“ નયને નયને, દર્શન કરતાં

પ્રથમ ઉપજ્યો “પી” ૧

રાજ પ્રાસાદની નજીકમાં ફોજદાર, વાસગૃહ નિર્દોષ થયું હતું. કાલાચાંદરાય એજ નિમાયલા સ્થાનમાં વસવા લાગ્યા.

કાલારાય પ્રાતઃ સ્નાન કરી સંધ્યા પૂજા કરતો ત્યાર પછી દરબારી પોશાક પહેરી દરબારમાં જતો હતો. આગળ હથિઆર બંધ સિપાઇ, પછવાડે અસ્વારો મધ્યમાં મ્યાનામાં બેસી અથવા ઘોડે ચડી ફોજદાર કાલારાય બહાર નિકળતો હતો. મધ્યાન્હે દરબાર ઉઠતો હતો. બપોર પછી બીજવાર દરબાર ખેડતો. તે વેળા બેવાર દરબાર બેસવાનો નિયમ હતો.

પ્રતિદિન પ્રભાતે કાલાચાંદ મહાનંદા પર સ્નાન કરવા જતો હતો. રાજપુત્રીની પૂર્વ દશામાં ચાઇ તેનું મહાનંદાપર જવું થતું હતું. મહાનંદાપર જવાનો આ તરફન સરલ માર્ગ હતો.

૧ પૂર્વ જન્મતા કે સ્વાભાવિક પ્રીતિનું લક્ષણ ચક્ષુરાગ છે, એટલે કે આ જન્મમાં આંખે આંખ બેળી થતાં પ્રીતિ પ્રમદ થાય છે,

પ્રભાતે પ્રકુલિત સુષ્ટિ સૌંદર્ય જોઇ, પ્રાતઃકાલના વાયુને કોમલ સ્પર્શ લેઇ કાલાચાંદ અંતર બાહર એક પ્રકારનો આનંદ અનુભવતો મહાનંદાને તીરે જઇ ઉભતો હતો. જે આનંદ તેના મનમાં, જે આનંદ વાયુમાં, જે આનંદ સુષ્ટિ સૌંદર્યમાં જેમતો હતો, તેજ આનંદે મહાનંદા પૃથ્વી અંચલ થઇ કલકલનાદે અવિરામે વહેતી જતી હતી. ત્યારે તેના મનમાં થતું કે બાવાજીએ સત્ય કહ્યું હતું કે “આનંદ એજ જગત્, જગત્ એજ આનંદ”

વિશ્વ પ્રેમને કંઇક વિચારતો વિચારતો મહાનંદામાં ઉતરી સ્નાન કરીને તપાંચુ કરતો ત્યાર પછી શ્વેત રેશમી વસ્ત્ર પહેરી ધીરે ધીરે આવાસ તરફ ગમન કરતો. તેની ઉન્નત ઉજવલ ગૌર કાંતિ. મસ્તકપર લાંબા ઠાળા કેશ છાતીપર લાંબાચમાન ઉપવિત તે સુંદર શરીરપર જે દેખતો તે સંબ્રમથી માર્ગ મૂકી ઉભા થઇ રહેતા.

કિન્તુ એક વ્યક્તિ એ મૂર્તિને-તુષારત્ વ્યાતક જેવી રીતે અનિમેષ લોચને જોઇ રહેતી હતી. એક દિન નહિ, પ્રતિદિન પ્રભાતે ખાદશાહની કન્યા કુમારી દુહાલી ઉઠી ગોળે બેસી, મહાનંદાના માર્ગ તરફ જોતી અને મનમાં દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખતી હતી. કાલાચાંદ માર્ગપર આવતાંજ હેતું યુગ્મ પ્રકુલિત થઇ જતું કાલાચાંદ મહાનંદા તરફ જતો ત્યારે દુહાલી અનિમેષ લોચને જોતી. જેટલી દ્રષ્ટિ દૂર જાય, એટલું દૂર દૂર તેને જોયા કરતી દ્રષ્ટિ એ જ્યારે દેખાતો બંધ પડતો જ્યારે આગળ દ્રષ્ટિ જતી નહિ, ત્યારે દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકી ઝળઝળ નેત્રમાંથી વરસાદ ચાલતો. વળી ત્યાંથી કાલાચાંદ ગૃહ તરફ જતો, ત્યારે પૃથ્વી તેનેજ જોઇ રહેતી હતી. તરૂણી સમજતી ન હતી કે આ જોવામાં શો દોષ છે! તે ન જોતું તેને શક્ય ન હોતું એ ચક્ષુએ દેખતાં હોને તૃપ્તિ થતી નહિ હતી. તરૂણીના મનમાં થતું કે:—

હુટિ જાંઘ નિમિલ મૂરજ લલ ઢિચિરે નારિકે જલિક નજાન. ૧

આમ દેખતાં દેખતાં ઘણા દિન વીત્યા, પહેલાં નયન પ્રીતિ, પછી ચિત્ત આસંગ, પછી સંકલ્પ સ્થિર થાય છે. આ જગત્ને કોઇ જાણતું નથી. ધીરે ધીરે તરૂણીનું હૃદય કાલાચમ થઇ ગયું.

એક દિવસ પ્રભાતે ગોખમાં આવી દુહાલી બેઠી છે, પાસે સખી જોતીયા છે. કાલાચાંદ પ્રાતઃસ્નાન કરી ગુર મંબીર પ્વનીથી ગંગાસ્તવનો પાઠ કરતો કરતો ગૃહાભિયુગ્મ કર્યો છે. દુહાલી નાદ લોભિત હરિશ્ચત્રી પેઠે આ મધુર ગાન શ્રવણ સ્ત્રી બરી પાન કરી રહી છે; પ્રભાતની ખીલેલ કમલિની જેમ ઉજવલ કાંતિ પ્રાતઃસ્પર્શ તરફ જોઇ રહે, તેમ તે પૃથ્વી ગૌર કાંતિ તરફ

૧ રે મહા મૂખ વિધિ તે જેજ આંખ આપી, શા મારે ઘણું નયનો ન આપ્યા,

જોઇ રહી છે. હુલાલીના મુખમાં શબ્દ નથી, ચક્ષુમાં નિમિશ નથી, શરીરે સ્પર્શને નથી હુલાલીને આ સ્થિતિમાં જોઇ મોતીયા બોલી-શાહનદી, શું જુએ છે ?

મોતીયાના બોલાવવાથી હુલાલીનું ધ્યાન ચલિત થયું. મૃદુ હસીને બોલી. તું પણ આ માટે જોતી નથી.

મોતીયાએ જરા આગળ આવી રસ્તા તરફ જોયું, હુલાલીએ કહ્યું. મોતીયા શું જોયું ? મોતીયા-એક મનુષ્ય.

હુલાલી-તારો અભિપ્રાય શો ?

મોતીયા-મહારો મત શો હોય, એ હંસ પુરૂષ.

હુલાલી-મોતિયા, એજ પુરૂષજ મહારો વર.

મોતિયા-એમ હોય ખરું, બાલપણની પુતળીઓ રમવાની વાત યાદ આવી છે શું ? તું પણ કોઇ બીજી પુતલી નથી કે જે રસ્તાના માણસને પકડી બોળો પાથરી રાખી વર કરે ? તું બાદશાહની પુત્રી છે, નથી દુકાનની પુતલી થવાને યોગ્ય.

હુલાલી-ના મોતિયા આ પુતલીનો ખેલ નથી. સત્ય કહું છું એજ મહારો સ્વામી આ શરીર અને મન ત્હેને આપ્યાં છે.

મોતિયા-ચોંટી ઉઠી. હુલાલીના મુખ તરફ જોયું, જુએ છે તો હુલાલીનાં નેત્રો અશ્રુપૂર્ણ છે. સમજ કે આ હાસ્ય નથી. ખરે વિષમ વાત થશે.

મોતિયા બોલી શાહનદી શું કયું ?

હુલાલી-કેમ મોતિયા, મહેંતો ઠીકજ કયું છે. જેને પ્રાણચાહે છે ત્હેને પ્રાણ આપ્યાં છે.

મોતિયા-બાકી રાખવાનું પણ શું રહ્યું ?

હુલાલી-મોતિયા, એક આકાશમાં બે સૂર્ય રહે નહિં. આ દેહ, મન, બીજા કોઇના થઇ શકે એમ નથી.

મોતિયા-બાદશાહ શું કહેશે ? આ સુંદર પુત્રી એક માર્ગમાં જતા મનુષ્યને બોલાવી આપી દેવામાં તે સંમત થશે ? શાહનદી, આ કાંઇક પુતલીનો ખેલ છે ? તેં શું કયું ?

હુલાલી-વળી, બાદશાહ જો જાણે કે તેની પુત્રી અપાત્રને આત્મ સમર્પણ કરે નહિ તો સંમતિ પણ આપી શકે બવિષ્યે શું થશે. મોતિયા તે વિચાર્યું નથી. વિચારવાની જરૂર પણ નથી વિચારવાથી શું મન અપાય છે ? આ મહાનંદાજ જે ચાલી જાય છે, તે શું વિચારીને પર્વતથી નીકળી છે.

મોતિયા-તેં કહ્યું અપાત્ર આત્મ સમર્પણ કર્યો નથી. માર્ગનો માણસ અપાત્ર કે પાત્ર, કેવી રીતે તેં જાણ્યો ? શાહનદી તેં શું કહીને મોકલી હતી ?

હસતાં હસતાં હુલાલી બોલી-મુઠ રાંડ દુતી પાડવવાની શી જરૂર? તારે આંખ નથી, આંખ હોય તો તુજ દેખી શકે કે તે અપાત્ર છે કે પાત્ર આ તરફ આવ હું તને દેખાડું.

મોતિયા-શ્વા માટે એ તરફ? શું મ્હારી આંખે ચરમા આવ્યાં છે? મ્હારી આંખે કાંઈ મોતિયો નથી.

હુલાલી-ચરમા નહિ તો નહિ અલી, આ તરફ આવ, તારી આંખમાં ગાનાંજન ફડું.

મોતિયા ઉઠી. હુલાલીની નજીકમાં આવી.

હુલાલીએ કહ્યું, બોલ એ પુરપુરું વય કેટલું ભાગે છે? મોતિયાએ ફરીથી એકવાર ખારીખીયા જોઈ કહ્યું, ૨૫-૨૬ વર્ષ હોઈ શકે?

હુલાલી--ત્યારે વય તો વરને થોડા છે?

મોતિયા--તેમજ છે.

હુલાલી--જોઈને કહે, દેખાવમાં કેવો છે?

મોતિયા--સુંદર, અપૂર્વ સુંદરજ છે.

હુલાલી--ગાંડે એવો કોઈ એક પચ્ચ દોઢો છે કે?

મોતિયા--ના શાહજાદી, કિન્તુ-

હુલાલી--કિન્તુ વળી શું અલિ?

મોતિયા--સુંદર ને સુવક હોય એટલે વર કરી લેવાય કે?

હુલાલી--મુઠ રાંડ, આંખ ઉઘાડ, વળી જો તો ખરી એને હાથે શું દેખે છે?

મોતિયા--સોનાનું એક કાંઠ.

હુલાલી--સોનાની છડી, હાથમાં સોનાની છડી, સંગે છત્રી ધરનાર, આ જોઈ કંઈ સમજ નહિ?

મોતિયા--હા શાહજાદી, સમજ, એઓ કોઈ મુનસફ કે જમીનદાર હોવા જોઈએ.

હુલાલી-ત્યારે સંપત્તશાલી હોવા જોઈએ?

મોતિયા-એમ તો જોઈ, નહિ તો છત્રી ધરનાર કેમ સાથે ચાલે?

હુલાલી-શરીર કેવું દેખાય છે?

મોતિયા--કસરત બાજ જોવું.

હુલાલી-ગળામાં કંઈ દેખાય છે.

મોતિયા--કેટલાંક સૂત્રની દોરી, હિંદુઓના ગળામાં હોય છે. શાહજાદી એઓ હિંદુ છે.

દુલાહી—હા હિંદુ હોવા જોઈએ સર્વે હિંદુઓ આ સુત્ર ગળામાં નાંખતા નથી. એઓમાં મોટી જાત-બ્રાહ્મણ ત્રા ક્ષત્રિય, તેઓનાજ ગળામાં એ હોય છે. જનાઇ જોઇ, મોતિઆ, હું સમજી છું કે એઓ ઉચ્ચ જાતિના છે. અરે એ શું બોલે છે તું સાંભળે છે ?

મોતિઆ—હા સાંભળું છું મધુર લાગે છે.

દુલાહી—એના વેશ ઉપરથીજ કહી શકાય કે તે મૂર્ખ ન હોઇ શકે ? તે તું સમજી શકી છું ?

મોતિઆ—સમજી છું.

દુલાહી—ત્યારે જો મોતિઆ, દૂતી ન પાઠવી, પૂજ્યું નહિ તો પણ હું સમજી કે યુવક ઉચ્ચ જાતિનો, વીર, વિદ્વાન અને વિત્તવાન છે રૂપ તો તું પણ દેખે છે.

મોતિઆ—શાહજાદી સમજી, પણ હવે ઉપાય શો ?

દુલાહી—મોતિઆ. શાનો ઉપાય ?

મોતિઆ—જેને મન આપ્યું, તેને પામવાનો ઉપાય.

દુલાહી—તેઓને પામું કે ન પામું હું તેઓનીજ છું. “જો કુલ મુક્તે સોદિ હે” (જે તે મ્હારે તેજ છે.)

મોતિઆ—તેતો હું સમજી છું. તું ત્હેને વેચાયેલી છે. એઓ ત્હેને ચાહે છે કે શું ? એ ઓ વળી બ્રાહ્મણ તું પઠાણની પુત્રી.

એકાએક વજ પડવાનો શબ્દ સાંભળી બાલક જેમ ચમકી ઊઠે, તેમ દુલાહી મોતિઆની વાતથી એવી રીતે ચમકિત થઇ ઊઠી ત્હેનાં ચક્ષુ આંસુઓથી ભરાઇ મયાં. ગદ્ગદિત કંઠે બોલી, મોતિ, મ્હેં એ વાતનો વિચાર કર્યો નહિ, જો, મોતિઆ, પ્રેમમાંજ મ્હાંડું સુખ મેં તો પ્રેમ પામવાની પણ આશા કરી નહિ, તેઓ મને નહિ ચહાય, નહિ ચાહશે, તોપણ હું તો તેઓનીજ છું. તેઓ જો મ્હને મૃહણ ન કરે, તો પણ હું તો પોતાને તેઓને ચરણે લઇ ગઇ છું. દુલાહીના બોલે જો અશ્રુમિંદુ, મોતીની પેઠે ઉજ્જવલ દેખાવા લાગ્યાં. અશ્રુમિંદુ જોઇ મોતિયાનાં ચક્ષુ પણ જલ પૂર્ણ થયાં મોતિઆ દુલાહીની સહચારિણી અને સમવયસ્કા હતી.

મોતિઆ બોલી, શાહજાદી જેમમ સાહેબાને આ વાત કહેતી કે ? દુલાહીએ, ધણીકવાર કંઈક વિચાર કર્યો છેવટે દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકી બોલી; બોલવા મન કર્યો.

મહાનંદાની સપાટીપર એ સમયે સહ ચડાવેલ એક નૌકા ઉતર તરફ જતી હતી. નાવિક ગાતો હતો:—નનદિની ચલેા નાગરે ડુબે છે રાહ રાજનંદિની કુળ કલંક લાગરે

ગીત ધ્વનિ દુલાહીના કાને આતી પહોંચ્યો, કંઈ વિચારી હસતાં હસતાં દુલાહી બોલી, મોતિઆ ?

મોતિઆ રોઇ પડી. ચાહીને ઘેર ગઇ.

મકરણ ૪થું.

મંત્રણા.

સાંભળી નિમાજ પઢી બાદશાહ અન્તઃપુરે આવેલો છે. બેગમ સાહેબાં આજ સ્વહરતે તેમની પરિચયા કરે છે. બેગમનો મનગમનો આડંબર જોઈને બાદશાહે કહ્યું. આજે તહારે કંઈ કહેવાનું છે. હસતાં હસતાં તેણે કહ્યું. આજ આ ગંગામાં બરની દેખાય છે ?

બેગમ—ચંદ્ર ઉગ્યો હોવા જોઈએ.

બાદશાહ—હાં, હું પણ તેજ તિથિનીજ વાત પૂછું છું શી વાત ?

બેગમ—વાત બીજી શી, ગુસ્સાને માટે માફ માયું છું કેવળ બીજાની વાત બેંધ ચલાય નહિ, ઘર પણ દેખવું જોઈએ. દીકરીનો વિવાહ નહિ થશે ?

બાદશાહ—વિવાહ કેમ નહિ થશે પ્યારી ? એમાં ફુલાલી જેવી દીકરીને યોગ્ય જોઈએ. ગૌડમાં તો એને યોગ્ય દેખાતો નથી.

બેગમ—મેં યોગ્ય જોયો છે. ગુસ્સો માફ કરશો. કહેવાને સાહસ કંઈ છું.

બાદશાહ—બહુ સાઈ તહારી દીકરી છે. તુંજ ને કોઈને પણ સુપાત્ર તરીકે પસંદ કરી શકે એવો ઉત્તમ વાત તે કોણ હું સાંભળી શકું ?

બેગમ—આપનીજ રાજધાનીનો ફૌજદાર કાલાચાંદ.

‘શું બોલે છે ?’ આમ બોલી બાદશાહ કેટલોક વખત વિચાર કરતો રહ્યો. ઘણો કાળ સુધી કાંઈક વિચાર કર્યો, પછી બોલ્યો, મહિયી, ૧ કાલાચાંદ ત્રીર, વિશ્વાસી, સુરૂપ, ઉત્તમ જાતનો ઉત્તમ વંશનો છે. ફુલાલીને યોગ્યવર છે. એમાં સંદેહ નહિ. પરંતુ પ્યારી, એ હિંદુ બ્રાહ્મણ પઠાણની પુત્રીને પરણવા ચાહશે કે ? વહાલી તેને તો એટલા માટે મુસલમાન થવું પડે.

બેગમ બોલી, શા માટે ? પઠાણને હિંદુમાં બીજા કોઈ વિવાહ નથી થયા ?

હસતાં હસતાં બાદશાહ, બોલ્યા, થયાજ છે, પરંતુ.

બેગમ બોલી, બાદશાહ, બીજું પરંતુ હવે નહિ. આ વિવાહ કરવાજ પડશે ફુલાલીએ તેને આત્મસમર્પણ કર્યું છે.

‘શું બોલે છે ? એ બોલતાં બાદશાહ ચમકી ઉઠ્યો “એટલું દૂર”

૧ પટરાણી; મુગઠધર રાણી.

બેગમ હસી બોલ્યાં ‘‘જેટલું દૂર ખાસો છે તેટલું દૂર નથી.’’

આદશાહ ‘‘ત્યારે શું ?’’

બેગમ ‘‘રાજપુરીની પૂર્વ બાજુના માર્ગે કાલાચાંદ રોજ મહાનંદામાં સ્નાન કરવાને જાય છે. દુલાલી તેને જોઈને બૂલી છે. વળી બૂલી છે એટલુંજ નહિ પણ તેણે તહેને સ્વામી કરવાની પણ પ્રતિજ્ઞા કરી છે.’’

આદશાહે વિસ્મય થઈ કહ્યું, કોણે કહ્યું ? બેગમે કહ્યું, દુલાલીની સંગિની મોતિયાએ.

‘‘બોલે છે શું ? પઠાણની દીકરી હિંદુને દેખી બૂલી ?’’

‘‘શા માટે શાહેનશા ! હિંદુની દીકરી જે પઠાણને દેખી બૂલી પડે, તો શું પઠાણની હિંદુને જોઈ બૂલી ન પડે ? સ્નેહને શું નિયમ-બંધન છે ?’’

આદશાહ હસવા લાગ્યો.

કેટલીક વાર પછી આદશાહે ગંભીર બાવે કહ્યું, દુલાલીના આ વિચારનું પરિવર્તન શું ન કરી શકાય ?

કદી નહિ શહેનશા, મેં એ યત્ન કરવામાં કાંઈ ખામી રાખી નથી. મહાનંદાને ફરી પર્વત તરફ જવાનું કહી શકાય કે ? તેમજ દુલાલી પણ અપાત્રે આત્મ નિવેદન કરે નહિ.

આદશાહે કહ્યું, તો ઠીક, વાર.

જતાંજતાં બેગમે હસતાં કહ્યું એ ક્ષેત્રમાં જાતિનો વિચાર ક્યાં ?

આદશાહે કહ્યું. તો, દીકરીએ જાતિ ન પૂછી, પરંતુ કાલાચાંદ ?

બેગમે કહ્યું, તહેને હાલ પૂછવા નહિ પૂછવાનું શું છે ? આદશાહની દીકરી; દુલાલીના જેવી છોકરી સાથે વિવાહ કરવો એટો એનાં સદ્ભાગ્ય, સંપદ, સન્માનરૂપ, સર્વ પ્રલોભનજ તો એનામાં છે. એના પર હિસામ કરી જોઈએ તો માફરી વંશની સાથે સંબંધ આજ નવો થવાનો નથી.

હસતાં હસતાં આદશાહે કહ્યું, એ હિસામ લાવવાનો સમય દેવાની વેળાએ હું એ હિસામ માની લઉં પણ હિંદુઓ એ હિસામ માને નહિ. હું કહું છું કે દુલાલી કાલાને તો ચાહે છે કાલાનું મન કોણે જાણે ? કાલો જે દુલાલીને ચાહે તો તો કાંઈ હરકત નથી.

બેગમે કહ્યું, કાલાચાંદ દુલાલી નહિજ જોઈ હોય એવો સંભવ છે, દેખેલ છે કે નહિ. તે કહી શકાય નહિ. ત્યારે આતો ઠીક, જેને હું ચાહું, તે મ્હને ન ચાહે એવું કેટલાક દિવસ સૂચી ચાલી શકે ? સ્નેહની પાસે સર્વને હારવું પડે છે. કાલાચાંદ ન ચહાય તે પણ ચહાય, કેમકે તે મનુષ્ય છે, પાપાણુ તો નથી. પાપાણુ પણ પ્રેમે મગ્ન.

આદશાહનું મુખ ગંભીર થયું, કંઈક વિચાર કરવા લાગ્યો. કેટલોક વખત પછી બોલ્યો, પ્યારી ભારી વિષમ પ્રશ્ન ? કાલાચાંદ મુસલમાન ન થાય તો આ વિચાર થઈ શકે નહિ, અને હુલાલી કોઈ રીતે હિંદુ થઈ શકે નહિ. જે કાલાચાંદ ઇસ્લામી “કલમા” ના પરે. તો લોક ભારી નિંદા કરે ને કહે કે મેં જાણી જોઈને નજાનરાયના પુત્રની જાતિ તોડી.

બેગમે કહ્યું—શાહેનશા એ વાતનો મેં વિચાર કર્યો છે. હું કહું છું કાલાચાંદ કાલાચાંદ બંધે રહે, હવેને પ્રેમનાં બાણ લાગતાં કોઈનું પ્રયોજન નથી. પરંતુ તે દુવાલોને ધર્મપત્ની રૂપે ગ્રહણ કરે તો પછી મોલાલીનાં મંત્ર બણાઓ કે બ્રાહ્મણના મંત્ર બણાઓ તેમાં કંઈ ચિંતા જેવું નથી.

આદશાહ—એતો કાંઈ અસંભવ વાત.

બેગમ—અસંભવ નથી, શાહેનશા, ગૌડના આદશાહના હુકમથી હુલાલીના વિવાહ મંત્ર બણવા માટે પુરોહિતનો અભાવ નથી,

આદશાહ—જ્યારે વિવાહ થયે, ત્યારે પરિણામ શું આવશે ?

બેગમ—પરિણામ—કાલાચાંદ ગૌડના શાહનશાહનો જમામ વીરજકેતમાં નજાનરાયનો બેટો કાલાચાંદ શર્મા બંધે થવા પામ્યો, અથવા એ હુલાલીની સાથે તે હિંદુ રહે, તો હિંદુઓ તેને ગ્રહણ કરે તેમાં ચિંતા નથી. નહિતો કાલાચાંદ પોતાની મરજીથી “લાએસાહા” બોલશે.

આદશાહ—પણ કદાચ હુલાલીને મુકીને પલાયન થઈ જાય તો ?

બેગમ—અસંભવ એટલેા રનેહ વિશ્વ થાય નહિ શહેનશા.

આદશાહ—ત્યારે આ વખતે શું કરવું ?

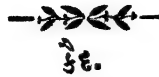
બેગમ—કાલાચાંદને બોલાવી વિવાહની તૈયારી કરવી.

આદશાહ—શું તે સંમત થશે ?

બેગમ—જેને સંમત છે, તેને તે કરવાનું છે, નહિ તો આ દીકરી જીવી નથી.

પ્રકરણ પમું

કેદ.

બેવખત બાદશાહનો હુકમ મલવાથી ફોજદાર કાલાચાંદરાયે એકાએક રાજપુરીમાં પ્રવેશ કર્યો. પહેરગીર બાદશાહના શયનગૃહમાં લાઇ ગઇ. આ પ્રકારે જોઇ કાલાચાંદ શક્તિ ને વિસ્મત થયો.

ધીરે પદે આગળ વધી બાદશાહને કાલાચાંદે કુર્ણિશ કરી. બાદશાહ સોલેમાને જરા હસી તેને સામેને આસને બેસવાની નિશાની કરી કહ્યું કે બેવખત બોલાવ્યાથી કંઇ અણુગમેો થયો છે.

કાલાચાંદ ફરીથી કુર્ણિશ કરી કહ્યું, હજુર હુનેયાંના માલિક છો તાબેદારે સર્વ સમયે બાદશાહનો હુકમ બળવવો એ વાસ્તવિક છે.

બાદશાહે કહ્યું—કાલાચાંદ તું નજાનરાયનો પુત્ર નજાનરાય અમારો હિતેથી બંધુ, આ સરકારનો વિશ્વાસી સેવક હતો. તારા બાળપણમાં તે છે.

આ પ્રમાણે પ્રસ્તાવના સાંભળી કાલાચાંદ કાંઇ સમજી શક્યો નહિ વિનય સહિત તે બોલ્યો કે સ્વર્ગીય પિતાશ્રી ઉપર બાદશાહના અનુચ્છદની વાત ગુલામે સાંભળી છે.

બાદશાહ—તું નજાનરાયનો પુત્ર હોવાથી મહારા સ્નેહનું ભાજન અને વિશ્વાસનું પાત્ર છે. તેથીજ તેને હજુરી મુનસફ અને ફોજદાર પદ આપ્યું છે, આ થોડા દિવસમાંજ તું પોતાના કામમાં અગ્રહને સંતુષ્ટ કરી શક્યો છે. તું સમજે છે કે ગૌડનો ભાર અપાત્રને સોંપ્યો નથી.

આત્મ પ્રશ્નસા સાંભળી કાલાચાંદ શરમાઇ ગયો. તીચે મુખે બાદશાહને સલામ કરી બોલ્યો બાદશાહ પ્રીતિયુક્ત થયા છો, એથી વળી બીજું તાબેદારનું શું સદ્ભાગ્ય હોઇ શકે ?

બાદશાહ—અમે ત્હારા કાર્યથી એટલા સંતુષ્ટ થયા છીએ જે તેને દૂર કરવાનું બની શકે નહિ. કાલાચાંદ તું શાહનવી દુલાલાને બાળે છે ?

કાલાચાંદ મનમાં વિચારવા લાગ્યો, આનું શું પ્રયોજન ? પ્રગટ બોલ્યો, ગુલામે શાહનવીનું નામ સાંભળ્યું છે.

બાદશાહ—ફુલાલી વિવાહને યોગ્ય થઇ છે, તેના માટે એક સુપાત્રની આવશ્યકતા છે. અગ્રે તેનેજ ફુલાલીના વર તરીકે પસંદ કર્યો છે.

બાદશાહનો આ અસંભવ પ્રસ્તાવ સાંભળી કાલાચાંદ ચકિત, વિસ્મિત અને સ્તબ્ધ થયો. આ શું સ્વપ્ન દેખાય છે, કે ભગ્યું છું એવો કાલાચાંદને ભ્રમ ઉભય થયો. કાલાચાંદ કંઇ બોલી શક્યો નહિ.

બાદશાહે બોલાવ્યો, કાલાચાંદ અગ્રહારી વાતનો તું ઉત્તર કેમ નથી દેતો ?

આદશાદના બોલાવવાથી કાલાચાંદ જાણે જાગૃત થયો હોયની તેમ સસંજમે હાથ નેડી બોલ્યો કે દુનિયાના માલિક શાહેનશા, આપિન ઉપર આદશાદનો અનુગ્રહ વગર હદનો છે; કિન્તુ હુંકમ સાંભળી સેવકને કંઈ સમજ પડતી નથી.

આદશાહે કહ્યું, કાલાચાંદ, છાતું નથી, અમ્હે સત્ય કહીએ છીએ. દુલાલીને ત્હારે હાથે સમર્પણ કરીયું. તું રાજ જમાતા થશે.

કાલાચાંદ—હુજુર હું ગરીબ, શાહાનદીનું પાણી ગ્રહણ કરવાને ઉપયુક્ત નથી હું હાંદુ-બ્રાહ્મણ.

આદશાહ—તું એક દાનપાત્ર છે, વિશેષમાં બ્રાહ્મણ હોવાથી આ અનુગ્રહ ત્હને કરીએ છીએ કાલાચાંદ—મ્હારી જાતિ જશે.

આદશાહ—ત્હને મુસલમાન થવાનું કહેતા નથી. વિવાહ હિન્દુ રીતે થાય તેમાં કંઈ અડચણ નથી.

કાલાચાંદ—હિંદુ શાસ્ત્રમાં એવા વિવાહની વિધિ આપેલી નથી.

આદશાહ—અમ્હે મોટા મોટા પંડિતોને જૂમિ અને દ્રવ્ય આપી વિધિ કરાવી લેયું.

કાલાચાંદ—શાહેનશા, હિંદુસમાજ ત્હને માનશે નહિ.

આદશાહ—અવશ્ય માનશે, અમ્હે મનાવવાને ફરજ પાડયું. જે નહિ માને, ત્હને “કલ્લા” પડાવયું. તું ચાલક આ વેળા અમ્હારી વાતનો અર્થ સમજતો નથી, લાભાલાભનો હિસાબ કરતો નથી.

કાલાચાંદ—નિરતર થયો. માતિ, બંધુ, પરિવાર, સમાજને જન્મ જૂમિની વાત મનમાં આવી, કાલાચાંદનાં ચક્ષુ આંસુથી ભરાઈ ગયાં. હાથ, આ સર્વને છોડવાં પડશે, આ કેવી કર્મજાળ.

આદશાહે કહ્યું—કાલાચાંદ દુલાલીની પ્રતિજ્ઞા છે કે ત્હારી ગૃહિણી થવું. જોદાની પણ એજ ધ્વજા છે. ત્હારે આ વિવાહ કરવોજ પડશે.

કાલાચાંદે હાથ નેડી કહ્યું. શાહેનશા, ગરીબ સેવક પર માત્ર કરજી કરો. હું જાતિ ધર્મ ત્યાગ કરી શકીશ નહિ

આદશાહનાં નેત્ર રક્તવર્ણનાં થયા. મંબીર સ્વરે કહ્યું, કાલાચાંદ અમ્હે કોણ છીએ તે તું જાણે છે ?

કાલાચાંદ—જાણું છું, હુજુર પંગાલના બાદશાહ સેવકના જીવનના માલિક, કિન્તુ—

બાદશાહ—કિન્તુ વળી શું? અમ્હારા હુકમનું અપમાન કર્યું તો ત્હને પ્રાણદંડ કરીશું.

કાલાચાંદ—હુજુર પ્રાણદંડ કરશે, પરંતુ હું મ્હારા ધર્મનું રક્ષણ કરીશ.

બાદશાહના કપાળ પરની નસો સ્થુલ થઇ પડી. વિહત સ્વરે ખૂમ પાડી. મુજફર! પ્રાસાદના પહેરગીરીના સરદાર બોળ મુજફરે આવી સલામ કરી.

બાદશાહ બોલ્યા—આ કમબખ્તને કેદ કર, કાલે સવારે ત્હને શહી થશે.

બોળ—મુજફરે વિસ્મિત થઇ કહ્યું. ફોજદાર સાહેબને ?

બાદશાહે તિરસ્કાર કરી કહ્યું હાં કમબખ્તને.

કાલાચાંદ કેદી થયો.

પ્રકરંજ ૬ હું.

કૃતજ્ઞતા.

વાયુની પેઠે આ કુવાર્તા આગળ ચાલી. તે રાત્રીમાંજ નગરમાં ફેલાઇ ગઇ કે કાલે પ્રાતઃ કાલે ફોજદાર કાલાચાંદરાયને શહી ચડાવશે.

બિન બિન લોક નાના પ્રકારે કહેવા લાગ્યા. કેમકે તો કહેવા લાગ્યા કે કાલાચાંદરાય બાદશાહને મારી સિંહાસન સેવાની વેતરણ કરતો હતો, કેમકે કહે, એમ નહિ શાહજાદીને લેઇ નારી જવાની પેરવીમાં હતો. જેને મનમાં જે આવ્યું, તે પાસેનાને કહેવા લાગ્યા.

અંતઃ પુરમાં પણ આ સંવાદ પહોંચતાં વિસંબ થયો નહિ, અહીં બિછાને પડેલી દુલાલી ધુસકે ધુસકે રડવા લાગી. મોતિયા ત્યાં આવી ચડી, આવીને પાસે બેઠી. ધીરે ધીરે દુલાલીના મુખ સ્થળ પર છેડો દઇ લુછતાં લુછતાં બોલી, શાહજાદી, મેં ત્યારેજ કહ્યું હતું કે “આ શું કર્યું” આ વખતે તો બીજો ઉપાય કાંઇ પણ દેખાતો નથી.

રક્તાં રક્તાં દુલાલી બોલી, હાય, મોતિયા હું ત્હેના વિનાશનું કારણું થઇ. સાંભળ, મોતિયા, ત્હેના માટે મ્હને લજ્જા, માન, બચ નથી. હું જે બાબાની પાસે જઇ ત્હેના જીવનની બિંદા માગું ?

મોતિયા—શાહજાદી, હાકિમ શરે, તો પણ દુકમ કરે નહિ. વળી, બાદશાહે પોતે વિવાહનો પ્રસ્તાવ કર્યો છે. ફાજલદાર સંમત થયો નથી. બાદશાહ એથી ધણો અપમાન પામ્યો છે. રાય વિવાહના પ્રસ્તાવમાં સંમત ન થયો તો બાદશાહનો ક્રોધ અટકશે નહિ. ત્હેનો જીવ બચવાનો નથી. ત્હારે તો બોલવું જ નહિ.

દુલાલી—કિન્તુ મોતિયા, આમાં એનો તો કોઇ દોષ દેખાતો નથી. બાબાએ શું વિવાહનો પ્રસ્તાવ કર્યો છે ? હું ત્હેના પર સ્નેહ રાખું છું, તેથી તે શું પોતાનો જાતિ ધર્મ હારી જાય ? મોતિયા, બાબાની તો બુલ છે.

મોતિયા—બુલ હોવા છતાં દુકમ કરે નહિ, પઠાણનો ક્રોધ !

દુલાલી—ખરું મોતિયા, આ હતભાગિનીને કીધે શું ત્હેનો જીવ જશે ? રક્ષાનો શું કોઇ ઉપાય નથી ? જેટલી અસરશી લાગે, તેટલી મોતિયા આ પેટી ઉઘાડી લઇ લે. ત્હેને બચાવવાં જ નેહએ. પ્રહરેગીરને પૈસાથી વસ કરી ત્હેને કારાગૃહમાંથી છુટો કરી દે. પછી મારા નસીબમાં જે હશે તે થશે.

મોતિયા—શાહજાદી ધણું કઠીણ કામ છે. પકડાઇ જઈ તો માંડે ગર્હન જાય. તેમ ભયે હો. પરંતુ ત્હારે માટે યત્ન કરીશ.

મોતિયાએ પેટી ઉઘાડી મોહોરની થેલી લઇ બહાર આવી. પ્રાસાદના પ્રહરેગીરના સરદાર બોળ મુજફરને બોલાવી, એકાંત સ્થાનમાં લઇ ગઇ. મુજફરે કહ્યું, આ રાત્રે મને કેમ બોલાવ્યો છે ?

મોતિયા—હું કોણું છું તે જાણે છે ?

મુજફર—તું શાહજાદીની દાશી, મોતિયા.

મોતિયા—શાહજાદીએ મને ત્હારી પાસે મોકલેલ છે.

મુજફરનાં ચક્ષુ ફાટી ગયાં. મોતિયાની તરફ તીવ્ર દૃષ્ટિપાત કરીને બોલ્યો, કેમ, શાહજાદીનો શો દુકમ ?

મોતિયા—ફાજલદાર કાલાચાંદરાય કેદ થયો છે. ત્હેને હમણાં જ છોડી દેવો પડશે.

મુજફર—અસંભવ વાત છે. બાદશાહનો શો દુકમ છે તે સાંભળ્યો છે ? કાંઈ સવારે ત્હેને શ્રાવણ થશે.

મેતિયા—બાદશાહનો હુકમ જાણું છું. એટલા માટે જ શાહનદીએ મને મોકલી છે. સાંભળ મુનહર જેટલી અસરશી હાજે તેટલી લે, ફેજદારને આજ વેળા છોડવા જોઈએ.

અસરશીની વાતથી મુનહરના તીવ્ર ચક્ષુસ્તિગ્ધ થવા લાગ્યાં, અને બોલ્યો, મેતિયા, અસંભવ વાત છે. મહારે ગળુજ કપાઈ જાય.

મેતિયા—અસંભવ નથી. જેટલી અસરશી હાજે, તેટલી પહેરીગીરીએને આપો ફિસ્લાની બહાર ઘોડો તૈયાર રાખ. ફેજદાર રાત્રમાં જ ગાડ છોડી ચાલ્યો જાય. પહેરીગીરીએ પ્રાતઃકાલે કહેવું કે, હિંદુ બ્રાહ્મણને જાડુની ખયર હોય, મંત્રયલે આકાશે ઉડી પલાયન થઈ ગયો છે.

મુનહર—વિષમવાત, બાદશાહ એ માને શું ?

મેતિયા—કાણે કહેશે કેણુ સાક્ષી આપશે, નહિ માને તો બાદશાહ શું કરશે.

મુનહર—ના મેતિયા મહારાથી એ સાહસ થાય નહિ, શાહનદીની વાત રાખવા જતાં, પ્રાણની માયા છોડી શકાતી નથી.

અસરશીએ ખોળામાં હાવી, મેતિયાએ આંખના અણસારાથી કહ્યું, શાહનદી બાદશાહની કેટલી માનીતી છે તે તું જાણે છે ? જે પ્રાણમાયાને માટે આજ શાહનદીનો હુકમ પાળી શકતો નથી અને કાલ શાહનદીની એક વાતમાં તો પ્રાણ ચાલ્યા જશે. મુનહર અસરશી ગણી લે ને શાહનદીનો હુકમ પાળ.

મુનહરે જોયું કે બન્ને રીતે પ્રાણનો દાવ છે, કિન્તુ આ તરફ સામે છેડો ભરી મોહાર ચક્ર ચક્ર કરે છે, મુનહરથી લેખને સંભાળવા શક્તિવાન, થઈ શકાયું નહિ. મોહાર ગણી લીધી, ને મેતિયાને કહ્યું, તું આશા રાખ, હું બંદોબસ્ત કરી આવું છું, મનમાં મનમાં તો વિચારું કે નહિ થશે તો રાજ્ય છોડી જઈશ નાશી જતાં કેણે પકડવાનું છે ?

કેટલીક વખત પછી મુનહર આવી મેતિયાને લઈ કારાગ્રહની જે કોટડીમાં કાલાચાંદ બંધીવાન હતો તેની સન્મુખ ગયો. મુનહર નિદ્રાહુ પહેરીગીરને ધીરથી કાનમાં કંઈક બોલ્યો કે પહેરીગીરે કોટડીનું તાળું ખોલી આપ્યું, કોટડીમાં પ્રવેશ કરી, મેતિયા બોલી, ફેજદાર સાહેબ ફરાર મહાશય, એકાએક સ્ત્રીના કંઈના અવાજ સાંભળી કાલાચાંદ વિસ્મય થઈ બોલ્યો, શું તું બોલાવે છે ? મેતિયાએ કહ્યું દાર પાસે આવો, હું શાહનદી હુલાલીની દાસી છું. કાલાચાંદે અભાવપૂર્વક કહ્યું, તું હમણાં શો હુકમ લાખ આવી છું ? જીવનની ક્યારને હુકમ શો છે ? તે કહ્યો. મને તો સર્વ સન્માન છે. કહે શું કહેવા ઇચ્છે છે ? કાલાચાંદ આગળ આવી બોલ્યો.

મેાતયાએ કહ્યું—રાય મહાશય, વધારે વાતચિત કરવાનું સ્થાન ને વખત એ બન્ને નથી. કારાગારનાં દાર ખુલાં છે. આપ હમણાંજ આ ઠેકાણેથી ચાલ્યા જાઓ કિશ્તાની બાહિર ધોડો તૈયાર છે.

કાલાચાંદ—વિસ્મિત થઇ કહ્યું, કોઇ ચોરીદાર મહને પકડશે નહિ ?

મેાતયા બોલી, પકડવાનું દૂરે રહ્યું, કોઇ આપની જોડે વાત કરવાની પણ જીગ્રાસા કરશે નહિ આપ ત્વરાથી બહાર જાઓ.

કાલાચાંદ—કંઇપણ સમજી શક્યો નહિ. આ બંદોબસ્ત કોણે કર્યો ?

મેાતયા—શાહજાદાના હુકમથી મેં કર્યો છે.

કાલાચાંદ—શાહજાદાને કહેજે, તેમના આ નહિ પ્રાર્થના કરેલા અનુગ્રહને માટે હું કૃતજ થયો છું. કિંતુ નજાનરાયને પુત્ર, બાદશાહનો વિશ્વાસુ સેવક પલાયન કરવાનું જાણુતો નથી. મહારા પ્રાણ જઇ શકશે, કિંતુ ચોરની પેટે પલાયન કરવાનું થઇ શકશે નહિ.

મેાતયા—નિરાસ થઇ પાછી ફરી.

મેાતયા ચાલી જતાં કાલાચાંદને વિચાર થયો કે આ શું ? મહારા જીવનની રક્ષાને માટે આટલો યત્ન શાહજાદાએ શા માટે કર્યો ? ત્યારે શાહજાદા ખરેખર મહારા પર સ્નેહ રાખે છે ? મેં તો કોઇ દિવસે શાહજાદાને જોઇ નથી, શાહજાદાએ શું મહને જોયો છે ? નહિ દેખ્યો હોય તો સ્નેહ કેવી રીતે રાખે ? બાદશાહ બોલ્યા છે કે શાહજાદાએ મહને સ્વામી કરવાને પ્રતિજ્ઞા કરી છે, આ શો ભેદ ? ગુરૂદેવ, તમે પ્રભુ ક્યાં છો ? હું કંઇ કર્મજળમાં બેંચાઇ જાઉં છું ? કોણ બોલે !

શાહજાદા તું કેવી છે, મેં જોઇ નથી, પરંતુ સમજાય છે કે ત્હને હૃદય છે, હૃદયમાં પ્રેમ છે. કિંતુ હાથ, રાજકુમારી, ત્હારો એ પ્રેમ અપાત્રમાં અર્પણ કરાયો છે. ત્હારો સ્નેહ મહારા પક્ષમાં વિજયીની હાર સરખો છે. એના સ્પર્શથી મહાર્ મૃત્યુ છે.

એકાએક ત્હેના મનમાં થયું. બાવાજીએ કહ્યું છે, પ્રેમ અમૃત છે, પ્રેમ આનંદ છે, પ્રેમમાં જાતિનો વિચાર નથી, પરંતુ સમાજ ત્હને કેમ માને ?

શાસ્ત્ર શું સ્વાર્થ નિઃસ્વાર્થનો વિચાર કરે ?

શાસ્ત્ર અને સમાજને વાત બહાર આણી હૃદયની વાત એ સ્થળે વેચતી શું ?

એ ક્ષણે નિઃશબ્દ નિશ્વાસો ભંગ કરી રાજમાર્ગ પર કોઇ ગાવા લાગ્યું.

“પીરીતિ બલિયા તન આખર,
એ તન ભુવન માઝે જાહેરે પરીલ;
સેઇસે મનિલ કિતાર કલંક લાગે.”

“પીરિતિ નામે ત્રણજ અક્ષર,

આ ત્રણ ભુવન માંહે.

જેને સ્પર્શ્યા તે જન દુખ્યો,

પ્રેમોદધિની માંહે.

પ્રેમ પીડિતને કલંક નહિ,

કાલાચાંદ બાવમજન થઇ વૈજલ્ય કવિની આ નિષ્કામ કામ-કવિતા સાંભળવા લાગ્યો.
સાંભળતા સાંભળતાં ત્હેના હૃદયમાં એક અપૂર્વ આનંદનો સંચાર થયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

સ્વપ્ન.

મોતિયાએ પાઝા કરી કહ્યું. સમસ્ત પ્રયત્ન વ્યર્થ થયો છે.

દુલાલી હૃદયે થડકી ઊઠી. ગદ્ગદ કંઠે બોલી મોતિયા, શું થયું કહે.

મોતિયા—મેં સર્વ બદોષસ્ત કર્યો હતો જોન મુજરે કિલ્લાની બહાર અશ્વ રાખ્યો હતો. પરંતુ તે પલાયન કરવાને સંમત થયા નહિ. તેઓ બોલ્યા, શાહાજાદાને કહે, તમારા આ અનુગ્રહ માટે હું કૃતજ થયો છું, કિન્તુ નજાનરાયનો પુત્ર પલાયન કરવાનું જાણતો નથી. મહારા પ્રાણુ જાઓ, તો પણ ચોરની પેઠે પલાયન કરી શકું નહિ.

આ સાંભળી દુલાલીનાં નેત્ર ઉજવલ થઇ ગયા, મોઢે બોલી, હાં પુરપના જેવીજ વાત છે. મોતિયા, મહારાજ ભલે હું સમજી છું. મનમાં કહેવા લાગી. પ્રભુ, આપ પુરોષોત્તમજ છો માટે તમારે ચરણે વેચાઇ છું.

મોતિયા-શાહજાદો હવે કેપાય ?

દુલાલીએ આકાશ તરફ આંગળી ખતાવી. તેના ચક્ષુ ભરાઇ આવ્યા કેટલેાય વખત સૂંધી બનને મૈન રહ્યાં.

મોતિયાએ વિચાર્યું, મોટાની પ્રીત એવોજ હોય છે.

દુલાલીએ વિચાર્યું, મેં સ્નેહ કર્યો તેથી તેનાં પ્રાણુ જશે મહારા જેવી બીજી કોણુ હશે ? શા માટે આ વાત સાંભળવા પૂર્વે મહારાં પ્રાણુ ગયાં નહિ ? તેઓ કારાગારમાં ચને હું પ્રાસાદમાં રહી છું; મહેને ધિક્કાર છે. આમ બોલતાંજ દુલાલી ઉઠી ઉભી થઇ, ઉન્મતની પેટ ઉચ્ચ સ્વરે બોલી, મોતિયા તું હમણાં જ, ફાલે જ્યારે એમને કારાગારથી બહાર ફાંટ કે મહેને તેજ ક્ષણે ખબર આપજે.

મોતિયા ચાલી ગઇ, મનમાં કહેવા લાગી, વળી આ ખબર આપવાથી શું થવાનું છે ?

દુલાલી મેજપર પડી રડવા લાગી રડતાં રડતાં તે નિદ્રાવશ થઇ. એટલે દુલાલીએ સ્વપ્ન દીઠું. પૂર પ્રવાહે વહેતી વિશાલ નદી છે. પોતાના સ્વચ્છ શ્વેત જળરાશિમા સેંકડો વમળો રચતી રચતી મહાન યેગે વહ્યા કરે છે, ઉંચી ઉંચી તરંગમાલા કોષધુકત ભુજંગની માફક ગર્જન કરી રહી છે. એજ તરંગોથી તણાતા કાલાચાદ અને દુલાલી જાણે ચાલતા હોયની દુલાલી ઉછળતી છાતીએ, ગદગદ કંઠે જૂમ પાડે છે. પ્રભો, સ્વામિન મહેને પકડો, કાલાચાદ આ અવાજ સાંભળતો નથી. તરંગો તેને દુરે ધસડી જાય છે, એ સમયે એક વમળે ભુમટો લીધાથી કાલાચાદ દુલાલીની સમીપમાં આવી પડ્યો. દુલાલીએ જાણે તેને બેએ બાહુથી પકડી લીધો છે. આલિંગન બદ્ધ થઇ બનને જાણુ જાણુ ચાલતાં હોયની. કાલાચાદે કહ્યું. પ્રિયે દુલાલી મરણમાજ આનંદ છે. એ વખતે દિશા મંડલ અંધકાર-મય થઇ પ્રયળ વર્ષાદ પડવા લાગ્યો. તરંગના પ્રચંડ ઉછાળાથી દુલાલીની બાથ છુટી ગઇ. કાલાચાદ કયાંક છૂટી ગયો. દુલાલી ગભરાઇ ઉઠી, ઉંચે સ્વરે જૂમ પાડી, પ્રભો, એ ધોર અંધકારમાં કોઇએ ઉત્તર આપ્યું નહિ, કેવલ તરંગો ફણિધરની પેટ ગર્જના કરી તેને પ્રાસ કરવા આવ્યા.

એજ ધોર અંધકારમાં દુલાલી એકલી જાણુ દેખાય છે. સ્વામિનને બોલાવતા બોલાવતાં તેહું ગળું રૂંધાઇ ગયું, હાથ છુટા થઇ ગયા છે, આંખ બંધ છે પરંતુ કયાંય તે પ્રિયતમ દેખાતા નથી ! એજ સમયે ધોર અંધકારને તોડતી આકાશમાં એક દિવ્ય જ્યોતિ દેખાવા લાગી. એક લાંબાયમાન ગૌર કાન્તિવાળા મુડિત શિર્ષવાળા, પુરૂષ આ જ્યોતિરૂપે તરંગની ઉપર પ્રકટ થયા તેની સ્નેહ દૃષ્ટિથી ઉન્મત તરંગો શાન્ત થયા. મધુર સ્વરથી બોલાવવાથી દુલાલીના નિશ્ચેતન પ્રાણુમાં પાછી ચેતના આવવા લાગી જ્યોતિ પુરૂષે કહ્યું, મા, એ વૃતનું આજ પ્રકારે ઉઘાપન થાય છે, સર્વસ્વ-કાય, પ્રાણુ, ન અપાય તો વૃતના ફલની પ્રાપ્તિ ન થાય તમારૂં વૃત સિદ્ધ થયું છે.

આ કાલાયાંદ.

જ્યોતિ પુરુષ આંતરધ્યાન થયા.

દુલાલીએ આંખ ઉઘાડી જોયું, સન્મુખે ચિરવાંછિત મૂર્તિ ખડી છે. આ વેગથી જ્યારે ત્હેને આલિંગન કરવા હાથ પહોળા કરે છે એટલામાં સ્વપ્ન ભંગ થયો.

એ સમયે મોતિયાએ આવી સમાચાર આપ્યા. કારાગાર પાસે ઘોંઘાટ સંભળાયા કરે છે- તેથી સમજ કે ત્હેને લેઇ જાય છે.

દુલાલી ઉન્મત્તની પેઠે ફૂટી બહાર નીકળી પડી.

પ્રકરણ આઠમું.

મિલન.

રાત્રિ જતાં પ્રભાત થયો ત્યારે કારાધ્યક્ષ હોસેનખાં બાદશાહનેા હુકમ બજાવવા માટે આવી ચડ્યો. પહેરેગીરીઓએ કેદી કાલાયાંદને કારાગ્રહના ચોકમાં ગઢાર આપ્યો.

ફોજદારને શક્તિ થશે એવું સાંભળી, નમરના લોક ઉતાવળે પગે કારાગ્રહની બહારી બવા લાગ્યા. સમય થતાં કારાગ્રહનેા ચોક લોકથી ભરાઇ ગયો.

બેડી સહિત કાલાયાંદ પહેરેગીરીથી વીંટાયત્રો નીચું મોઢું રાખી ઉભો છે. એક તરફથી ઉન્માદિનીની પેઠે એજ દિશા બહારી દોડતી આવે છે.

જેઓએ જોળખી, તેઓ સાહાબની સાહાબની બોલી યુમરાણ કરી ઉઠ્યા. જેઓએ જોળખી નહિ તેઓએ ધાધુ, સ્વર્ગની દેવી છે.

તરફી ઉન્માદિની માફક કેદીની બહારી આવવા લાગી. સંભમથી લોક માર્ગ છોડી ખસીને ઉભા, પહેરેગીરી કેદીને છોડી દુર ગયા. ઉન્માદિનીએ ગદ્ગદ કંઠે, “ પ્રભુ, સ્વામિન ” બોલતાં બોલતાં કેદીને આલિંગન કરી પકડી લાંધો.

કાલાયાંદના હાથની બેડીઓ કાઢી નાખી, હૃદય ધડકી ઉઠ્યું, ચક્ષુ અધુપૂર્ણ થયાં. પ્રેમની પાસે લજ્જા, માન, બંધ એ ત્રણે પરજિત થાય છે. અચાતભાવે કાલાયાંદના છુટા હાથે તરફીનું આલિંગન કર્યું.

વધરથાન પર કાલાચાંદરાય અને દુલાહીનું મિલન.
(પ્રેમનો વિગ્રય) કાલાચાંદ-શહેનશાહ મેં શાહગઢાને ધર્મપત્ની રૂપે
અદણુ કરી છે. (પૃષ્ઠ ૨૫)

મદ્દગદ્ કંઠે કાલાચાંદ કહ્યું, પ્રિયે, સાહાબદી, આ શું કયું હું કેદી છું, મહેને શક્તીને હુકમ થયો છે. હમણાં મહારા પ્રાણુ જશે.

પ્રેમાશ્રુપૂર્ણ ઉભય ચક્ષુની મદ્દગદ્ દ્રષ્ટિએ, પ્રાણુની અનંત પીડા જણાવતી ઉન્માદિની બોલી, દાસીના પ્રાણુ છે ત્યાં સુધી આ બાહુ અંધનમાંથી કોષ તમેને લેવાને શક્તિવાન નથી. હું પ્રાણુ દેખ તમેને આવરણ કરી રાખીશ. આજે દાસીના પ્રાણુ જાઓ.

જેઓ શક્તી જેવા આવ્યા છે. તેઓ આ દેખાવ જોઇ સ્તંભિત થયા. આ સમયે ચોકમાં લોકની અગણ્ય સંખ્યા નિઃશબ્દને નિષ્કંપ થઇ ઉભી રહી.

કારાધ્યક્ષ હોસેનમાં ગુચ્ચવણમાં પડ્યો. આ અપૂર્વ વિચારિત ઘટનાએ ત્હને કર્તવ્ય મુદ્દ કરી મુક્યો. કેટલોક વખત વિસ્મય થઇ મદની પેડે ઉભો રહ્યો તેણે બાદશાહની પાસે સમાચાર મોકલ્યા.

સમાચાર સાંભળી, બાદશાહ સોલેમાન વિસ્મયમાં, કોષમાં, ને લજ્જમાં પડી સ્તંભિત થઇ ગયો, કન્યાની ઉપર ત્હને ક્ષણમાં કોષ અને વળી ક્ષણમાં દયા થવા લાગી. હાથમ ખુદ્દી તરવાર સહિત બાદશાહ કારાગારના મેદાનમાં આવી પહોંચ્યો. તેમની ભયંકર મૂર્તિ જોઇ લોક દિમ્બમુદ્ થયા.

ત્યારે પણ પ્રેમી જેડું તેમજ આલિંગન કરી રહ્યું છે બાદશાહને જોઇ તેઓના બાહુ અંધન શિથિલ થયાં લજ્જાથી નમેલા મુખે હુલાલીએ કાલાચાંદને જમણે હાથે દ્રઢરૂપે વિંટી રાખ્યો છે. અને તે તેમની ડાબી બાજુએ ઉભી છે.

આ મિલન-મૂર્તિ દેખી બાદશાહના હૃદયમાં કંઈકાંતો સંચાર થયો. બાદશાહે જોરથી પૂછ્યું કાલાચાંદ,

ભૂમિને સ્પર્શ કરી, સલામ કરતાં કરતાં કાલાચાંદ બોલ્યો, શાહેનશાહ મેં સાહાબદીને ધર્મચત્તીરૂપે મહણ કરી છે.

બાદશાહનું મુખ પ્રકુક્ષિત થયું. આશિર્વાદ આપી કહ્યું, તમે સુખી રહો- નોખત, સરણાઈ, લુંગળા વાગવા લાગ્યા. રાજમાર્ગ પર મિલ્લે મલ મલ છે કે—

પ્રાણુનાથના વિગે, મદન-દહન બાળે,
કુરી મરે મદન-સદને, પ્રાણુને પ્રજાળે.

“ સેદત પરાણ નાથકે પાદનું ? ”

ચાર છાગી મદન-દહને કુરિ ગેનું ? ”

પ્રેમી જોડાના કણ્ઠમાં આ ગીતે અમૃત વર્ષણ કર્યું.

દુલહન દુલાલી.

ભાગ ૨ નો.

પ્રકરણ ૯ મું.

સામાજિક બેઠક.

બે દિવસમાં આ વાત દેશમાં ફેલાઈ ગઈ કે કાલાચાંદરાયે ગૌડના બાદશાહની કન્યા જોડે વિવાહ કર્યો છે. ને પોતે મુસલમાન થયો છે.

વીરજીએનમાં પણ વાત વ્યાપી ગઈ. કાલાચાંદની માતાએ સાંભળ્યું કે છોકરો જાતિવ્રષ્ટ થયો છે. પરંતુ પુત્રના ચારિત્ર ઉપર ત્હોને અટલ વિશ્વાસ હતો કે તે સહેજ પણ ઉદ્દવિગ્ન થઈ નહિ.

પટોશી નવકૃષ્ણ લાહિડીના પ્રચંડ મંડલમાં ગામના સમસ્ત બ્રાહ્મણો એકત્ર થઈ કાલાચાંદ રાયને જાતિ બહાર કરવાને વિચાર કરવા લાગ્યા. કાલાચાંદના ચાતિ બંધુ, કૌટુંબિક, સર્વેએ આ ચર્ચામાં ભાગ લીધો. મામલો સંજીન થઈ પડ્યો. ગામડાની હાઇકોર્ટમાં મોટી કટું જમી.

હરીશ તર્કાલંકાર ન્યાયના પડિત છે. તપકીરનો ચમટો લઈ હસતાં હસતાં બોલ્યા, જેમ જે થવાનું છે, તે તો આગળ જણાશે. શાસ્ત્રમાં (આમ) છે.

પર્વતો વનિહમાન પૂનાવ.

શું કહો છો કેવો સિદ્ધાંત છે!

સ્માર્ત સિદ્ધાંત પૂરાણો, તેને વર્ષોજ માત્ર કેટલાં બધાં થયાં કે સ્મૃતિ સર્વ વિસ્મૃત થઈ ગઈ છે. અત્યારે તો અશુભીનીજ વ્યવસ્થા માત્ર વિચારવાની છે. બોખારતાં બોખારતાં માયું, ડોલવી કોઈ બોલ્યા, બાવાજી ઠીક કહે છે. “*હ્યુવ પિન્દોદક નિર્મિત*”

૧ સાળનું, ૨ અડગ, અડોલ-નહિ ડોલે એવો-ગ્ધિર,

૩ એકલા ધરવાસો; જાતિ બહાર.

ગામના વૃદ્ધ લાહિડી મહાશયે કહ્યું, કલિનો પૂર્ણ પ્રભાવ છે, વળી પણ નથી જણાતું કે શું દેખવું પડશે. એટલું તો સમજાય છે કે ધર્મ રહેવાનો નથી. કાલાચાંદ નજાનરાયનો બેટો, એણેજ આમ કર્યું? હવે ઉપાય?

ઉપાય નિર્ણય કરવામાં જરાપણ વિલંબ નથી. સર્વેએ એક વાત નકી કરી કે, કાલાચાંદની સાથે સંબંધ દૂરે હો. તેની સાથે કોઇએ વાત સરખી પણ કરવી નહિ. તેને ઘેરે કોઇએ જવું નહિ કાલાચાંદ કુલબેચના મતે ‘એકઘર’ થયો.

નવીનરાય કાલાચાંદનો જ્ઞાતિ-ગંધુ અને સમયનો છે બન્નેની વચ્ચે બંધુતા હતી. ગામ-કાના સામાજિકોના સિદ્ધાંતથી તેના હૃદયને આઘાત લાગ્યો. તે બોલ્યો, મહાશયોએ તો કાલાચાંદને જ્ઞાતિ બહાર નક્કી કરી, તેને “એક ઘર” ક્યો, પરંતુ જિજ્ઞાસા કંઈ છું કે જેણે બાદશાહની કન્યા જોડે વિવાહ ક્યો છે, મુસલમાન જે થયો છે તેની કોઇ સાક્ષી આપી શકે છે કે?

સઘળાઓ કોલાહલ કરી ઉઠ્યા કે, “એમા ખીજ સાક્ષીની શી જરૂર છે? જુના સિદ્ધાંત કહે છે. બાપુ તે, તે તું દેખે છે દારના દાર કમાડ બંધ થયાં છે તને આ દુર્મતિ ક્યાંથી થઇ? તકોલંકાર વધ્યા, “વેદા પ્રમાણં સ્મૃત યઃ પ્રમાણ શાસ્ત્રમા સર્વ છે. બાવાજી શું પ્રમાણ ચાહો છો?

નવીનરાયે કહ્યું, હું શાસ્ત્રને અમ્મણ કરતો નથી, કિન્તુ સમૂહજન જાણ્યા વિના લોકની વાતજ આ રીતે સંગત છે કે નહિ!

તકોલંકાર હસતા હસતા વધ્યા, “નહા મૂલાજનશ્રુતિ,” લોકની વાત મિથ્યા હોય નહિ; શાસ્ત્રમાં શબ્દને બદલ કહેલ છે. તું જાણીને શાસ્ત્રને ઉતારવા ચાહે છે?

વૃદ્ધ લાહિડી મહાશયે બોલ્યા, મહને ત્રણ કાલ ગયા છે. એક બાપી છે; હવે ખીજે મારો ધર્મ વિસર્જન કરી શકે તેમ નથી. તું કેમ પ્રમાણની વાત કહે છે? એનું ખીજું શું પ્રમાણ? પ્રમાણનું પ્રયોજન હોય તું તેને ખેંચી લે અમને તેની માથાફાડ નથી.

શંકર ભટ્ટ ચાર્ય બોલ્યા, આ દવને એ જાણે છે, સમજાય છે કે જાડમાં તેનાં પણ એક વિવાહી વાત છે. નવીનને પણ “એક ઘર” કરવો પડશે.

બરોબર વાત કહેવાઇ. નવીનરાય પણ સંભાવિત વિવાહના હેતુથી એક ઘર થયો. સ્મૃત તેમજ ન્યાયનાં એકજ વિચાર પૂર્ણ થયો. સર્વ પોતપોતાને ઘેર ગયા.

નવીન કામયુક્ત ઉદાસ તેમજ વિસ્મૃત થઇ ઘેર પાછો શરૂ છે, રસ્તામાં દેખે છે તો કાલાચાંદની માતા ગંગા સ્નાન કરી ઘેર જાય છે, નવીન બોલાવે છે, મોટીમા;

કાલાચાંદની માતાએ નવીનના બોધાવવાથી પાછા વળી જોયું, અને નવીનને કહ્યું, વત્સ આ સર્વ શું સંભળાય છે? ઘાટે, રસ્તે, કેવલ એકજ વાત; કાલાચાંદે બાદશાહની પુત્રી જેડે વિવાહ કર્યો? જો તેણે સાઈ સમગ્ર કર્યો હોય તો સાઈ કર્યું છે; લોકના મત માટે શા માટે માથું ડુબાવવું? મહેને લોક ગાંડા કરી જાણશે.

નવીને કહ્યું, મોટીમા. કાલાચાંદ તો બાલક નથી ઉચ્છંખલ નથી. દુશ્વરિત પણ નથી; મૂર્ખ તેમજ અસમર્થ પણ નથી. તેણે જે કર્યું હોશે તે વીચારીને કર્યું હોશે. એ મા! ખીંજે વિચાર શો?

નંદે બાપુ. હું એ માટે વિચાર નથી કરતી; અદૃષ્ટની લિપી ખંડન કરવાનો ઉપાય શો? તેના અદૃષ્ટમાં જો તેમજ લખ્યું હોશે, તો મ્હારે શા માટે દુઃખ સમજવું? અથવા દુઃખની વાત જ શી? કાલાએ બાદશાહની પુત્રીને જેડે પોતાની ઇચ્છાથી વિવાહ કર્યો હોય એમ થયું હોશે તો હું સુખી થઈશ. બાદશાહની પુત્રીને આશિર્વાદ પૂર્વક વધુ (વધુ) કહી બોલાવીશ.

નવીને કહ્યું, મોટીમા, આજે ગામના સઘળાએ મળી કાલાચાંદને ‘એકધર’ કર્યો છે મહેને પણ ‘એક ધર’ કર્યો છે.

ત્હારો શો અપરાધ? કાલાચાંદેજ બાદશાહની પુત્રી જેડે વિવાહ કર્યો છે, એ વાત કાલ નિશ્ચય પૂર્વક કહી શકતું નથી. કેવલ લોકની સાંભળેલી વાત સાભળી, તેને ‘એક ધર’ કરવો એ સંગત નથી. એથી તેઓએ સિદ્ધાંત કર્યો કે હું કાલાચાંદની પાટીનો છું. ગૌડમાં મ્હારા પણ એક વિવાહની વ્યવસ્થા થઈ રહી છે માટે મ્હારી પણ જાતિ ગઈ. મોટીમા, આ દેશમાં શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થા આવી જતી છે.

શા માટે બાપુ, શાસ્ત્ર શું એવો અન્યાય લખે?

નંદિ, મોટીમા, શાસ્ત્રમા અન્યાય નથી લખ્યો કિન્તુ આપણા શાસ્ત્રીઓ આવી વ્યવસ્થા કરે છે.

લોકોમાં તે શા માટે મનાય?

નવીને કહ્યું—મોટીમા, લોકમાં તો શાસ્ત્ર પણ ચલવાતું નથી, ધર્મ પણ ઇચ્છાતો નથી, જો ગમે છે તે ગપાટા, એકત્ર થવું તો રહ્યું જુઓ કે કાલાચાંદ ઘેર આવે તો તેજ શાસ્ત્રીઓ અને સામાજિકો ઉલટા ત્હેના ગીત ગાય. કાલાચાંદને ઘેર લાવવો જ્ઞેહએ છીએ.

ડોશી બોલી. સાઈ, કાસેજ મોહનસિંહને ગૌડ મોકલીશ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ધરની હકિકત.

કાલાચાંદ આદશાહનો જમાણ થયે મુખ્ય સેનાપતિના ઓદાને પામ્યો. હવે પછી તે ગોડનો ફોજદાર નથી.

રાજમેહેલની નજીકમાં એક માટી હવેલીમા આદશાહની પુત્રીને લગ્નને રહેતો હતો. તે હવેલીમા રસોયા પહેરેગીર દાસદાસી સર્વે દિવંજ હતો. કાલાચાંદ હમણા પણ મહાનદમાં પ્રાતઃ સ્નાન કરતો, સ્નાનને અંતે એમજ સુચાઈછડી હાથમાં લઈ

“ માતઃ શૈલ સુતા સ પન્તિ જસુષા

જૂંગાર હારાવલિ.

સ્વર્ગારોહણ વૈજયન્તિ મ્ભવતી

માગીરથી પ્રાર્થયે ”

પૂવની પેડે ગાતો ગાતો મહેલમા પાછો આવતો હતો. ત્હના કબળી કાતિયાળા વક્ષસ્થળે જે શ્વેત ઉપવિત્ તેમજ લંગાધમાન થયેલ હતું.

એક દિન પ્રાતઃસ્નાન કરી હવેલીએ આવતા, ધરના દારશક મોહનસિંહને માતૃશ્રીનો પત્ર લઈ આવેલો દોડો મોહનના હાથમાંથી પત્ર લઈ લીધો ગઈ કાલાચાંદ ત્હને મસ્તકપર રાખ્યો ત્યાર પછી વાંચી હકિકત જાણી લીની કાલાચાંદનું મુખ ગંભીર થયું હતું. તેણે ઉત્કંઠા સહિત કહ્યું, મોહન માએ કંઈ કહ્યું છે ?

મોહન-તેઓ આપને મળ્યા ચાહે છે. તેથી વધારે કંઈ બોધ્યાં નથી.

કાલાચાંદ-મ્હારા વિવાહની વાત માએ સાંભળી છે ? ગમમાં આ વાતપર કંઈ ચર્ચા થઈ છે ?

મોહન-માતૃશ્રીએ વિવાહની વાત સાંભળી છે. ગામના સર્વેએ મળી આપને અને નવીન રાયને “ એક ઘેર ” ક્યાં છે. ઘાટે વાટે આ વિવાહનીજ વાતપર આલોચના (ચર્ચા) થાય છે.

૧ અર્થ પડેલા પ્રકરણમા આપેલ છે.

૨ ખતી.

કાલાયાંદે વિસ્મત થઇ કહ્યું, નવીનને શા માટે “એકધર” કયો ? મહે’ તો બાદશાહની પુત્રી સાથે વિવાહ કયો છે; નવીનનો શા અપરાધ ?

મોહન-નવીનરાય મહાશયે આપના પક્ષમા વાત કરી, એજ એના અપરાધ.

કાલાયાંદે હસતાં હસતાં કહ્યું આવીજ શાસ્ત્રની વ્યવસ્થા છે; વાર, વિવાહની વાત સાંભળી મા કાંઇ બોલ્યાં છે ?

મોહન-તેઓ બોલ્યા કે, કાલાયાંદે અણુસમજ્યુ નથી, તે અણુસમજ્યું કંઈ કરે નહિ. ત્હેણે જે કયું છે, તે અણુસમજ્યું હોઇ શકે નહિ.

કાલાયાંદનું મુખ આનદથી પ્રદુલ્લિત થયું મોહનને બેસવાનું કહી આંતઃપુરમાં ગમન કયું.

જે ગોખરી નજીક ઉભા ફલાલી રાજ તેમને જોતી હતી, કાલાયાંદે એજ સ્થાને આવી ત્હેને બોલાવી. પ્રિય, ફલાલી;

ફલાલીએ દોડી આવી તેને ત્હેને આવિંગન કયું કાલાયંદે કહ્યું, પ્રિયે મહને કેટલાક દિવસ માટે ઘેર જવું પડે છે, મા બોલાવ છે.

ફલાલીના ચક્ષુ આસુથી ભરાઇ આવ્યાં, મુખે કંઠરોધ કયો.

કાલાયંદે કહ્યું, પ્રિયે માએ વિવાહની વાત સાંભળી છે, માએ કહ્યું છે કે કાલાયાંદે જે કયું છે, તે અણુસમજ્યું હોઇ શકે નહિ માએ આ વિવાહને અનુમોદિત કયો છે મહારા હૃદયનો ભાર ટળી ગયો છે.

ફલાલીનું મુખ ઉજ્જવલ થયું ત્હેના હૃદયપરથી સદસા તેજ સ્થળે જાણે વરસવાને તૈયાર થયેલો મેઘ સરી પડ્યો હોયતી, તેવું થયું.

ફલાલીએ પ્રદુલ્લ વદને કહ્યું, તમે એકલા જશો, હું માને જોવા ન આવું.

કાલાયંદે કહ્યું પ્રિયે, આ વેળા રહે, હમણા હું એકલો જામશ સમય આવે તને લઇ જાશ.

ફલાલી લાંબો નિશ્વાસો નક્કી સજલ નેત્રે બોલી, પ્રિયતમ, પાછા ક્યારે ફરશો ? તમારા વિના હું કેમ રહી શકીશ ?

કાલાયાંદનાં નેત્ર પણુ અશ્રુપૂર્ણ થયા. ફલાલીને મૂકીને જતાં ત્હેનું દિલપણુ ભરાઇ આવ્યું ગદગદ કંઠે કહ્યું ફલાલી ત્હેને મૂકી કેમ મહારાથી રહી શકાય ? પૂણ્મિને દિને પાછો ફરીશ દેહ, તીરજ્જોન જશે. હૃદય તારી પાસેજ રહેશે

પ્રકરણ ૧૧ મું.

—><—

સ્મૃતિનું પ્રમાણ.

એક દિન સર્વેએ દીકું કે સો અશ્વારથી વિંટાલવી પાલખીમાં આસાદણુ કરી, ગોહના પાદ-શાહના મુખ્ય સેનાપતિ કાલાચાંદરાયે સ્વયંહે પ્રત્યાગમન કર્યું.

કાલાચાંદનો આ અબલુદય દેખી જોમ એક દિશામાં ફેટલાકતી જીઘ્ઘા સંયમિત થય, ફેટલાક રક્ષણશીલ વિચારના તે એકદમ ઉદાર વિચારવાળા થયા, તેમ બીજી દિશામાં ફેટલાકે પળી નેથી પણ અધિર દ્રઢતર સંકલ્પ કર્યો.

કાલાચાંદની આટલી ઉત્તતિ ન થઇ હોત, તો તેઓને ડઠ સંસ્કારની મરજી પણ થઇ નહોત.

કાલાચાંદે ઘરમાં પ્રવેશ કરી દેવદર્શન કર્યો. આંતઃપુરે જઈ, અમિપર પડી, માતાના પગની રજ લીધી, મા બોલ્યાં, વહુને સાથે લાવ્યો નહિ ? મહને વહુ ન દેખાડી ? કાલાચાંદે નિચે મુખ રાખી કહ્યું, મા, એટલું સાહસ ન કર્યું.

કેમ બાપુ ? આપણા પુરાણ ઇતિહાસમા આવી પ્રકારના વિવાદના દોષ નથી મળ્યો. સ્વયં ભગવાને નરકના અસૂરની કન્યાની જોડે વિવાહ કર્યો છે. ભગમવતી બૂંદની કન્યા, અને વ્યાસ દેવની માતા મત્સ્યગઢા હતી તે સાંભળ્યું છે, શાસ્ત્રમાં તો રાગને દેવ કહ્યા છે. વળી રાગને શું ? એ વિવાહ નિંદનીય નથી.

કાલાચાંદનું મુખ ઉજ્જવળ થયું. મા બણી જોઈને બોલ્યો. મા, સાંભળ્યું છે કે મહને તો સર્વેએ “એકધર” કર્યો છે ?

હાં બાપુ ! એમ સાંભળ્યું છે કેવલ તહને શા માટે, નવીનને પણ આ દેશનો વિચાર કંઈ નાનો સુનો નથી. આમ બોલી કાલાચાંદ હસવા લાગ્યો.

મા બોલ્યાં, બાપુ, દશ જણાએ ઠરાવ કર્યો કે એકાદ પ્રાયશ્ચિત કરવું. દશેનું મન રહે.

કાલાચાંદે કહ્યું, આપની આજ્ઞા શિર્ષ ધાર્ય છે. મેં પાપ નથી કર્યું છતાં પણ પ્રાયશ્ચિત કરવા સંમત થઈશ, પરંતુ તેની આગળ શું થશે મા ?

મા બોલ્યા, હાલ તો એટલુંજ, આગળની વાત આગળ કરી લેશું.

આહારાદિ પછી કાલાચાંદ બેઠકપર આવી બેઠો. નોકરો વગેરેને બોલાવી કુશળ પ્રશ્ન. આ વેળા નવીનરાય આવ્યા. હસીને કાલાચાંદે કહ્યું. આવો ભાઇ, આવો, બેએ “એકધર” એક ધરમાં બેસીએ. નીતે બેઠક લીધી, કેટલીક વાતચિત કરી. ત્યાર પછી આદશાદની કુમારીની વાત કપાડી. નીતન કાલાચાંદનો સમવચરક ૨ છે.

કાલાચાંદે અશ્રુ વરસાવતાં એ કથા નિષ્કપટે આધ્યન્ત નીતનની પાસે કહી નીતનના ચક્ષુ અશ્રુથી ભરાવા લાગ્યાં.

તેઓની એકાંત વાત ચાત્રે છે, એ સમયે તર્કાલંકાર મહાશય પધાર્યા. આજ તર્કાલંકાર ગામડાની સમાના મુખ્ય વક્તા હતા.

તર્કાલંકાર બેઠો, કાલાચાંદે બેએક આદશાદી રૂપામહોર આપી તેમને પ્રભુામ ક્યાં. તર્કાલંકારે પ્રતિ નમસ્કાર કરી કહ્યું, આવાજનો જય થાઓ. તર્કાલંકારની આજે મુખજીવી ઘણીજ પ્રસન્ન છે.

કાલાચાંદે કહ્યું મહારા વિવાદની વાતને લઈ મેં સાંભળ્યું છે કે ગામમાં ખુબ આન્દોલન થાય છે.

તપખીરનો ચપટો લઈ હસતાં હસતા તર્કાલંકાર વખ્યા શાસ્ત્રમા છે કે:—

यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुस्ये दुर्जनो जनः ४

રામચંદ્રને પણ લોકનિંદાના દુઃખમાં પડવું પડ્યું હતું આ મર્વંતી હોપેક્ષા ૫ કરતી એજ બુદ્ધિમાનનું કામ છે.

કાલાચાંદ—આ પ્રકારનો વિવાદ શું નિન્દનીય થાય ?

તર્કાલંકાર—કોણ કહે છે ! ક્યા હેતુથી નિન્દનીય થાય ! દિજ જાતિના વિવાદ લાંબા કાળથી અસર્વર્ણે વિવાદ હતા.

કાલાચાંદ—શાસ્ત્રમાં આ પ્રકારના વિવાદનો વિધિ શું છે ?

તર્કાલંકાર—ન હોય કેમ ? “જનંત શાસ્ત્રમ્” નહિ શા માટે ? વિધિ છે, દત્તમ દ્રષ્ટાંત છે. વ્યાસ વશિષ્ઠે પોતે એ પ્રકારે ક્યાં છે. બીજું શું જોઈએ ?

કાલાચાંદ—આપજે પ્રમાણ આપી શકો, તો હું સારી દક્ષિણા હમણાંજ આપુ.

તર્કાલંકારે હસતાં હસતા કહ્યું, હમણાંજ કાગળ કલમ લાવો, લખી આપુ છું. બીજી પોથી જોવાનું કામ નથી.

૧ મુ.તિ બહાર—એકલા ધરવાળો.

૨ એકસરખી વયનો.

૩ ચર્ચા ચાલે છે. ૪ સ્ત્રીઓનું તથા વાણીનું સાઈ કહેવામાં લોકો દુર્જન છે. (ભવચક્તિ ઉત્તર રામચરિત્ર) ૫ જનું કરવું બેદરકારી. ૬ બીજા વર્ણમાં.

તમે આવ્યા એટલે જ પ્રમાણ જોઇએ તે મેં પૂર્વાધી અનુમાન કરી રાખેલ છે. સર્વે ઠીક કરી રાખ્યું છે.

કામળ કલમ લાવવામાં આવી. તર્કાલંકારે પ્રમાણ લખ્યું.

હસતાં હસતાં નરીનરાયે કહ્યું, આપેજ તે દિન કહ્યું હતું નહિ? શબ્દ બહા.

તર્કાલંકાર હસીને બોલ્યા, બાવાજ તે બોલું કહ્યું નથી.

“સર્વ સ્વસ્તિદં વ્રજા” ૧ જ કહ્યું, સર્વજ બહા છે; આ તર્કમાં જાતિ ટોકે નહિ, શાસ્ત્ર મથ્યા નથી.

વિશેષ મનુ બોલ્યા છે જે—

“મહતી દેવતા હયેષા નરરૂપેન તિષ્ઠતિ.”

રાજા—નરદેવતા, તેને જાતિ નથીજ. બાહશાહની કન્યા જોડે વિવાહ કરવાથી જાતિ જમ્મ શકતી નથી. કોઇ પાપજ છે નહિ.

કાલાચાંદ અને નરીન હસવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

જગન્નાથપુરીમાં.૨

તર્કાલંકારે પ્રમાણ આપ્યું અને કાલાચાંદને પ્રાયશ્ચિત કરવું પડ્યું. કાલાચાંદે ખાતાની આગાતું પ્રતિપાલન કર્યું.

જે હાલતમાં પહોં તેને આ ક્ષત્રનામાં બેપાવાતું થયું છે. બાહશાહની કન્યા જોડે વિવાહ કરશે પડશે છે. તે તેણે કંઈ પણ છુપાવ્યું નહિ. તેણે સર્વને કહ્યું, હજમવાને આ સર્વ વાત સાંભળી દીક્ષીતર શ્રી. જેઓ હજમવાની હતી. તેઓ “પ્રીતિના માર્ગની આપત્તિ” એમ બોલી ઉપહાસ કરવા લાગ્યા.

૧ સર્વ માત્ર બહા રૂપ છે. ૨ ‘શ્રી ક્ષેત્ર.’

કાલાચાંદની માતાએ પુત્રને આશીર્વાદ આપ્યો. વહુને માટે પોતાનો અલંકાર સમુદ્ધ આપી તેઓ વૃન્દાવન ગયાં. કાલાચાંદને જતાં પહેલાં કહ્યું. 'બાપુ, મહારા ભોગની સમાપ્તિ થઈ છે. ત્હને ઐશ્વર્યને પદવી પર મેં ચડેશો દીધે. મ્હને સંસારમાં બીજી કંઈ હવ્વહવતુ રહ્યું નથી. હવે વૃન્દાવનની કુલીમાં આ શરીર દેખાવ આપી શકયું, એટલે આ જીવનની કોઈ આકાંક્ષા રહી નહિ.

કાલાચાંદે અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે માતાને વૃન્દાવન પાઠવી પોતે ઘેર આવ્યો. તર્કાલંકારને પાઠવી વર્ણો એકવાર શાંતિમંદુઓની હવ્વહા જાણી લીધી. આ જન્મ પોષિત સંસાર અને મૈત્રી બંધનથી કાલાચાંદે સર્વ તિરસ્કાર સહન કર્યાં.

સમાજના નેતા શાસ્ત્રી અશાસ્ત્રીના ટોળાંએ કહ્યું, પુરીએ કાલાચાંદે જઈ પુરોષોત્તમનો છુટકારો લઈ લે, તો ત્હને સમાજમાં પ્રહસ્ય કરી શકાય, નહિ તો સમાજમાં ત્હને સ્થાન નથી. ત્હના પાપના પ્રાયશ્ચિત્તનું પ્રમાણ કોઈ સ્મૃતિમાં નથી.

પુરીમાં પોતે મગવાન દારૂ વિમહરૂપે ૧ વર્તમાન છે એ ક્ષેત્રમાં ઉચ્ચ નીચ નથી, જાતિવર્ણનો વિચાર નથી. નીલાચલ ૨ પાપી અને પુણ્યવાનને પરમ આશ્રયરૂપ છે. કાલાચાંદે જન્મનાથ પુરીએ ગયો.

સામાજિક ગણની હૃદયની સંકુચિતતા, ને કષ્ટતા, શાસ્ત્રમાં અનાસ્થા. અહૈતુક હેરાન કરવાની હવ્વહા પ્રત્યાદિ અસહ વ્યવહારને લઈ કાલાચાંદના મનમાં દારૂણ ક્રોધ, અભાવ, ધૂણા ઉત્પન્ન થયાં. કોઈ કોઈ વાર ત્હના મનમાં થતું હતું કે ગૌડના અશ્વારને હુકમ કરી આ વાગાડંબર અને કષ્ટતાને ઉપયુક્ત પ્રતિકાર કરવો, તેજ વેળા વર્ણો મનમાં થઈ આવતું જે, જે કોઈ છે તે પોતાના સ્વજન છે. એઓની જેડે ભોળાવાની કાલાચાંદના પ્રાણની એકાદ ઉત્કટ વાસના ઊઠતી. પરિચિત મુખોનું આકર્ષણ અને સ્થાનભેદના પ્રલોભને ત્હને સકલ તિરસ્કાર સહન કરાવતો હતો. તિરસ્કાર સહન કર્યા છતાં બીજીવાર તેઓ તી સાથે મળવાના આશયથી કાલાચાંદ પુરી ગયો.

પુરીમાં પહોંચી આ વાત ફેલાઈ ગઈ, પંડ્યાઓ વીરજઓના આજ્ઞાલુગણના યોગ્ય કાર્યથી જાણીતા હતા. કાલાચાંદની શાંતિ ગમ્મ છે. માટે તેઓએ કાલાચાંદને મંદિરમાં પ્રવેશ કરવા દીધો નહિ. તિરસ્કાર પર તિરસ્કારથી કષ્ટિમિત થયેલા કાલાચાંદે મંદિરની મહાર પડી હત્યા દીધી,

૧ કાષ્ટ શરીરરૂપે, ૨ પુરીમાંનો એક પર્વત જેની તળેડીમાં જંગલાથનું મહામંદિર છે, ૩ વાસના, હવ્વહા.

અને કહ્યું, હે પ્રભુ, હે અન્તર્યામી ભગવાન તમે સર્વ જાણો છો. સમાજ મ્હને વિના અપરાધે વિના દોષે અટકાવે છે. પોતાના સ્વજનોએ મારો વિના અપરાધે પરિત્યાગ કર્યો છે; હૃદયહીન કપટીજનો મ્હારી અવગણ, અપમાન કરે છે. હે નાથ તમે મને પ્રહણ કરો સાંભળ્યું છે કે તમારી નિકટમાં જાત નથી, વર્ણ નથી, તમારી નિકટમાં સર્વે સમાન છે. તું અગતિનો ગતિ છે.

કાલાચાંદ અનાહારે ૧ ત્રણ દિવસ બાહિર પડી રહ્યો. છતાં તેના ઉપર કોઈ આદેશ ર થયો નહિ. અણાહારમાં, ક્ષોભમાં, અપમાનમાં, ક્રોધમાં કાલાચાંદનું ચિત્ત ઉદ્ભ્રાંત થયું. ચોથે દિવસે પ્રભાતે કાલાચાંદ ઉઠીને બેઠો થયો ને ઉચ્ચસ્વરે બોલ્યો, જે ધર્મમાં અનુતાપીને ૩ આશ્રય નથી હૃદયમાં આદર નથી, પવિત્રતાના ઉપાય નથી, એ ધર્મજ નથી, બાહ્ય કપટતા માત્રજ છે. મ્હને સમજાયું હિન્દુધર્મ એ ધર્મજ નથી. વળી હે દારૂ બ્રહ્મ ૪ હું સમજ્યો કે તું દારૂમત્ર છે, બ્રહ્મ નથી, બંડાર વધારનારા બંડારીઓ ત્હારો મિથ્યા મહિમા કીર્તન કરી, સરલ વિશ્વાસી લોકોને પ્રવચિત કરી રહ્યાં છે. હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, આ બ્રહ્માચારનો ૫ સારમાત્ર એજ કે પ્રપંચનામય આ પુતલિકા, માટે આ બંડારીઓની કપટ સમાજનો નાશ કરીશ ભારત વર્ષવ્યાપી એકધર્મ, વિશ્વાસનો, ધર્મ હૃદયનો ધર્મ સ્થાપન કરીશ; ડંગારાના જીવનનો ઉપાય મૂર્તિ ત્હને આ ભારતવર્ષમાં રહેવા નહિ દઉં.

ત્રણ દિવસનો અણાહારી કાલાચાંદ ક્રોધમાં, ક્ષોભમાં, અપમાનમાં જવાલામુખી પર્વતની પેટે હૃદયમાં બળાગ્રણી ગૌડ પાછો ફર્યો. ગૌડવાસીઓ ત્હેની પ્રયંડ મુર્તિ જોઇ જુલાવામાં પડયા બાદશાહે કાંઈ પૂછવાનું સાહસ કયું નહિ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

અત્યુત્પાત.

અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. કાલાચાંદના હૃદયમાં ક્રોધ અને અપમાનની અગ્નિ પ્રજ્વલિત થઈ. વિશાલ પહાણસેના લઈ કાલાચાંદે પુરીનો ધ્વંસ કરવા ગમન કયું. દ્વરથી એ વિશાલ સૈન્ય શ્રેણી ભીષણ પર્વતના જેવી દેખાવા લાગી. ઉડિસ્મામાં શબ્દ ઉઠ્યો, “કાલાપાહાડ” આવે છે.

૧ વગર આહારે. ૨ પ્રભુ આસા. ૩ પરતાપલાને. ૪ ડગી રહ્યા છે. ૫ બાહિરની ક્રિયા.

ઉદરમાં પતિ તેલમાં સુકું દેવના ઉડિયા સૈનિક પહાણના ધનુષો અને તરવારની અભે ક્ષણવાર પણ ઉભા રહી શક્યા નહિ. કાલાઆંદની ગતિ ક્ષણવાર થોભી નહિ. ઉડિયા સૈનિકો જે જે દિશાએ બન્યું, તે તે જાણી પલાયન કરવા લાગ્યા.

કાલો પહાડ પુરીમાં દાખલ થયો. મંદિર રક્ષાને માટે પાન્ડવોએ અને નગરવાસીઓએ કંઈક વખત ચલ કર્યો. પરંતુ ધડીકમાં પહાણીએ મંદિરનાં દાર ભાગી નાંખ્યા. અને કાળ શરીરને જહાર ખેંચી આવ્યું.

સમુદ્રનીરે અગ્નિકુંડ પ્રજ્વલિત થયો. કાલા પહાડે પોતે કાળ સૂતિને કંઈમાંથી પકડી કહ્યું. હે કાળ! હે કપટ પુલ્કણ! આજ તારું આવી બન્યું. ભારતમાં કષ્ટનું પણ આવી બન્યું. હાંમેલું પણ આવી રહ્યું. આમ બેાશ્રી બેાશ્રીને એકેએક જગત્થાથ, બલરામ, અને સુભદ્રાની સૂતિને અગ્નિમાં નિષેષ કરી. યુદ્ધ અન્ધન મળવાથી અગ્નિ પ્રજ્વલિત થઈ ઉઠ્યો. શરીર-કાળ-દેવ-શરીર ભસ્મીભૂત થયું, મંદિર રગદાળી, ઉદરમાંના વિજય કરી પહાણ સેના ગોડે પાછી ફરી.

પરંતુ આગ પાછી ફરી નહિ. કાલા પહાડે, કામાખ્યનો ધ્વંસ કરવા ગમન કર્યું. ત્યાં નરનાશ્રણ્ય કામરૂપનો રાજા અને શિલારાય સેનાપતિ. શિલારાયના પ્રગત પ્રતાપે ત્રિપુરા પર્વત કામરૂપનો અધિકાર વિસ્તૃત થયેલ છે. પરંતુ દૈવયોગે શિલારાય કામરૂપમાં હાજર નહિ હોતો. કાલા પહાડની પહાણ સેનાએ ગિરિગજની યેડે કામરૂપને વિમર્દિત કર્યું ને તે નિલાચલ આવી પહોંચી. મહાપ્રહ નામે કામાખ્યનું મંદિર ધૂળ બેળું કર્યું. યુદ્ધ સવ પૂર્ણ થયું. પહાણની તરવારના બંધે ધણા આર્ય અનાર્યોએ આસામવાસી ઇશલામ ધર્મ ગ્રહણ કર્યો.

દક્ષિણ ગયું, ઉત્તર ગયું. એટલે કાલાપહાડની રોષાગિ વાણારસીનું હલન કરવા વિશ્વેશ્વરનું વિચ્યુરું કરવા ઉદ્યત થયો.

તે વેળા વાણારસી ગોડપુર રાજ્યની અંતર્ગત હતી. દિલ્લીના શહેનશા બેલોલ ભોદીની સાથે ગોડપુરના નવાબની ધણા દિના સુધી તકરાર ચાલતી હતી. ધણા અબ્યાસથી પણ શહેનશા ગોડપુરના નવાબને પરાજિત કરી શક્યો નહિ હતો.

ઉડિયા તથા આસામનો જય કરી કાલાપહાડ ભારત વિખ્યાત થયો છે. યુદ્ધ કરવાનું તો દૂર રહ્યું, કાલાપહાડનું નામ સાંભળીને પણ તે વેળાં વિપક્ષ સેના પ્રાણના બંધે પલાયન કરતી. તેના સાથી પહાણના કાળાકેરથી ધડીમાં દેશ રમશાનવત્ થઈ જતો.

દિલ્લીના શહેનશાએ કાલાપહાડની સહાયથી ગોડપુરને કબ્જે કરવા વિચાર કર્યો, અને ગોડે પત્ર સાથે દૂત પાઠવ્યો. પત્રમાં શહેનશાએ કાલાઆંદરૂપને ધર્મપિતા કહી અભેધો હતો,

ને દિલ્લીના મુખ્ય સેનાપતિને ઓપધા લેવા આગ્રહ કર્યો હતો, દિલ્લીશ્વરને ઔદાર્યપુર્ણ લેખ મળવાથી, કાલાચાંદરાયે પ્રસન્ન થઇ સેનાપત્ય ગ્રહણ કરવાનો સ્વીકાર કર્યો, આદશાહ સોલેમાને આનંદની સાથે સંમતિ આપી. અવિલંબે દિલ્લી જવાની તૈયારી કરી. વાણારસીનો નાશ કરવાનો મુયોગ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલો જોઇ કાલાચાંદ બહુજ આનંદિત થયો.

શાહેનશા સાથે વાત થઇ, ગોડપુર કબ્જે કરી કાલાપાહાડ, વાણારસીનો ધ્વંસ કરશે. પહાણુ

શાહેનશા કંઈ પણ વાંધો ન લઇ. એ પ્રસ્તાવને સંમત થયો.

સમુદ્ર જેવી વિપુલ પહાણુ સેના ત્રણ, ભૈરવોષે મૃત્યુની કરાલછાયા વિસ્તારી, કાલાપાહાડે ગોડપુરે પ્રવેશ કર્યો. તેના બચથી નવાન-સૈન્ય અન્યુ તે દિશાએ પલાયન કરી ગયું. ગોડપુર વિના યુધ્ધે છતાયું. નવામે પલાયન કરી પ્રાણ બચાવ્યો.

અર્ધ સૈન્ય ગોડપુરે રાખી, ખીજ અર્ધ સાથે કાલાપાહાડે કાશીમાં પ્રવેશ કર્યો તેના આગમનના સમાચારથી કાશીમાં હાહાકાર થઇ રહ્યો. નિવાસીઓએ અને પ્રવાસીઓએ, ગૃહીઓએ અને સન્યાસીઓએ જેમ શત્રુ તેમ પલાયન કરવા માંડયું. પ્રાણનો ભય તેથી અધિક ધર્મના ભયે કાશીવાસી જનોના હૃદયને વ્યાકુલ કરી નાખ્યાં.

અન્નપૂર્ણા અને વિશ્વેશ્વરના પાન્ડાઓએ પોપારા મળ્યા. તો પણ કાલભૈરવની મોટી મુર્તિ કાશીરક્ષા કરી શકી નહિ. ત્રિશુલના ઉપર સ્થિત કાશી પહાણુ સેનાના ચરણ બચથી કાંપવા લાગી.

ગંગાતીરે દિલ્લીના પ્રધાન સેનાપતિ કાલાપાહાડની લાલ રંગની પાલખી સ્થાપિત થઇ. કાલાપાહાડે હુકમ કર્યો. મુર્તિને મંદિરનો ધ્વંસ કરો. બચંકર દેખાવતી પહાણુ સેનાએ હાથમાં ખુલ્લી તરવાર લઇ નગરમાં પ્રવેશ કર્યો. મુહુર્તમાત્રમાં શિલા અને ધાતુમય મુર્તિઓ તરવાર ને દંડના પ્રહારથી હાથ-પગ-નાક-કાન વિનાની થઇ ગઇ. રસ્તાની ધુળમાં રમદોળાવા લાગી. સૈનિકોના વિજયઘોષ કાશીવાસીની રડાપીટની સાથે મળ્યો. કાશીમાં પ્રલયનો કાલાહલ થઇ રહ્યો.

હજુરી સુનસદ રહિમખાં કાલાપાહાડની પાલખી પાસે જઇ સલામ કરી બેઠ્યો. હજુર બેઠેએક મંદિર વિના સર્વને પુરાં કર્યા છે. સૈનિકોને વિસામનો હુકમ થાય.

કાલાપહાડે પ્રકૃત્વ વધને કહ્યું, બહુ સારું. વિશ્વેશ્વરનું શું કમું છે ?

સલામ કરી રહિમખાંએ કહ્યું. હજુર, તેને પણ ચૂર્ણ કરી છે. બહુ સારું. સર્વે વિગ્રામ કરો.

મનમાં મનમાં કહ્યું. હે, મોટા દેવો, તમે શું ખીજની રક્ષા કરી શકશો ? શો ઢોંગ ?

પ્રકરણ ૧૪ મું

મૂર્તિ.

વારાણસીનો ધ્વંસ કર્યા પછી કાલાચાંદનો પ્રજ્વલિત કોષાગ્નિ યુગાયો. ઉત્તેજનપર હરે અવસાદ ૧ આવ્યો ક્રિયાપર પ્રતિક્રિયા ૨ થઇ.

ગંગાતિરે કાલાચાંદની પાલખી છે. પાલખીમાં બેઠાં બેઠાં નગરવાસીનો આર્તનાદ સંભળાય છે.

જગન્નાથ અને કામાખ્યમાં આવા અનેક આર્તનાદ કાલાચાંદે સાંભળ્યા છે. પરંતુ આજે આ હાહાકારોને વિલાપધ્વનિની રડાપીટે ત્હેના હૃદયને વ્યાકુલ કરી નાંખ્યું કાલાચાંદ પાલખીથી બહાર આવ્યો અને આવી ગંગાતિરે બેઠો.

એ વેળા દિશા મંડળ ચાંદનીથી ઉચ્ચોત્તરના થયું છે, જલ, સ્થલ, વૃક્ષ, લતા, સિંગ્ધ કૌમુદિમાં ૩ ઉજ્જ્વલ થઇ હસે છે. મૃદુ મધુર દક્ષિણનો પવન ગંગાની તરંગમાળાને નચાવતો ધીરે ધીરે પ્રવાહિત થાય છે. કાલાચાંદ આ પ્રશાંત પ્રકુલ પ્રકૃતિના દેખાવ આંખ ભરી દેખવા લાગ્યો.

કાલાચાંદ જુએ છે કે, રૂપાના જેવી ધ્રુવ ગંગા આનંદમા કલકલ નાદ કરતી નાયતી નાયતી વહી જઇ રહી છે; આતીઆનંદ અનંતગતિ કાલાચાંદની પૂર્વ સ્મૃતિ જન્યુત થઇ પૂરનો અભ્યાસ હોવાથી ગાવા લાગ્યો.

માતઃ શૈલ સૂતા સપત્નિ લલુધા, શૃંગાર હારાશ્ચિ સ્વર્ગારોહણ વૈભવમિત.

આટલા સૂત્રી ગાઇ એકાએક કાલાચાંદના મનમાં થયું, ૪ ઇન્દુનાજેવો ધ્રુવ આનંદ પ્રવાહ આપણી તો મૂર્તિજ છે. આ વેળા દુરે કોઇએ ગાયું.

જો કાર મુરલિમન વિન કિ વહારે ?

બોહ છે કરે છે પદ વિશ્વ રચના નેકહેન મુદ્ધ અર્પિતે આર કે પારે.

વિશ્વવ્યાપી મૂર્તિ શોભે, ઓળખી ભેતું પ્યારે,

વિશ્વસૃષ્ટા વિશ્વ ન આંહી, શકે રેખા સારે.

૧ ઉદાસીનતા, ખીન્નતા, વૈરાગ્ય ૨ પશ્ચાતાપ, અહસોસ ૩ ચાંદની. ૪ યંત્ર

સ્વર ધણે મધુર, ભક્તિ અને આનંદનાજ નળે વિશ્વાસ હોયની એવો લાગ્યો. પવિત્ર હોમ શિખાની પેઠે ત્યાં મનુષ્ય વિના કોઈ ઉચ્ચેથી સ્વર કરી રહ્યું છે. કાલાચાંદ તન્મય થઈ સાંભળવા લાગ્યો. હેના અંતરના અંધ દારો ખુલી ગયાં. ગાયક ગાવા લાગ્યો.

દ્વિભુજ કે ચતુર્ભુજ કે દશભુજ વેશ,
વિલશી વિચારે મન આજ શું હશે કે શોય ?
અંતરમાં ધ્યાવાથી પ્રકટે નિર્મળરૂપ પ્રકાશ,
ચિતરૂપે જે જગમાં શોભે અનંત વિશ્વાસ.

વિમુગ્ધ કાલાચાંદે વિચાર્યું, આ શી વાત, દ્વિભુજ, ચતુર્ભુજ, દશભુજ, મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ નર એ શું એક તારાંજરૂપે જે ચિદરૂપ અરૂપ તેજ વિશ્વાકાર એ શી વાત ? મહેને આ વાત કોણ સમજાવે ? પ્રભુ, તમે ક્યાં છો ? હું શું સમજ્યો છું. શું સમજી મેં શું કયું ? મહેને આ રહસ્ય કોણ સમજાવશે ? વિશ્વમાં આ જડવિશ્વમાં આ મૃતિકા આ કાષ્ઠ પાષાણમાં કોણ મને ચિદરૂપ દેખાડે ?

ગાયનનો સ્વર એથી પણ વધારે ઉચે ચડ્યો. કાલાચાંદ સાંભળવા લાગ્યો:—

વિરાજે સહસ્ત્રબાહુ વળી સહસ્ત્ર પ્રહરણ,
સહસ્ત્ર ચરણે કરે અજસ્ર વિચરણ;
સહસ્ત્ર વદને ખાય, સહસ્ત્ર નયને નિરખે,
સહસ્ત્ર શ્રવણે સુણે ક્યારે.....
સહસ્ત્ર શીર્ષા ન હોય તો પછી, સમજ મૂર્ખ પ્રાણ,
અનંત ગૌરવથી કરે કેમ સહસ્ત્ર ધારામાં સ્નાન.
સહસ્ત્ર બ્રહ્માંડને જે, હૃદયમાં ધરી શકે છે,
તેજ તારા ક્ષુદ્ર હૃદયના નિત્ય વસે છે.

જે બાહિર અનંત કોટી બ્રહ્માંડ વ્યાપી છે. (છતાં) અનંત કોટી બ્રહ્માંડમાં જેનું સ્થાન નથી, તેજ વળી ક્ષુદ્ર જીવ હૃદયમાં પણ છે. એ શું રહસ્ય ? કાલાચાંદે વિચાર્યું, એ શું રહસ્ય ? માથે ગાયું:—

અજ્ઞાન મનને ભૂલાવવાને રમે કવચિત્ એ ઈંદ્રિયજ,
કવચિત કાલીરૂપે શોભે કવચિત ધરે કાળ કરમાળ.

કવચિત્ વા અંશી ધરે,
ત્રણ જગતનાં મનને હરે.

આનંદ-કાનનમાં કરે વિવિધ લીલારે.....

કવચિત્ મહા કાળરૂપે સ્મશાનમાં કરે વાસ,
કવચિત્ રાજ રાજેશ્વરી થઈ, કરે મુખે મુદ્દુ હાસ.

જે ભાવેથી જે જન મહામ,
તે રૂપે તેનાં દર્શન થાય.

(વસ્તુતઃ) જે જ્યોતિરૂપે પરબ્રહ્મ, શબ્દરૂપે ઓંકારે.

માતા ગાતા કાલાચાંદની નિકટ ગાયક આવે છે. ઉન્નવલ જ્યોત્સનામાં ૧ કાલાચાંદ જોયું તો સન્મુખે પ્રેમાનંદ બાવાજ છે. બાવાજ આનંદથી પ્રકુલ ભાવે મગ્ન છે. ભાવમુગ્ધ, ૨ હાસિનચીત્ત એવો કાલાચાંદ બાવાજને પગે લોટી પડ્યો, તે રડવા લાગ્યો.

બાવાજએ બાહુ પ્રસાર્યા. કાલાચાંદને ઉમે ઉપાડી આલિંગન કર્યું. તે બિનગ્ધ આલિંગનના અમૃત સ્પર્શથી કાલાચાંદ અંતર બાહિર શાંત થયો.

રડતાં રડતાં કાલાચાંદે કહ્યું, પ્રભુ, મહેં શું કર્યું ?

બાવાજ—બાપુ, તહે બૂલ કરી છે. જેઓની પ્રતિષ્ઠા કરના જોઈએ, તેઓને વિસર્જન કર્યાં છે.

કાલાચાંદ—મહારી આ બૂલ કેમ થઈ, પ્રભુ ?

બાવાજ—બાપુ, ક્રોધાદ મલતિ સંસારઃ કાષથી તહેને મોહ થયો છે. હવે કાષની આગ બુઝાઈ ગઈ છે. અંતરમાં વિશ્વાદ આવ્યો છે. હવે મોહ જરી. કુળ્યુ કૂપા કરશે.

કાલાચાંદ—પ્રભુ, એટલા દિન આવે મને દર્શન કેમ નહીં આપ્યા ?

બાવાજ—બાપુ, સમય થયો નહિ હતો. તહારા પૂર્વ કર્મ (પ્રારબ્ધ) ક્ષય નહિ થયાં હતાં. ક્ષેત્ર ખેડાયલું નહીં હોય ત્યાં સુધી ખેડત બીજ વાવે નહીં, હવે વૈરાગ્ય આવ્યો છે. જોમ કઈ. ક્ષય થયાં છે, ક્ષેત્ર કર્પીત થયું છે.

૧ આંદનીમાં. ૨ વિશ્વારમુદ્ધ; શ્રુત્યચિન્ન.

ભગવાને કહ્યું છે કે,

“યદા તે મોહ કલિલં બુદ્ધિર્ઘટિતતિવ્યતિ તદાગત્યાસિ નિર્વેદ—”

મોહ બુદ્ધિ જય એટલે નિર્વેદ (વૈરાગ્ય) આવે, મેં ત્હને પૂર્વથીજ કહ્યું હતું કે, કાશીમાં મેળાપ થશે.

કાલાચાંદ—પ્રભુ, મોહ જય નહિ, ત્યાં સુધી કંઈ સમજી શકાતું નથી. તે તો અરૂપ છે તો મૂર્તિ શા માટે ?

બાવાજી—તે વિશ્વરૂપ, માટેજ અરૂપ. સર્વેજ ત્હેનાં રૂપ, ત્હેને નિરાકાર કહેવાની ઇચ્છા હોય તો તેમ બોલ, ચિંતા શી છે ?

“સર્વ રૂપે રૂપ મિશાદયા તૂમિ આપનિ નિરાકાર.”

પ્રત્યેક રૂપમાં પરમાત્મા મળી જાય છે, છતાં તે નિરાકારજ રહે છે.

સાંભળ, બાપુ, ભગવાન બોલ્યા છે—

“યે યથાર્મા પ્રવચન્તે,
તાસ્તથૈવ મજામ્યહં.”

“જે આવે જે મને કુળજ, તારે તે,

તું અરૂપ ચિંતવ, તેમાં નુકશાન શું ?

“અવાણિ પાદો જવનો મહોત્તા,
સ વરૂવત્ય ચક્ષુઃ સચુર્ણોત્ય કર્ણ.
સર્વેષાં વિશ્વ નદિ વેત્તા તસ્ય.”

ત્હેને હાથ પગ નથી, તથાપિ તે ગ્રહણ કરી શકે છે. ચાલી શકે છે. ત્હેને ચક્ષુ નથી, તથાપિ તે દેખી શકે છે; કર્ણ નથી, છતાં સાંભળી શકે છે. તે આ વિશ્વને જાણે છે. ત્હેને કંઈ જાણતું નથી.

આજ તે અરૂપીની વાત. અધિઓએ શું કહ્યું છે, તે શું ધ્યાનમાં આવી શકે ? તું મૂર્તિ માણસ, અનંત અમણિત મૂર્તિઓમાં વસી રહેલા અમૂર્તની વાત—અરૂપની વાત ધારણ કરી શકતો નથી. એનો અધિકાર થયો દૂર છે.

હવે મૂર્તિની વાત. તું મૂર્તિ, હું મૂર્તિ, આ જગત, આ બ્રહ્માંડ, સ્વર્ગ, ભૂ, અવ, વનસ્પતિ, રશ્મિ, હાથ, સર્વેજ જૂદાં છે. બાપુ, બેઠાં રહે, તું સાંખ્યા વખતથી એવો હતો શું ?

કાલાચાંદ—કદ નહિ.

બાવાજી—એ નકકી તું નહિ હતો, એકવાર પણ નહિ હતો. તું થયો છે. વળી તું હોમશ નહિ. હું પણ નહિ હતો, થયો છું વળી હોમશ નહિ, આ જગત પણ નહિ હતું, છે, વળી હોશે નહિ. જ્યારે આપણે નહિ હતા. અર્થાત્ આપણી મૂર્તિ નહિ હતી. ત્યારે આપણી અમૂર્ત અવસ્થા છે. આ જગત, આ બ્રહ્માંડ, તું અને હું, એ અમૂર્તની મૂર્તિ; અરૂપનું રૂપ. આ રૂપ, આ મૂર્તિ, વળી તે અમૂર્ત અરૂપ હોશે. ઉત્પત્તિ ને લય, લયને ઉત્પત્તિ, એજ આ વિશ્વની લીલા. જ્યારે સત્ દેખે, ત્યારે મૂર્તિ શી ?

કાલાયાંદ—અરૂપનું રૂપ થયું કેમ ?

બાવાજી—એજ આ લીલામયની લીલા. પરમાનંદમાં આનંદની ચંચલતા. રૂપ નહિ હતું, મૂર્તિ નહિ હતી, જગતલીલા ન હતી, તેથી રૂપ થયું છે. અવ્યક્તમાંથી જગત વ્યક્ત થયું છે. અરૂપ રૂપ થઈ પોતાનુંજ રૂપ પોતે દેખી આનંદલીલા કરે છે.

“સુકુરે નેહારૂપ સુલેખ્યદિ બોર,
આપનાર રૂપે નાગર આપનિ વિબોર.”

દર્પણમાં નીહાળી મુખ, માનવ મન આનંદિત થાય,
જગતરૂપે સ્વ-રૂપ નીહાળી, પરમ પ્રભુ પણ પુલકિત થાય.

તે એકાંશમાં ૧ આજ સ્થાવર જંગમાત્મક જગત બની પ્રકૃતિ થઈ, પરમ પુરૂષરૂપે તેની સાથે કીડા કરે છે.

કાલાયાંદ—પ્રભુ, સમજ્યો, આ વિશ્વ-આજ સ્થાવર જંગમ ઉત્પત્તિ, તેજ વિશ્વની-જગન્નાથની મૂર્તિ. ત્યારે આ મૂર્તિ સન્મુખ હોવા છતાં મનુષ્ય, મૂર્તિકા, પથ્થર અને કાષ્ટદારા-આ નશ્વર જગતના પદાર્થદ્વારા તેજ સત-ચિત્ આનંદરૂપને મૂકીને એક મનઃ કલ્પિત મૂર્તિને જા માટે નમે છે ?

બાવાજી—જગન્નાથના-વિશ્વેશ્વરના-વિશેષ પ્રકાશને માટે; મોહથી કલુષિત થયેલા ચિત્તને મોહિ છેડવા માટે, તું શ્રુત ને ચિત્ એવું સ્વરૂપ સમજતો નથી. જે શ્રુત તેજ ચિત્. જે જડ તેજ ચૈતન્ય. ચૈતન્યજ જડમાં પરિણામ પામ્યું છે. જડ વળી ચૈતન્ય થાશે. તું જે મૂર્તિને કાષ્ટ-મથી, પાપાણુમથી અથવા મૃતમથી ર કહે છે. વિચારી જો પ્રકૃત વિષયમાં તેજ ચિન્મય છે. વિશ્વરૂપ સન્મુખ હોવા છતાં એ મૂર્તિનું પ્રયોજન છે. નદી સન્મુખે હોય ત્યારેજ ધડો ભરી જલ લેઈ પાન કરાય છે. નદી પાન કરાવા જતી નથી. વિશ્વરૂપ વિશ્વમૂર્તિ સુદ-હૃદયમાં ધારી સકાય

નહિ; માટે આ વાસનાનું રૂપ, સાધનાની રચના. તે અનંતરૂપ, જેને જે ભાવે રૂચિ, તે ત્હેને તેવી બનાવી લે છે. સન્મુખે અપાર સમુદ્ર છે, પરંતુ તમારા પાત્રનો જે આકાર હોય, ત્હેને જરી તેજ આકારનું જલપાન કરાય છે. અને તુષા મટાવાય છે.

જે જે ભાવે પાન કરીએ તે સર્વે એકજ જલ.

બાવાજી ગાવા લાગ્યા:—

શ્યામ શ્યામા મિન્ન કેવલ આકારે,
મિન્ન આકારે: મિજાકારે રે ।
શ્યામા ધરે અસિ શ્યામ ધરે બાંધી;
અદૃહાસિ, મૃદુહાસિ જે અધરે ।
વૃંદાવને શ્યામ અપ્રાકૃતકામ,
મદનોન્માદિની શ્યામા, ધરે નામ.
એથે ભાવે ભાવે પૂરે મનસ્કામ,
પ્રવર્તે પ્રભેદ મિજા મિજાકારે.
દશ ભૂજારૂપે શ્યામા એક મૂર્તિ,
દશ ભૂજે શ્યામ મદન ગોપાલ રક્ષુર્તિ,
ઉભયેર પુજા રમુલ પ્રેમ ભક્તિ,
અમિજ પ્રણવ રકારે લકારે.

શ્યામ શ્યામા મિન્ન કેવળ આકારે,
મિન્ન આકારે, મિન્નાકાર રે.....
શ્યામાધરે અસિ, શ્યામ ધરે બંસી,
અદૃહાસિ, મૃદુહાસિ જે અધરે.
વૃંદાવને શ્યામ, અપ્રાકૃત કામ,
મદનોન્માદિની શ્યામા ધરે નામ;
જે, જે ભાવે ધ્યાવે પૂરે મનસ્કામ,
પ્રવર્તે પ્રભેદ મિન્ન મિન્નાકારે.
દશ ભૂજરૂપે શ્યામાની એક મૂર્તિ
દશ ભૂજે શ્યામ મદન ગોપાલ રક્ષુર્તિ;
ઉભયની પૂજાનું મૂળ માત્ર પ્રેમભક્તિ,
અમિન્ન પ્રણવ 'ર' કારે 'લ' કારે.

‘સમજ્યો બાપુ, ! એક કાંઈએ નથી. વસ્તુ એક વિશ્વેશ્વરના વિશેષ પ્રકાશને ૧ માટે, વિશ્લેષ ચિત્તને વિશેષ આકર્ષણ કરવાના નિમિત્તથી કાઢ, પાપાણુ, ધાતુ અને મૃતિકાદારા મૂર્તિ ધડી લીધી છે. સાધન બળથી ભક્તિ-યોગથી આજ કાળ, પૃથ્થર, મૃતિકામાં ચિદ્રશ્મન થાય છે. ત્હારા મોહાંધ નયન જેઓને મૃતિકામય તરીકે દેખે છે. ભક્તના દિન્યનેત્ર તેઓનેજ એ જડ મૂર્તિને ચિન્મયી તરીકે દેખે છે. ભક્તની પાસે-સાધકની નિકટે જડમાં ચિત્ પ્રકાશિત હોય છે. એકવાર જડ ચૈતન્યનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવ્યું તેને તન્મના તદ્દ ભક્તતા થઇ જાય છે.

કાલાચાંદ—પ્રજુ, જે રૂમ મૂર્તિ મનુષ્ય ધરે, ભગવાન શું એ રૂપે સત્યજી આવિર્જીત થયેલ હોય છે.

અથવા એ મનુષ્યના મનની કલ્પના ?

બાપુજી—બાપુ, ભગવાન લીલા કરવા માટે. ધર્મની રક્ષાને માટે, યુગેયુગે સ્વરૂપ લઇ અવતાર ધરે છે. તેમણે કહ્યું છે:—

“ यदा यदाहि धर्मस्तथा विभवति भारत.

अभ्युत्थानमस्यैत્ય લક્ષ્મણાનં સ્વજાત્યહર્ય ॥

જ્યારે જ્યારે ધર્મગ્લાની પામે, ને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય ત્યારે હું પોતાને સરજી છું સાધુઓનું રક્ષણ, પાપીઓના વિનાશ, અને ધર્મની સંસ્થાપનાને માટે યુગેયુગે અવતરીશું થાઉં છું.

જ્યાં રૂપ દેખે, ત્યાં સર્વરૂપે ભગવાનજી આવિર્જીત થયેલા છે. તે મૃત્યુ-રૂમ વરાહ-વસિંહ થયા છે. તે વામન-પરશુરામ-રામરૂપે આવેલા છે. તેજ બંધીધારી ત્રિશુલધારી, તેજ જગન્નાથ વિશ્વેશ્વર છે. તેજ કાલી, તારા, પોડપી, ભૂવનેશ્વરી, અન્નપૂર્ણા થયા છે. ત્હેના અનંત આવિર્ભાવ છે. એ ઉપરાંત પણ ભગવાન બોલ્યા છે:—

यद यद विद्युति मलयै की मनुषिण मेववा.

तद तदेवान गच्छत्वं ममहा संभवत् ॥

“જે કંઈ ઐશ્વર્ય ધુકત, સુંદર વા તેજસ્વી, છે તું ત્હેને ત્હારા તેજમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ તરીકે જાણ. અર્થાત્ તેજ સદૃશ પદાર્થમાં ભગવાનનોજ વિશેષ પ્રકાશ છે. જેમ જ્યોતિ પોતેજ સર્વ પદાર્થમાં છે, પરંતુ સૂર્યમાં વિશેષ પ્રકાશ છે.

કાલાચાંદ—પ્રભુ, મેંતો કાષ્ટરૂપ મૂર્તિ ધણીવાર જોઈ છે હું એમાં કાષ્ટથી ખીલું કાંઈ કેમ દેખતો નથી ? શા માટે મૂર્તિ તરફ મ્હને અવગા થયું ?

બાવાજી—ત્હાં ચિત્ત નિર્મલ હતું નહિ. અને નિર્મલ નહિ હોવાથી ચિત્ત વિભાસિત હતું નહિ. માટે તું કાષ્ટબ્રહ્મને ચિન્મય દેખવા પામ્યો નહિ. ત્હને જગન્નાથના દર્શન થયાં નહિ ત્હેં માત્ર કાષ્ટ પુતલિકા દીઠી. ભગવાન બોલ્યા છે.

અવજાનંતિ માં મૂઢા મનુષી તત્તુ માશ્રિતમ્,
પરં ભાવમજ્ઞાનં તો મમ સુત મદેશ્વરમ્,
મોવોશા મોવકમાર્ણો મોવજ્ઞાનાવિશ્વેત ક્રઃ
રાક્ષસી માસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિ મોહિની શ્રીતાઃ

જેઓની આજ્ઞા વિરલ, કર્મ વિદ્ધ, જ્ઞાન વિરલ, જેઓનું ચિત્ત વિક્ષિપ્ત તેઓ સર્વે અસુર અને રાક્ષસ સ્વભાવના (રજસ્તમ પ્રકૃતિવાળા). મૂર્ખ લોકો મ્હાં પરમ તત્ત્વ ન જાણી મનુષ્ય દેહધારી મ્હાં અપમાન કરે છે.

બાપુ, ત્હારી પ્રકૃતિ પણ તે ક્ષણે કોઈમાં અને અનાચારીમાં આસુર ભાવવાળી હતી, માટે તું એ કાષ્ટ મૂર્તિની અવગા કરે એમાં આશ્ચર્ય શું ?

કાલાચાંદ—પ્રભુ, સમજ્યો, શા માટે આ પાપીને જગન્નાથના દર્શન થયાં નહિ. પરંતુ એક વાત હજી પણ સમજી શકતો નથી. હું જ્યારે અનાહારે ત્રણ દિવસ મંદિરની આહિર હત્યા છઠ રહ્યો, ત્યારે મ્હારા પર કોઈ આદેશ કેમ થયો નહિ ?

બાવાજી—બાપુ, એ ત્રણ દિવસમાં ત્હેં એકવાર પણ જગન્નાથને ચિંતવ્યા નહિ. ત્હારો દેહ પુરીમાં હતો પણ તું કેવલ ગૌડ અને વીરજ્ઞાનોનમાં યાતાયાત ૧ કરતો હતો; વધુ શાહા-જાદીનું મુખ જોતો હતો, અને વીરજ્ઞાનોનના બ્રાહ્મણોના માથા ઉડાવતો હતો. જગન્નાથનું એક વાર પણ ચિંતન ન હતું. ત્હારો દેહ શ્રી ક્ષેત્ર ર હોવાથી શું થાય ? તું એક મૂર્તિ પણ શ્રી ક્ષેત્રમાં હતો નહિ. જગન્નાથ કેમ આદેશ આપે ? કાલાચાંદને, નહિ કાલાચાંદના માંસ પિંડને ?

કાલાચાંદના ગાલ પરથી અશ્રુ વહી વહી પડવા લાગ્યાં. પોઠાર પાડી બોલ્યો, પ્રભુ ? આજ અંતર્યામીએ જે કહ્યું તે સત્ય છે.

હું મહાપાપી છું, મ્હારી ગતિ શી થશે !

૧ ગમના ગમન, યોગ્ય ને અયોગ્ય મનની સ્થિતિ; ક્ષિપ્ત સ્થિતિ. ૨ પુરીમાં,

બાવાજી—બાપુ જ્યારથી ત્હને અનુતાપ ૧ થયો છે, ત્યારેજ ત્હારી ગતી થઇ છે. કૃષ્ણે ત્હારા પર કૃપા કરી છે. તેણે કહ્યું છે:—

અવિચેદ સૂદુષારો મજલે મામમ્બયાક.”

એક ચિન્તે મને ભજે તે અતિ દુરાચારી હોય તો પણ તે મ્હારા ચરણ સ્થાનને પામે એ પ્રભુના શ્રી ક્ષેત્રમાં મહા પાપીને પણ સ્થાન છે.

કાલાચાંદ—પ્રભુ, મહેં શું શ્રી ક્ષેત્રને રાખ્યું છે? કાષ્ટ બ્રહ્મો ભરમ કરી શ્રી ક્ષેત્રના નાશ કર્યો છે. હું મહા પાતકી છું, મ્હારે માટે તો કાંઇ સ્થાન નથી.

બાવાજીએ હસતાં હસતાં કહ્યું. વત્સ, અનાદિ અવ્યય બ્રહ્મને ભરમ કરવાની ત્હારી શું શક્તિ છે? તું જગન્નાથની કાષ્ટ સ્તિતો નાશ કરી શક્યો તેથી એમને શું ક્ષતિ છે! ભરમ પણ તે ઝોછે; તેના વિના જગતમાં કંઇ નથી. આ બ્રહ્માંડ-આ વિશ્વ, તેમનું શ્રી ક્ષેત્ર ત્હને ક્ષેપ કરવાની ત્હારી શક્તિ નથી, કાષ્ટની નથી. તેમની ઇચ્છા ન હોય, તો તેનો એક પરમાણુ-પણુ વિચલિત થાય નહિ. ત્હેં જે કયું તે પણ તેમનીજ ઇચ્છાથી કયું છે. તેમની ઇચ્છાથી ઉત્પત્તિ, તેમનીજ ઇચ્છાથી પ્રલય, વગી તેમની ઇચ્છાથી જન્મ શ્રીક્ષેત્ર હતું, તેમજ છે, જેમ કાષ્ટ બ્રહ્મ હતો, તેમજ છે. તું હું નિમિત્ત માત્ર. કર્તા એક માત્ર તેઓ. તું એક મને જગન્નાથનું શરણ લે, તેઓ ત્હને સર્વ પાપથી મુક્ત કરશે, મૃત્યુથી અમૃતમાં લઇ જશે. ભગવાન બોલ્યા છે.

મન્મથા મય મદ્મથા મદયામી માં નમ સ્કુહ,

મા મૈવૈશ્વસિ સત્યં તે પ્રતિજ્ઞાને વિચોડસિમે ।

સર્વ ધર્માન્ પારિત્યજ્ય મામેકં વશણં વ્રજ,

અહં ત્વાં સર્વં પાપેષ્યો મોક્ષ વિધ્યામિ મા શુષ ।

તું સર્વ પરિત્યાગ કરી, માત્ર ત્હેમનું શરણ લે, તન્મત્તા તદ્ભક્ત તદ્યા બીજ હો ત્હેમને તેજ પરમાનંદને તેથી તું પ્રાપ્ત થઇશ.

બાવાજી અતંદ્યાન થયા.

કેટલાક વખત પછી કાલાચાંદ આંખ ઉઘાડી જુએ છે, તો ત્યાં બાવાજી કે કાંઇ નથી. ચારે તરફ જેવું, ક્યાં પણ દેખાયા નહિ એટલે કાલાચાંદ મોટો નિશ્વાસો મૂક્યો.

સન્મુખે રૂપાના જેવી ધવલ ગંગા શ્વેત ચાંદનીમાં દેખાતી કલ કલ નાદે તેજ પ્રભાજી વહા કરે છે. ચંચળ તરંગ નાના નાના તરંગોની માળા ચંચળ વાયુની સાથે તેજ પ્રકારે ખેલ કરી રહી છે. કાલાચાંદ ધણી કાલ આ પૂણ્ય ૧ પ્રવાહની ભણી જોઇ રહ્યા.

ગુરૂ ઉપદેશથી અને ગુરૂ ભક્તિની કાલાચાંદને દિવ્ય દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે; કાલાચાંદ, રૂપમાં અરૂપ, મૂર્તિમાં અમૂર્તિ, જડમાં ચિદરૂપ દેખવા લાગ્યો. દેખે છે તો શંખેન્દુ ૨ ધવલ ગંગા તે સામાન્ય જલ પ્રવાહ નથી, ત્હેને તો ચિદ્રજ આનંદ વહા કરે છે. ચંદ્ર કિરણમાં ચિદાનંદ ઉજવેલ થઇ ઉઠ્યો છે, સમીરણે ૩ તેજ ચિદાનંદ વહી રહ્યો છે. કાલાચાંદ મુગ્ધ થયો છે ચિદરૂપ આનંદરૂપ, અમૃતરૂપ જોઇ ધીરે ધીરે ગંગા પ્રવાહની નિકટમાં આવે છે. ગદ્ ગદ્ કંથે ગાવા લાગે છે

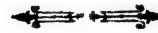
“ગાંઘં વારિ મનોહારિ મુરારિ ચરણ જ્યુતમ્,
ત્રિપુરારિ શિરઃપિ પાદહારિ પુનાતુમામ્ ।”

અશ્રુથી ભીંજાઇ ગયલા ગાલે, ગદ્ગદ્ કંઠે ગાતાં ગાતાં ગંગાજલમાં કાલાચાંદ ઝોકાવ્યું મુહૂર્તમાં એક વિસાલ તરંગ આવી ત્હેને ક્યાંએ ધસડી ગયો. પાછો તે દેખાયો નહિ.

પ્રભાતે મોટા મોટા મુનશુરો સેનાપતીની રક્તવર્ણની પાલખી પાસે આવી જ્યુએ છે તેમાંથી શ્યામા ખાલી; પહેરેદાર કાંઇ કહી શક્યા નહિ, શોષ કરી ક્યાંએ સેનાપતિ દેખવા પામ્યા નહિ પાલખી ઉપાડી પઠાણસેનાએ દિલ્લી તરફ પ્રયાણ કર્યું કાશીમાં ચર્ચા થવા લાગી કાલાપહાડ કાલ ભેરવના અંગમાં મળી ગયો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સાધના.

જોડમાં ખબર પહોંચી કાલાચાંદરાય વાણારસીમાં અંતર્હિત થઇ ગયા. ત્હેને શું થયું, તે જાણે છે કે મરણ પામ્યો છે, કંઈપણ કહી શકાતું નથી. ઘણી શોષ કરી પણ ત્હેનો કંઈ પતો મળ્યો નહિ.

બાદશાહ સોલેમાન આવાત સાંભળી અશ્રુ પાડવા લાગ્યો. એગમે હાય હાય કરી રડવા માંડ્યું, પરંતુ શાહજાદી દુલાહી રડી નહિ. માને બોલી, મા એમ થાઇ શકે નહિ. તેઓ ઠાસીને

છોડી જઈ શકે નહિ, તમે રોડે નહિ; મને વાણારસી યાત્રાએ જવાનો ઉદ્દેશ્ય કરવા દો હું વાણારસી જઈ, તેઓ મને બોલાવે છે.

સો અધારો સાથે આપી બાદશાહ સોલેમાને પુત્રીને વાણારસી પાઠવી જે સ્થળે કાલા-ચાંદની રક્તવર્ષુ શિખિકા ૧ રાખવામાં આવી છે, બરોબર તેજ સ્થાને તેજ રીતે શાહજહાની શ્વેત શિખિકા મૂકવામાં આવી.

કાશીના લોકોએ સાંભળ્યું કાલાપાહડની સ્ત્રી ગૌડના બાદશાહની પુત્રી આવી છે. બયથી લોકોના ટોળે ટોળાં કાશી છોડી જવા લાગ્યાં શાહજહાંએ સેનાપતી રહિમખાને કહ્યું, ઢાલ પીટાવી દો, કાશીમાં કોઈ લુટફાટ કરવાનું નથી. કોઈએ પણ કાશી છોડી જવું નહીં આ એકસો અસર્ફી વિશ્વેશ્વરને સેવા માટે દીધેલ છે. જે જે મંદિરો અને મુર્તિઓનો દિલ્લીના સેનાપતિએ વિધ્વંસ કર્યો છે. હું ત્હેના પુનઃસંસ્કાર કરાવીશ તમારો કામ ધંધો કરો.

સંધ્યાકાલે મોતિયાને બોલાવી કહ્યું, મોતિયા જે પલંગે જે સંધ્યામાં તેઓ શયન કરતા હતા, તે સાથે આવેલાં છે, તેઓ જેમ હતાં, તેવીજ રીતે કરી મુક જે પાનદાનીમાંથી તેઓ તબોલ ખાતા હતા, તેમાં તેમજ કરી પાન કરી રાખ, જે ડબીમાંથી તેઓ તમાકુ ખાતા હતા, એમાં સુગંધી તમાકુ તૈયાર રાખી બિહાનાની પાસે રાખ, બિહાના ઉપર, ગુલાબ, વેલી, ચંમેલી છંટાવી દે બોલતાં બોલતાં શાહજહાંનાં ચક્ષુમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, મુખ ગંભીર થયું મોતિયાએ કાંઈ બોલવાનું સાહસ કર્યું નહિ. મનમાં ને મનમાં વિચાર્યું, શાહજહાં શું ઉન્માદિની ર થઈ છે ?

શય્યા રચના થઈ, તમાકુ તૈયાર થયો, શય્યાપર પુષ્પ પથરાયાં શાહજહાંએ બહાર દેખી નેત્રું ચારે દિશામાં ઉજવલ ૩ કૌમુદીમાં ૪ પ્રકૃતિ હસે છે, આજ રિનગ્ધ જ્યોતસ્નામાં ૫ આનંદના તરંગોને ઉડાવતી કલ્પનાદિની ગંગા ફુલકુલ નાદે ૬ કોઈ પ્રેમવિરહ ગાથા ગાય છે એ ગાનમાં આનંદ ને વેદનાએ વિરહને મેલાપે વિશ્વને જગાડી દીધાં છે. શાહજહાંએ આંખમાં આંસુ ભરી મોતિયાની તરફ ધરી કહ્યું, મોતિયા ! મહારી પાસે હું એટલી રહીશ. પહેરેગીરોને સાવધાન કરી દો મહારી શિખિકાની નજદીકમાં કોઈ આવે નહિ, ગંગાતીરે કોઈ જાય નહિ. તું મને સિતાર આપી ચાલી જ પ્રજાત થયાં પહેલાં આવતી નહિ.

મોતિયા ચાલી ગઈ શાહજહાંએ ગંગા બણીનું પાલખીનું દ્વાર ઉઘાડી નાંખ્યું રિનગ્ધ નિશાના પવન ત્હેના પડખામાં પેશી સુશીત સ્પર્શ દઈ, આનંદ અને વેદના સંચાર કરવા લાગ્યો શાહજહાંએ પુષ્પશય્યાની નિકટમાં ભુમિપર બેસી સિતાર હાથમાં લીધી આંદોળ ત્હેના અનંદ

કમનીય દેહ ઉપર આવી પડી અને શાહજહાનીને જાણે કોમુદીમાં સ્નાન કરેલી શુભ ખીજ ગંગા ન હોય તેવી ખતાવવાં લાગી.

ગંગાના કુલુકુલુ કર્ણજનક ગાને શાહજહાનીની શિતારે વાગતાં વાગતાં તાનેતાન મેળવ્યો. નિશાના શીતલ સમીરણ ૧ કર્ણા લિપ્ત વેદજનક સ્પર્શથી તે તાન વધારી મૂક્યું. સ્નિગ્ધ ભ્યો-ત્સામાં વિરહને વેદના ગળી પડવા લાગ્યાં. શાહજહાનીએ રૂદન કરતાં કરતાં અદ્ભૂત કંઠે ગાવા માંડ્યું.

જંગાળી.

આમિ નિઃશિવિન આહિ નાથ તથ,
પથ પાને સુષુ ચાહિયા.
કોયા તુમિ પ્રસુ, નિમિષે નિમિષે,
કલ યુગ જાથ ચલિયા ।
હિયા વાહે તવ હિવાર સંગ,
પ્રતિ ઝંગ મમ વાહે પ્રતિઝંગ.
આકુલ દુષિત પરાણ આમાર,
રાક્ષિત પારિ ના ચરિયા ।
પલ નાથ પલ હૃદય આસને,
પુલકિત પ્રેમ પરશને.
અપ અશુ વેદના પત આહિચન,
સફલ કર આલિયા.
પ્રાણે ૨ પિપાસા હૃદયે ૨ આસા,
તુમિ કિ જ્ઞાન ના પ્રસુ ?
નયને નયને રયેલ કાગિયા,
તુલિયા રયે છે તલુ;
કહ નાથ કહ મોરે.
આવત પારિ ના વહિતે પ આર,
ચરહ આમારે આલિયા.
આમિ દરશે દરશે અવસ અંગે,
તોમારે આહ ન મિશિશિયા ।

ગુજરાતી અર્થનું ગાયન.

રાતદિન જોવું વાઢડી,
 નાથ ઘર ન આવે.
 હશે ક્યાં પ્રભુ ? નિમેષે નિમેષે,
 અનંત યુગ વહયા જાય.....
 હૃદય ચાહે તુજ હૃદય સંગ,
 પ્રતિ અંગ માહે તુજ પ્રતિ અંગ,
 અંકુશ કામ ન આવે... રાતદિન જોવું.
 પધારો નાથ, સ્વામીત નાથ ? આ હૃદયાસને,
 પુલકિત કરો પ્રાણ તવ પ્રેમના દરસને.
 અશ્રુધારા વહે નિરંતર.
 કરો દૂર તે સંતર.
 પ્રાણની પિપાસા હૃદયની આશા
 નથી જાણતા તે શું તમે પ્રભુ ?
 નયન નયન જે જાણી શકે છે,
 તે શું જાણોના તમે પ્રભુ ?
 નાથ ! કહોરો ! નાથ કહોરો !
 ક્ષણેક યુગ સમ કહિને જાણાય
 તવ સ્પર્શે તવ રૂપ ખમાવ.—રાત૦

ભાગીરથીના કલનાહની સહિત મળી શાકજાદીની વેદનો લિખ કરણા ગીતિ સિતારના
 અંકારથી દિગ્-મંડલમાં ફેલાય ગય. વાણુ રહ્ય કરતો કરતો જોજ આંસુથી નાહેલી પ્રેમ ગીતિને
 જોજ દુઃખદ નિવેદનને આકુલ આહવાનને ક્યાંજો વહન કરી ગયો. પરંતુ કોઈ
 આંધુ નહિ.

અંદમા અસ્ત પામ્યો. પ્રકી ગણ્યો પ્રજાતનો પ્રથમ કલનાહ કરી રજા. શાકજાદીને મેરો.
 નિધાસ મૂકી ચિતાર રાખી દીધી. દાર બધ ક્યાં,

મેતિયા આવી જીએ છે તો શાહનદીના ચક્ષુ રક્ત વર્ષુ છે. તેમાંથી અવિરલ ૧ ધારાઓ આંસુ પડી ગાલ પર દેખાવ આપી રહ્યા છે. મેતિયા રડવા લાગી, પરંતુ બોલી શકી નહિ.

કેટલાક વખત પછી કહ્યું, શાહનદી ? કંઈ આહાર લેવા લેવાર થાઓ. શાહનદીએ રક્તાં રક્તાં કહ્યું. ના મેતિ, કાશીમાં મ્હારે ઉપવાસ. પ્રાણની આકાંક્ષા નહિ મટી તો કેવળ દેહની પિપાસા મટાડવાથી શું થાય. મેતિ ? જોઇએ અન્ન-પૂર્ણા શું કરે છે. મેતિ હું એકલી રહીશ. સંધ્યા કાલે ફરીથી આવજો. રહિમખાને કહે કે મંદિરનો પુનઃ સંસ્કાર થાય તેમ કરે; જોટલા પૈસા લાગે તેટલા ખર્ચે. મ્હને પૂછવાની જરૂર નથી. આજે મધ્યાન્હે અન્ન-પૂર્ણાનો ભોમ ખારે એકરોશ અસર્પી મેકલાવી છે.

દિવ ગયો. સંધ્યા કાલે મેતિયા આવી. તેજ રીતે પુષ્પ કાંઠાની રચના કરી, તમાકુ પાન તેવારે કર્યા. શાહનદી દ્વાર બોલી નાંખી સિતાર સેધ બેઠી. સિતારમાં વિશ્વને રસવાનો કંઈયે તાંબ વાગી ઉઠ્યો. શાહનદીના ગાલપર આંસુ પર આંસુ પડી રહ્યા છે. મહમદ કંઈ હૃદયની વેદના, પ્રાણની કામના ઉઘાળા મારી રહી છે. વિશ્વ પ્રકૃતિ રડી રહી છે.

એ દિવસ પૂર્ણિમા છે. શુભ ૩ ઉજવલ ચાંદનીએ પુલ્કા દારને માર્ગે પાલખીમાં પ્રવેશ કર્યો. અધ્યાનો પુષ્પ સમુદ્ધ આ ચાંદનીમાં ઉજવલ થઇ રહ્યો. સુંદર સંમીરણના ધીરા સ્પર્શથી ડબીમાંથી સુગંધી તમાકુની ધૂમ બહિર આવવા લાગી. શાહનદી શૈર્ષિકિયે થઇ. તહેને બ્રમ બમે કે જ્યેષ્ઠ કુસુમ અધ્યામાં અર્ધ સુતેલ કાલાચાંદ તમાકુ ખાય છે. જરૂરમાં એ જૂલ લાંગી, પરંતુ તેના મનમાં થયું, આ સંજોજ તેઓ આવશે. અરે આશા ?

સહસા કંઠમાં અમૃત વર્ષણ કરી ગંગાપર કોઇ ગાય છે:—

“રસ એમ લે દિલા છે કુલ,
શમને કિ કરવે તાંદ કુલ વારે દિલા છે કુલ.”
લે લે અરુપેર રૂપ રૂપે હરે,
રૂપ દિલા લે અરુપે હરે.
તાર મયન લે માણિક બલે,
મદન રે તોર કુસે ર મુલ.

પ્રેમ રસે જે સ્વમં નિમજનન, બચાવે કોણુ તેનેર,
અરૂપ છતાંવે રૂપ ધરીને, વિલસે જણો તેનેર.

રૂપી છતાંયે અરૂપ જનીને વ્યાપે ધ્યાવે તેનેરે,
નયન મહીં વિકસે અનંગ પ્રકાશ

રૂપી છતાં અરૂપી જે છે તેને ધ્યાવે પ્રેમીરે.....
પ્રેમ રસે જે સ્વયં.

સ્વરમાં ભક્તિને પ્રેમ, શાંતિને સૌંદર્ય ઉજ્જવલ થઇ રહ્યાં; શાહજાદી ઉંચા કાન રાખી
મીલ સાંભળવા લાગી. ગીતધ્વનિ ધીરેધીરે નિઃશ્વરમાં આવવા લાગ્યો.

કંઈક સમય જતાં દાર માર્ગ પર મનુષ્યની છાયા પડવા લાગી. શાહજાદીએ જોયું તો
ચાંદની જેવા ઉજ્જવલ-ગૌરકાંત ઉચ્ચ કાચવાળા એક મહાપુરુષ આનંદ ને શાંતિ, દરજ્જાને પ્રેમ એ
અંતમાં ભણે વહવાં કરતા હોયની; તેવા જણાયા. અપરિચિત વીર્યવાન પુરુષને જોઇ શાહજાદીને લજ્જા
થઈ બેઠી, જમ થયો નહિ. શિશુ જેમ માને ખોળે જાય, વાહણું જેમ માથે બણી દોરે, શાહ-
જાદીએ તેમ કરી એજ મહાપુરુષ બણી વિશેષ આગળ આરી, મહાપુરુષના ચરણ પાસે જઈ,
જોયપર પડી. પ્રણામ કર્યા.

બાવાજીએ કહ્યું. મહાલક્ષ્મી, ઉઠ, મા, તમારી સાધના સિદ્ધ થઈ છે.

શોકચુકત કંઈ શાહજાદી બેલી-બાબા. મહારી આશ્ના શું પૂર્ણ થશે ?

બાવાજી બોલ્યા-આટલો પ્રેમ શું અવિરલ થાય ? કાલાચાંદ મૃત પથ્થ તમારા આ
પંથુથીજ તે જીવતો છે આજ્ઞા ત્હને મળશે, પરંતુ મા પુનઃ સંસારે રહેશે નહિ. સંસાર
એ પ્રેમ સાધનાનું ક્ષેત્ર નથી.

બાવાજીએ શાહજાદીના મસ્તક પર હસ્ત સ્પર્શ કર્યો. 'આ મધુર સ્પર્શથી શાહજાદીના
હૃદયની મંથી તુટી ગઇ. બાવાજી અંતર્હિત થઇ ગયા.

આશ્ના ને આનંદે શાહજાદીની મિતાર વાગવા લાગી.

પ્રકરણ ૧૬ થું.

આકર્ષણ,

ભાવમુગ્ધ કાલાચાંદે જ્યારે ગંગામાં પુનાતુમાં એવું કંઠી ઝોંકાવ્યું ત્યારે એક બળવાન મોંઝાએ આવી ત્હને જલમાં ડુબાવી દીધો. કાલાચાંદ પ્રવાહના વેગે અવશ થઇ ક્યાંએ ગયો.

જ્યારે ત્હને શુદ્ધિ આવી, ત્યારે એથું તો માથા પાસે પ્રેમાનંદ બાવાજી. કાલાચાંદ બોલ્યો. પ્રભુ, હું ક્યાં છું ?

બાવાજી-મહારા આશ્રમમાં

કાલાચાંદ-કેવીરીતે આ સ્થળે આવ્યો ?

બાવાજી-પ્રવાહ વશત આવ્યો છે.

કાલાચાંદે પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ કંઠ યાદ આવ્યું નહિ.

બાવાજીએ કહ્યું, કંઠ દુગ્ધ પાન કર.

કાલાચાંદે દુગ્ધ પાન કર્યું. જરાવાર પડી સુસ્થિર થઇ ઉઠી થયો.

બાવાજીએ કહ્યું- કાલાચાંદ શુદ્ધિ આવતાં પહેલાં શું દેખતો હતો;

કાલાચાંદે નિરૂત્તર રહ્યો.

બાવાજીએ કહ્યું, શાહાજીને નહિ થું !

સન્નિધી નમેલા મુખે કાલાચાંદે કહ્યું, પ્રભુ તેનેજ.

બાવાજી-શાહાજીને ભુલી શકતો નથી !

કાલાચાંદ-પ્રભુ, કેમ ભુલું ! હું જે દીશામાં જોઈ છું, ત્યાં ત્હનેજ દેખું છું. અંતરે બાહિરે કેવળ તેજ દેખું છું.

બાવાજી-સમજ્યો, શાહાજી હવે ત્હારે વિશ્વમય થઇ છે.

કાલાચાંદ-શું બાજું પ્રભુ; ત્હેનાવિના બીજું કંઠ દેખાતું નથી.

બાવાજી-તોજો કુલ સુંઝે તુંહી હૈ એમ થયું છે, એવોજ પ્રેમનો ધર્મ છે. ત્હને વીરજ્ઞાનમાં એજ કહ્યું હતું. ક્ષુદ્ર શાહાજી હવે વિશ્વવ્યાપ્ત થઇ છે, ક્ષુદ્ર પ્રેમ મહા પ્રાણમાં પરિણામ પામ્યું

છે. આવેળા સ્થાવર જંગમ સર્વે શાહનગરી છે. શાહનગરીને અવલંબી તહે વિશ્વ પ્રેમનો અનંત પ્રેમનો આસ્વાદ પ્રાપ્ત કર્યો છે. અનંતને પોતાનું કહેવા સમજ્યો છું, વીરળજોનમાં મેં કહ્યું હતું, મનુષ્ય હુદ્ર મનુષ્યને અવલંબી અનંત સ્વરૂપનું સંધાન પામે, અનંતને વશ કરે. શાહનગરી તહારી પ્રેમ મૂર્તિ છે. એ મૂર્તિનું અવલંબન ન કર્યું હોત તો એ આનંદની પાસે જઇ શકત નહિ. એમાં તનય થઇ શકતે નહિ. પરંતુ “જેને દેખતા આનંદ વધે” એવી નૃમૂર્તિ ૧ સર્વના જાણમાં હોતી નથી. એટલા માટે શ્રી મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરે છે. પોતાના વિચાર પ્રમાણે ધડેલી, વિચાર પ્રમાણે તૈયાર કરી, મનુષ્ય તેના પર ચિત્ત ઠરાવે. સાધનયથે તેજ હુદ્રમૂર્તિ વિશ્વજ્ઞાપક થાય અનંત સ્વસ્વરૂપ થાય.

બાપુ, હજુ પણ કંઈક બાકી છે.

તું જગત શાહનગરીમય દેખે છે. પરંતુ તું શાહનગરી થઇ શકે નહિ, ત્યાં સુધી હજુ થવું મૂર્તિનું પ્રયોજન છે. તેજ પ્રેમમૂર્તિ તહને બોલાવે છે, આકર્ષે છે. તું સમજે છે શું! બાવાજી બોલ્યા.

કાલાચાંદ-પ્રભુ બાણેતો નથી, શા માટે વાણ્યારસી જવાનો આગ્રહ થાય છે, મનમાં થાય છે કે જાણે શાહનગરી ત્યાં છે.

બાવાજી-શાહનગરીને કેમ દેખે છે ?

કાલાચાંદ-હૃદયસ્વરે પોકારી ઉઠ્યો ભૂમિપર કોટી પડી કહેવા લાગ્યો, હાથ, અશ્રુમુખી મિથે. તહારી વેદના જહારા કલેજમાં વાજે છે.

બાવાજીએ કહ્યું-ખચ્યા, હું વારાણસી ચાલ હવે વિલંબ કરવાનું પ્રયોજન નથી. તેજ પ્રેમિકાની અદ્યુત સાધનાએ તહારા મૃત દેહમાં જીવન આવ્યું છે. તું મર્યાદા પહોંચે નથી. તહારા પુર્નજન્મ થયો છે. હવે સંસારમાં રહેવાનું પ્રયોજન નથી. આ નવીન જીવને શાહનગરીને લઇ શીક્ષેત્રે પ્રેમથી મગન કર.

ગુરને શિષ્ય વારાણસી ચાલ્યા બાવાજી આવા લાગ્યા.

રત પ્રેમે વે વિષા છે દુષ,

સમય ફિ જાને કારે;

ગુરુ વારે વિષા છે દુષ ।

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સિદ્ધિ.

ખાવાજી અંતરધ્યાન થયા પછી, શાહજીની સિતારના દરજ્જાતાને, કરજીકંઠે, સોકરૂપ શ્રમ, અશ્વ પાઠવી પાઠવી આવાહન ૧ ગીતિ ગાવા લાગી.

ગંગાના તરંગે તરંગપર એ રહન દિગંતસુધી પહોંચી ગયું.

ઉજવલ ચાંદનીમાં શય્યાપર વિખરાયેલી સ્વેત પુષ્પમાળા પ્રકાશી રહી છે, મૃદુ પવનમાં ડબીમાંથી સુગંધી તમાકુની ધૂમ બહાર તીકળી રહી છે, શાહજીનીને સોકવાર જમ થામ છે તે સમયે છે કે કાલાચાંદ ડબી ઉધારે છે. કોઇ વખતે નિશાના પવનનો શ્વેતપા સ્પર્શ કાલાચાંદનું આલિંગન છે એવો ભ્રમ કરી શાહજીનીને ચોંકાવી મૂકે છે. ધડીકમાં બૂલ ભૂંચી ગાસ છે અને તેના માલપરથી અશ્વમારુ ગળવા લાગે છે.

એક વખતે હંચુ કરી શાહજીનીએ ગંગાતીર ભણી જોયું. ને દેખ્યું કે અરુણ મનુષ્ય મુર્તિ-કાલાચાંદ જેવી કાલવસ્ત્ર નેવી ઉઝવી, તેમજ વિશાળ છાત્રીવાળી જોડ. શાહજીનીની ડાલી બમ્, રોગે ધાકડા લાખી, કાલાપર ધરવેદે દેખાવ આપ્યો, મુર્તિ ધીરે ધીરે શિખિકા પાસે આવી, શાહજીની અનિદ્રિત નેત્રે તેજ દિશામાં જોઈ રહી, જોતાં જોતાં મુર્તિ શિખિકાના દ્વારે આવી, પછી શિખિકામાં પ્રવેશ કર્યો. શાહજીનીએ હાસ કરી કાલાચાંદને આલિંગન કર્યું ને મર્જિત થયું, કાલાચાંદને પણ મૂર્છા થઇ. એજ પુષ્પ વિખરાયેલી સ્વેત શય્યા ઉપર એ પ્રકૃતિ પશ્ચી પેઠે શેમી જોઈ મર્જિત થઈ રહ્યું છે.

ધડીકે લેળા મછી ઉભાની ચઢી ઉતરી, બાહ્યકંઠ કંઠે રહતાં રહતાં શાહજીની મોલી, દાસીને ભૂલી આદલા કિન્ન કમ્પ હતા, તેજ મદમદ કંઠે કાલાચાંદે કહ્યું. પ્રિયે, હું કર્મપ્રવાહ વશ થઇ ગયો હતો; પરંતુ તને ભૂલી શક્યો નહિ; તને છોડી રહેવાને શકિતવાન થયો નહિ. મહારા અંતરે તું, ને બાહરે પણ તુંજ છે. આ ચક્રથી તારા વિના જગતમાં બીજું કંઈ દેખાતું નથી; તુંજ મહારં જગત, તુંજ મહારં જીવન, એમબર શાહજીનીએ આલિંગન કરી કાલાચાંદે કહ્યું, પ્રિયે, આ સમયે હને વચારે રહેલું નથી; શીઘ્ર આશ.

૧ સમીપનથી; બેઠાંબેઠાં.

શાહનદીએ કહ્યું, કેમ નાથ ?

કાલાયાંદ—હું કાલાપહાડ હતો. હું પોતે માનવ મૂર્તિ હોવા છતાં શ્રી મુર્તિના મેં ધ્વંસ કર્યો હતો. તે વેળા હું સમજ્યો નહિ. વિશ્વની સર્વ મૂર્તિઓજ છે; મહારી બૂલ થઇ હતી. એજ બૂલે હું વિશ્વનો નાશ કરવા યત્ન કરતો હતો. માટે સંસારમાં મહારે માટે સ્થાન નથી. તે કાલાપહાડ મરી ગયો છે. ચાલ, પ્રેમના ક્ષેત્રમાં એ સ્થળે જાતિ વડાઇનો વિચાર નથી. આ જગતને છોડી જગન્નાથના શ્રી ક્ષેત્રમા જઇએ.

શાહનદી—કાલાપહાડ મરી ગયો છે, બલે મુઓ. મહારે કાલાયાંદ છે. કાલાયાંદને કાશી નિવાસમાં શી આપતિ છે ?

કાલાયાંદ—પ્રિયે, પ્રજાનો આદેશ એવો છે માટે તેજ પ્રેમના ક્ષેત્રમાં જવું પડશે.

શાહનદી—તેમજ થાઓ. પરંતુ એક દિવસ અહીં રહેવું પડશે. મોતિયા તમને જોશે. તે મહારી વ્યથાએ વ્યથિત છે ને દુઃખે સંગિની છે. વળી વિશ્વેશ્વરનો પ્રસાદ લેવો જોઇએ. 'મેં' કાશી આવી તમારી સાથે એકત્ર પ્રસાદ લેવા માટે ઉપવાસનું વ્રત લીધું છે.

શાહનદીના કઠોર વ્રતની કથા સાંભળી, કાલાયાંદની આંખમાં પાણી આવ્યાં. આપ્તકન્ધ કંઠે આવેગબર બોલ્યો. પ્રિયે, મહને શોજનમ સુધી સ્નેહને ખંભે તેં બાંધી લીધો.

શાહનદીને હાસ કરતાં સાંભળતાંજ મોતિયાને નિદ્રાભંગ થઇ ગઇ હતી. પરંતુ પાશે આવી શકી નહિ, શાહનદીની મના હતી. પ્રભાતે મોતિયાએ શાહનદીની પાલખીએ પ્રવેશ કર્યો. ત્યારે પ્રજાએ યુગલ એકાસને બેસી, અશ્રુમોચન કરે છે. મોતિયાને જોઇ શાહનદી બોલી, અરે મોતિ, તુંજ મહારી દુઃખની સંગિની દુઃખે ભગિની છે; આવ, આજ મહારા દુઃખનો છોડો આવ્યો છે. મોતિયા પાસે આવી.

કાલાયાંદને જોઇ મોતિયાને આનંદ થયો; આંખમાં પાણી આવ્યાં; 'વળી એકત્ર કાંઈ પણ થયેલ, એજ સ્નેહને ધર્મ, મોતી બોલી. રાવસાહેબ, એમ બોલી રહે છે. આપ બહુ કડિન.

અપરાધીની પેટ કળિત થઇ, કાલાયાંદે હસતાં હસતાં કહ્યું, મોતી મહારે દોષ નથી. અદ્રષ્ટ વશે એમજ થયું છે. મહને ક્ષમા કર.

શાહનદીએ કહ્યું—મોતિ એઓ જે આવ્યા છે તે વાત તુંજ જાણે, ખીજ કાંઈને ખબર ન પડવી જોઇએ. એઓ કાલાપહાડ થયા હતા એમ સમજ, કાંઈમાં સર્વ એવું જાણે છે કે કાલાપહાડ મરી ગયા છે. સત્યજ છે કે કાલાપહાડ મરી ગયાજ છે; મેં તો કાલાયાંદને લીધો છે,

હમણા જા, વિશ્વેશ્વરને પ્રસાદ લેઈ આવ, અમારી શિબિકા પાસે કદી નહિ આવતી, ધ્યાન રાખજો હો.

પ્રસાદ આવ્યો, મોતિયાને સાથે રાખી પ્રણયિયુગલે પ્રસાદ લીધો.

શાહજાદીએ હસી કહ્યું; પ્રભુ, મૂર્તિના પ્રસાદ કેવો લાગે છે ? કાલાચાંદે હસતાં હસતાં કહ્યું, પ્રિયે, પ્રસાદ પણ એની મૂર્તિ છે. હવે બીજાં એની મૂર્તિ વિના કંઈ દેખાતું નથી. શા જીવ તે વેળા થઈ. શાહજાદીએ કહ્યું, મોતિયા તમારૂં તૈયાર કરી દે. એએ પત્રગે બેસી ડખી-મોંથી તમારું ખાતા તું અને હું એમને જોઈએ. મોતિ એ રૂપે છેલ્લું દેખાવાનું છે, મોતિ.

મોતિયા ચમકી ઉઠી. ને બોલી, શાહજાદી એ શું બોલ્યાં ? શાહજાદીએ કહ્યું, મોતિ િક બોલી છું. સાંભળ, મ્હારું કંઈ છે તે આ છે, તે કાવેજ સર્વે લઈ ગોડે જા.

કેમ શાહજાદી તમારે નથી આવતું શું ?

ના, મોતિ, મ્હારે હવે પાછું ફરવાનું નથી. માને, પિતાને મ્હારા શત કાદી પ્રણામ જણાવી કહેજો કે તેમના જામાતા જે પંથે, જે ભાવે ગયા છે, તેજ પંથે, તેજ ભાવે હું પણ ગઈ છું. એથી વધારે કંઈ કહેવું નહિ.

હમણા જા, સંધ્યાકાળે ફરી આવજો, મોતિયા રડતાં રડતાં બહાર આવી, પહેરેગીરે મોતિયાને રડતાં જોઈ કહ્યું મોતિયા કેમ રડે છે ?

મોતિ કુછ નાહિ. આંખમે દરદ હુઆ.

સંધ્યાકાળે મોતિયા આવી શાહજાદીએ તેના હાથમાં એક કાગળ ને ચાવીનેાં ઝુમખો આપ્યો. રાતાં રાતાં ચિરસગિનીને આલિંગન કરી કહ્યું, મોતિ પ્રાણુની મોતિ જે કંઈક દિન બચે, તેમાં અમારી હવેલી છોડી જતી નહિ. આ મારું છેલ્લું આલિંગન છે.

મોતિયા માટીમાં ભોટી પડી રડવા લાગી.

શાહજાદીએ મોતિયાને પકડી ઉભી કરી. પછી કહ્યું, પ્રાણુની મોતિ, આજ મ્હારો સુખનો દિન છે, હું સુખી થઈ માટે, તું પણ સુખી થા. ત્હારા રૂદનથી મ્હારું કંઈ જાણ્યું નથી. રડીશ નહિ. માને સમજવી કહેજો, તમારી પુત્રી જે નારીનું કર્તવ્ય હોય તેજ કર્યું છે. તું આ પાસે રહેજો. મ્હારી પેઠેજ માને ચાહના કરી બોલાવજો.

અશ્રુજળ પાડતાં પાડતાં મોતિયા વિદાય થઈ. શાહજાદીએ હાર બંધ કર્યાં.

રાત્રિનો ખીજો પહેર છે, પ્રકૃતિ શાંત છે. ઉશ્મવળ બ્યોત્સના ૧ વગર સખ્દે, વહે, લતાએ, પત્રે, પુષ્પે, જલે, સ્થળે પડી ઉજવલિત થઇ રહી છે. નિશાનો સુંદર સમીરણ વગર સખ્દે વહે જાય છે. એ વેળા વિશ્વની એ શાંતિને તોડતું ગંગાના ગર્ભમાંથી સંગીન નીકળ્યું.

મન બાનંદેસ્વરૂપ કેન માવના:

મિછા મોઢે મૂલિ નિચે મસ્મધૂલિ:

મિછા દુઃખે કેન મૂલ રે આપના: ।

આત્મસ્વરૂપ આનંદમય મૂઢમતિ ક્યમ ભૂલે,

મિથ્યા મોહમાં તલ્લીન થઇને ખેલે શું આ ધૂળે રે...

દુઃખ-સુખ મિથ્યા તોળી લે તું આત્મ તુલે રે...

મૂઢમતિ ક્યમ ભૂલે.

ગીત સાંભળી કાલાચાંદે કહ્યું, પ્રિયે, પ્રભુ આવ્યા છે. હવે વિલંબ શું છે ? ચાલ.

ઉભય મણ્ડિપની પેઠે દંપતિ શિખિકામાંથી બહાર આવ્યાં.

સાથે કલનાદિની ગંગા મૃદુ મધુર નાદે જાણે આવ આવ કહેતી બોલાવતી ન હોય સ્તિગ્ધ શુભ તરંગના હાથથી ઉછળી જાણે આલિંગન કરવા ચાહતી ન હોય ? દંપતિ ગંગાબણી આવ્યાં.

કેટલેક દૂર જઇ શાહજાદીએ કહ્યું, -એકવાર જન્મના જેવો પિતાનો ૨ પરમુહ જોઇ લઉં. કાલાચાંદ ઉભો રહ્યો. શાહજાદીએ પાછું ફરી શિખિકા બણી જોઇ, એક મોટો નિશ્વાસ નાખ્યો. હાય રે માયા !

ખીજો દિવસે પ્રભાતે મોતિયાએ શાહજાદીના પ્રકોષ્ટે આવી જોયું તો શય્યામાં સ્વેત કુસુમ અશિ હતો તેમ વિખરાઇ રહ્યો છે, પાનદાનીમાં પાન તેમજ રહ્યાં છે. ડખીમાં તેમજ તમાકુ તૈયાર રહ્યો છે કિન્તુ અરે, સ્વેત કુસુમના જેવી, કોમળ કૌમુદીના જેવી શાહજાદી પ્રકોષ્ટમાં નથી. મોતિયા ઉચ્ચે સ્વરે રોવા લાગી.

મોતિયાના રૂદનથી પહેરેગીર દોડી આવ્યો. સેનાપતિ રહિમખાં આવી પહોંચ્યો. કાશીના જળસ્થળને જરીએ જરી શોધ્યા પરંતુ શાહજાદી મળ્યાં નહિ. રહિમખાં બેખાકળો થઇ ગયો. શાહજાદીની શિખિકાના પહેરેદારને તત્કાલે કંદ કંચે.

મોતિયાએ સેનાપતિને કહ્યું તેનો અપરાધ શો ? એને છોડી દો. બાદશાહ પાસે હું જવાબ
પોતે આપીશ. છટી મેળવી પહેરેગીરે મોતિયાને સો સો પ્રણામ કર્યા.

તેજ દિવસે ગોડની સેના કાશીથી શિબિકા ઉપાડી ગંગાપાર ગઇ.

કાશીમાં વાત ચાલી, કાલાપાહાડનો જેમ પ-તો નથી, તેમ ગોડના બાદશાહની પુત્રાનો
પ-તો નથી. પાન્ડાઓએ વાત ફેલાવી કે કાલાપાહાડ અને બાદશાહ નંદિની કાલભૈરવને અન્ન
પૂર્ણામાં મળી ગયાં. કાલાપહાડ, કાલભૈરવ સાથે અને શાહજાદી અન્નપૂર્ણા સાથે. ત્યારપછી કેટલેક
દિવસે શ્રી ક્ષેત્રના લોકના દીલમાં આમ આવતું કે મુ'ડિત મસ્તક, તેજ:પુજ એક બિશુક અને
બિશુણી પ્રતિદિન પ્રભાતે ગરૂડ સ્થંભની નિકટમાં ઉભાં ઉભાં જગન્નાથના દર્શન કરે છે ત્યાર
પછી તેઓ ક્યાંએ જતા રહેતાં તે કોઇના જોવામ આવતું નહિ.

ઉપસંહાર,

સદ્વિવેકી વાંચક ! આ વાર્તા હવે પૂર્ણ થઇ છે. કાલ્યાંદરાયે તથા તેની પત્ની દુલાલીએ શ્રી ક્ષેત્રમાં રહી પોતાના અવશેષ આયુષ્યને પ્રભુભક્તિથી પૂર્ણ કર્યું. કાલાચાંદની જે કાલાપહાડરૂપે પ્રસિદ્ધિ થઇ હતી તે તેણે પોતા પ્રાયશ્ચિત્ત જળે ધોઈ નાંખી. મનુષ્ય આવેશને વશ થઈ એક વખત ભૂલપાત્ર થાય છે પણ આવેશનો ક્ષણિક વેગ ખલાસ થતાં તે ભૂલ તેને સમજ્યા વિના રહેતી નથી. કેમકે તેના અંતરના ઉડાણમાં પ્રભુના જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશનો દીપક ઝગઝગતો હોય છે. આવેશરૂપ અજ્ઞાનપટ તેના ઉપર પડે છે પણ તે સ્થાપ્ત રહેતો નથી. કાલાચાંદરાયના સંબંધમાં પણ તેમજ અન્યુ હતું. જ્યારે શ્રી ક્ષેત્રમાં અનાહારે રહેવા છતાં તેને સાક્ષાત્કાર ન થયો ત્યારે તે પણ આવેશને વશ થયો હતો. અને આવેશને વશ થવું એટલે શું ? પોતાના ભાનને ભૂલવું. મધ પીનાર મનુષ્ય જેમ ફાવે તેમ વર્તે તેમ એ ભાન ભુલેલા આવેશ વશ મનુષ્ય પણ ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરી બેસે. અને તેથીજ જેને સનાતન ધર્મે ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. જે પૂર્ણ ભક્ત હતો તેજ કાલાચાંદરાય સનાતન ધર્મનો વિદ્વંસક અન્યો અને મૂર્તિઓ ભગાવી. પણ સમુદ્રમાં જેમ ભરતી પછી એટ થાય છે તેમ આવેશનો વેગ સમતાં તે પુનઃ પશ્ચાતાપ જળે નહાશે અને તેથી આ વાર્તા વાંચવા પછી આપણને મુખ્ય બોધ એ પણ મળે છે કે કદી પણ ક્ષણિક આવેશોને વશ ન થવું. મનુષ્યનું મન ધારે તો એને દેવ બનાવી શકે અને તેજ મન તેને રાક્ષસ પણ બનાવે. તેથી મનને સદા અકુશમાં રાખવું. મનુષ્ય મનના દાસ નથી પણ મન મનુષ્યનું દાસ છે. અને એ દાસરૂપ મન ઉપર સ્વામીત્વ મેળવવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યનો હક છે. શેઠ પોતાની શેઠાઈમાં ન વર્તે તો નોકર તેને માથે ચડી બેસે છે અર્થાત તેને ગાંડતો નથી તેજ પ્રમાણે મનના સંબંધમાં પણ છે. આ વાત બીજા પણ શું બોધોને સ્ફુરે છે. તે આપણે સંક્ષિપ્તમાં જોઈએ.

પ્રકરણ ૧ લામાં એક ટેકાણે. (પૃષ્ઠ ૨) કહેવામાં આવ્યું છે કે આનંદજ જગત છે. અથવા જગતજ આનંદ છે. તે પરસ્પર સત્યજ છે. મનુષ્યનું સ્વસ્વરૂપ એ આનંદ પૂર્ણજ છે. મનુષ્ય પોતાના આનંદ સ્વરૂપને વિસારી આનંદને બહારના પદાર્થોમાં શોધે છે. પણ કસ્તૂરી શોધનાર મૃગની માફક બહારના પદાર્થોથી તેને આનંદ કદી મળી શકે તેમ નથી. અને જે મળે છે તે ક્ષણિક છે. અને તેથી આનંદની પ્રાપ્તિને અથે જે કાંઈ કરવાનું હોય તો તે સ્વરૂપ શોધન એજ છે.

દિવ્ય પ્રેમમાં શું શક્તિ રહેલી છે. તે હુલાલીના જીવનથી આપણને જાણી શકાય છે. નજાનરાયનો પુત્ર કાલાયાંદરાય હિંદુ હતો છતાં તે પોતાનો પ્રેમ તેને સમર્પી ચૂકી. હુલાલીના અંતઃકરણમાં એ વખત શકા ન હતી કે મારો પ્રેમ સ્વીકારને પાત્ર થશે કે કેમ. તેને તો પ્રેમના બળ ઉપરજ અદ્ધા હતી. કાલાયાંદરાયને તેના પીતા તરફથી શુભીની સજા થઈ તોપણ પોતાની અદ્ધા તેણે હચમચાવી ન હતી. પરિણામ શું આવ્યું. પ્રેમના સામર્થ્યનો વિજય થયો. કાલાયાંદરાયે તેને પોતાની કરી.

પથર જેવા હૃદયો પણ બ્યારે એ પ્રેમના પ્રભાવથી પીગળે છે ત્યારે જો એજ અંતઃકરણના સાચા પ્રેમથી પ્રભુની ઉપાસના કરી હોય તો તે કેમ ન સાંભળે. પ્રભુનું હૃદય કાંઈ પથર જેવું નિષ્કુર નથી. સંપૂર્ણ દયાવાન છે. ભક્તની પ્રેમભક્તિ જોઈ તે દૈવ્ય વગર રહેતુંજ નથી. એટલુંજ નહિ પણ પ્રારબ્ધ કર્મોને પણ પ્રભુ પડના મેલે છે.

આજ પ્રેમની અદ્ભુત અસરથી કાલાયાંદરાયે હુલાલીને સ્વીકારી. કાલાયાંદરાય નિશ્ચય બળમાં કેવો દૃઢતર અને વીરનર હતો તે પ્રસંગ કેદખાનામાં બ્યારે તે કેદ પડેલો અને બાદશાહે શુભી પર ચડાવવાનો હુકમ કરેલો અને હુલાલીની દારી માલીયા તેને છોડાવવા ગઈ ત્યારે તેણે શું કહ્યું છે.

કાલાયાંદ—શાહજાદીને કહેજે, તેમના આ નહિ પ્રાર્થના કરેલા અનુચ્છ માટે હું કૃતજ થયો છું. કિંતુ નજાનરાયને પુત્ર, બાદશાહનો વિશ્વાસુ સેવક, પલાયન કરવાનું જાણતો નથી. મ્હારા પ્રાણ બંધ શકશે કિંતુ ચોરની પેડે પલાયન કરવાનું થઈ શકશે નહિ.

મરણુભય માથે હોવા છતાં શત્રુદોમાં કેવી વીરતા છે. પ્રાણુભય જેવા પ્રસંગોને અપવાદ રૂપ બાદ કરી સામાન્ય પ્રસંગોને લક્ષ્યે અને વિચારીએ કે સામાન્ય પ્રસંગોમાં પણ આપણે સત્યનું પાલન કરીએ છીએ ખરા કે ? જૂઠું બોલવામાંજ જાણે જીવનનું મહત્વ વધતું હોય તેવો વ્યવહાર આજે ચાલી રહ્યો છે. જે જૂમિમાં હરીયદ્ર જેવા વચનને કાળે પોતાનું સર્વસ્વ યુમાવનાર પુરૂષો હતા તેજ જૂમિમાં આજે પોતાના અંતઃકરણનો સહજ સરખો સ્વાર્થનો પ્રસંગ આવતા સત્યને વેગળું ચૂકનાર પુરૂષો આજે અનંત છે. દેશની અધોગતિ તે કેમ ન થાય. જે પરમાત્મા સત્યમય છે. તે સત્ય સ્વરૂપને વિસારીને કરેલી પ્રવૃત્તિ આખરે શુન્ય શુન્ય અર્થાત્ મોડા જેવીજ છે. હવે આપણે ખાંજે એક પ્રસંગ વિચારીએ. કાલાયાંદરાયે હુલાલીને પ્રહણ કરી પ્રેમનો વિજય થયો. પણ જ્ઞાતિજનોએ તેને એક ઘર કર્યો. આમાં વાસ્તવિક શું છે ? વર્ણલક્ષ ઉચિત છે કે કેમ ? એ પ્રશ્ન પણ અહીં ઉપસ્થિત થાય છે. યથાર્થ તત્વજ્ઞની દ્રષ્ટિમાં તો જ્ઞાતિ બેદને સ્થાન નથી. તે તો સર્વને બ્રહ્મરૂપે જુએ છે. નાગર સ્ત્રી અને શૂદ્રની સ્ત્રી બંનેના આત્મા તરફ તેની દ્રષ્ટિ હોય છે. અને તેમાં રહેલા એકજ આત્મતત્વને તે જુએ છે. અને આ દ્રષ્ટિએ

વર્ણલક્ષ્મ અસંખત નથી. પરંતુ કાંઈ જાણના માણસોની એવી ચચાર્થ તત્વદ્રષ્ટિ ઉપકેલી હોતી નથી. અને તેટલા માટેજ સમાજ પોતાના નિયમો બંધેલા છે. અને તેથી એ નિયમોનું પાલન કરવું એ દરેકનું કર્તવ્ય છે. નિયમાધિન વિશ્વ છે. અને જે મહોટા પુરુષો છે તે કદી પણ પોતાને હાથે જે નિયમો વિષાતક ન જણાતા હોય તેનો ઉચ્છેદ કરતા નથી. એક યોગી ધારે તો પોતાના યોગ બળે દિવસે પણ આકાશના તારા ખતવી શકે પણ એવો સ્થૂળકારિક વ્યક્તિજ તે પોતાને હાથે કરીને પોતાના પ્રાપ્ત બળનો દુર્વ્યય કરતો નથી. અને સઘળું નિયમે ચાલવા દે છે. આજ પ્રમાણે સામાજિક ઘટનાના નિયમોનું પણ છે. અને તેના પાલનથી વર્ષો વ્યવસ્થા જળવાયતી રહે છે. તેથી સદ્વિવેકી મનુષ્યો તેને સમૂળ ઉચ્છેદ છોડી ગયતા નથી. પણ ક્રમે ક્રમે મુધારો કરે છે. સમાજ તરફ જોતાં આજે અનેક પેટા જ્ઞાતિઓ અંદર અદરતા દ્રોણોને લઈ પડી ગઈ છે. અને તેથી પ્રથમ તો એ પેટા જ્ઞાતિઓ એક થાય એવા ઉપાયો યોજાએ. અને બ્યારે આવી રીતે સમાજમાં કમથી સુધારો થતો આવે ત્યારે સામાજિક ઘટનામાં ક્ષોભ થતો નથી અને ક્રમે ક્રમે એકતાની દિશા તરફ ચલે ચલી રહે છે. દાખલા તરીકે નાગરમાં છ જાતના વિભાગ. ઔદિવ્યમાં ચાર જાતના વિભાગ. આવી રીતના વિભાગો એ શુ ઇષ્ટ છે? પોતાના ક્ષેત્રને સંકુચિતજ એ વિભાગો બનાવે છે. માટે એવા વિભાગોને તોડવા પ્રથમ પ્રયત્ન થવો જોઈએ. તેમ નહિ થાય અને સમાજની સામે ખંડ ઉઠાવીને વળું લગના પ્રસંગો ઉપસ્થિત થશે તો સમાજ કાંઈ દિવસ પણ પેલા વળું લગનવાળાની હિમાયત કરશે નહિ અને કાલાચારોદારની માફક તેને એક ધર રહેવું પડશે.

કાલાચારોદારને બ્યારે જગજાથજીમાં દેવનો કંઈ પણ આદેશ ન થયો ત્યારે તેને સમોહ થયો ઉપાસનાના માર્ગમાં બ્યારે ઉપાસક સિદ્ધિને નથી મેળવતો ત્યારે ધણું પ્રસંગે આમજ થાય છે. ઉપાસક અહિમુખ થઈ જાય છે. અને ઉપાસનાના સાધનોને છોડી દે છે. આ યોગ્ય છે કે અયોગ્ય એ વિચારવાનું પણ રહે છે. ઉપાસનાનો માર્ગ ઉપાસકને સિદ્ધિ આપે છેજ. પણ તે હૃદયના ભાવ પૂરક લેવાયો હોય ત્યારે. બહારની ડોળ ધાણુ ઉપાસનાઓ કદી પણ સાક્ષાત્કારને કરાવતી નથી કાલાચારોદારે ઉપાસના કરી પણ દુઝાલીનું તેને વિસ્મરણ ન થયું. અને પછી તેવી ઉપાસના સિદ્ધિને કેવી રીતે આપે. ઉપાસક બહારથી પોતાના નેત્ર સામે ઉપાસક દેવની ચિત્તને લાઇને બેઠો હોય અને અંદરથી વ્યવહાર ચિંતનો ચાલતાં હોય તો તે ઉપાસનાની સિદ્ધિ કાંઈ દિવસ પણ ચલી નથી. માટે જે કાંઈ થાય તે હૃદયના સાક્ષા ભાવથી કરવું જોઈએ એવો ઉપદેશ પણ આ ત્રાવર્તીથી આપ્યોને મળી શકે છે.

પોતાના સમોહથી જગન્નાથની ચિત્તને બ્યારે કાલા અંદારે નાથ કર્યો અને પછી મોહબતાં બ્યારે તેને પશ્ચતાપ થયો ત્યારે તેના ઝુર બાવાજીએ શું કહ્યું છે. (બુદ્ધો પૃષ્ઠ ૪૬)

“વત્સ અનાદી અર્થય અહને બરમ કરવાની તારી થું શકિત છે? તું હું નિમિત્તમાત્ર કર્તા માત્ર તેઓ એકજ. તું એક અને જગન્નાથનું શણ લે તેઓ તને સર્વ પાપથી મુક્ત કરશે. મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં લઈ જશે.” અહાહા! કેવો સુદર ઉપદેશ છે. જે કાંઈ થાય તે પ્રભુની ઇચ્છાથી થાય છે. તેથી પોતાના કૃતવાન્નિમાનને વિલાવી એમનામાંજ તન્મય થઈ જવાનું છે. અને જીવની મુક્તિ પણ્ય લ્યારેજ છે.

કાલાચાંદરાયે આ આદેશ લઈ જ્યારે ગંગામાં ઝોકાવ્યું અને એ ખખર જ્યારે ગોડમાં પહોંચ્યા ત્યારે બાદશાહ સોલેમાને અશ્રુ પાડ્યા. ખેગમે રડવા માંડ્યું પણ્ય હુલાલી રડી નહિ. અને માને બોલી, મા! એમ થઈ શકે નહિ, તેઓ દાસીને છોડીને જઈ શકે નહિ. કેવો દુઃખ અને બળવતર પ્રેમ. પતિનો પતો નથી વિશ્વાસુ સેવકો શોષ કરીને થાક્યા પણ્ય હુલાલી તો એમજ બોલી કે તેઓ મને છોડીને જઈ શકેજ નહિ તેના આ અંતરના પ્રેમે કાલાચાંદરાયને આકંષામાં આવવું પડ્યું.

દિવ્ય પ્રેમની અદ્ભુત શકિત? તને વંદન છે. તને ધારણ્ય કરી મનુષ્યો પોતાનો ઇચ્છિત ઇષ્તિતાથ મેળવી શકે છે. સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારી શકે છે.

પ્રમુચાંકર.

પ્રભુશંકર નરભેરામ વ્યાસ તરફથી પ્રસિદ્ધ થએલાં

વાંચવા લાયક પુસ્તકો.

૧ મૂલ્યવાન રત્નો:	...	...	...	...	....૦-૦-૬
૨ સદ્બોધ સ્તવન માળા....	....	....	....	....	....૦-૨-૦
૩ કાવ્ય કુસુમ....	....	....	....	....	....૦-૮-૦
૪ પ્રાણાયામ ભાગ ૧લો (ખીલ આવૃત્તિ)....	....	....	....	....	....૦-૧૨-૦
૫ શ્રેય સુધાકર...	..	....	....	....	....૧-૦-૦
૬ સુક્રિત મણિમાળા	....	....	....	....	....૦-૦-૦
૭ આધ્યાત્મિક માર્ગ પ્રકાશ	....	....	....	....	....૦-૮-૦
૮ સુલતાન બહાદુરની ચિતોડપર ચહુડાઈ	....	....	....	....	....૧-૦-૦
૯ સંસાર દર્પણ	....	....	....	....	....૧-૦-૦
૧૦ ગૃહસ્થાશ્રમ (ખીલ આવૃત્તિ)	....	....	....	....	....૨-૮-૦
૧૧ આરોગ્ય (સચિત્ર)	....	....	....	....	....૦-૧૦-૦
૧૨ પ્રાણચિકિત્સા....	....	....	....	....	....૦-૩-૦
૧૩ રૂદ્રાક્ષ જાળાલોપનિષદ ...	....	....	....	....	....૦-૬-૦
૧૪ સ્ત્રીસુબોધ વાર્તામાળા....	....	....	....	....	....૦-૮-૦
૧૫ સુખનો મહામંત્ર	....	....	....	....	....૦-૨-૦
૧૬ સૂત સંહિતા	....	....	....	....	... ૨-૦-૦
૧૭ પ્રાણાયામ ભાગ ૨જો...	....	....	....	....	....૧-૦-૦
૧૮ યોગના અભ્યાસ પાઠો....	....	....	....	....	....૧-૦-૦
૧૯ મનકામના પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ....	....	....	....	....	....૨-૦-૦
૨૦ સુબોધક વાર્તા સંગ્રહ....	....	....	....	....	....૦-૨-૦
૨૧ આંતર સરિતા	....	....	....	....	....૦-૪-૦

‘પોષ્ટેજ ફરેકનું’ જીદું. વિગતવાર લીસ્ટ મંગાવો.

વિશ્વજ્યોતિ કાર્યાલય અઢાજણ-સુરત.

જરીકામનું વિશ્વાસુ મથક

જુનામાં જુનું પ્રમાણિકપણ માટે જાણીતું, સારમાં સારો માલ ક્રીયાયત, કીંમતથી, વાયદાસર પુરો પાડનાર સ્થળ.

હમારે ત્યાં ચોખી ચાંદીની બનાવટનાં મનપસંદ ડીઝાઇનનાં સરતનાં સોટીન તથા મખમલનાં પોશકાં, ટોપીનાં પાટ, સાડી, ઝમલાં, તેમજ બાદલા તથા રેશમ વીજેરેનું બધી જાતનું કામ હર વખત નવી નવી ડીઝાઇનમાં અમો આબેહુલ બનાવી આપીએ છીએ.

ચોખી ચાંદીની ઝાંક, કસળ, કાલર, ચપો, શેશ ધરિતમબોલ, વગેરે જાતિ દેખરેખથી અમારા પોતાના કારખાનામાં તૈયાર કરાવીએ છીએ.

દરેક કોમને બરતું તેમજ કારીયાવાડ, સીંધ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ, બેંગાલ, આંધ્રપ્રદેશ, અરબસ્તાન, જાવા, દરેક દેશના બરતું કામ હમેશા તૈયાર રહે છે.

સુરતની બનાવટનો કોઇ પણ માલ કમીશનથી અપાવીશું અને મેકલી આપીશું.

અમારા કામની ઉત્તમતા માટે

સુરત તથા પુતા એકઠીખીશનમાંથી સોનાનો આકાંબો અમાણુપત્ર મળ્યા છે એક ઉત્તમ સમવડ કોઇ પણ જાતનો અમારી બનાવટના આકાંબો બાવ વધુ પડે અગર પસંદ ન પડે તો ડીલીવરી થયા પછી પંદર દિવસમાં પાછો લેવામાં આવશે.

મોટી થોરી ગલેમડી-સુરત

તારકસ ગોવિંદભાઈ દુર્લભભાઈ

સુરતનાં મધ્ય ભાગમાં સુંદર હવા ઊભસવાળા સ્થળ મકાનમાં આવેલું.

શ્રી અનાવિલ હિંદુ લોજ.

જમવા તથા રહેવાની સગવડ માટે ટૂંક વખતમાં લોકપ્રીય થયું છે. એક વખત પધારી ખાત્રી કરો.

આલીક-દેશાઈ ગોવિંદભાઈ રજુછોકર

દેવ અસનપુરી ભાગળ, સુરત.

ભરતખંડ ઇન્ડિયન એન્ડ ઇન્ડિયન કનસર્વેટીવ કનસર્વેટીવ લીમીટેડ.

વીમાનું વારસીક પ્રીમીયમ રૂા ૧૦) ૧૫૦ અને ૨૦) વરસની મુદત મા-
સગવડ ભર્યા હકતાઓથી ભરી શકાય છે હપતની રકમ તથા ભરણ વર્ગને અનુસ-
રૂં થઈ અને પોલીસી ફાઇનલના મરણ પામણ ડાકના તથા સથી અધ-
પાત તપાસથી પણ જીવંતીને વિમે લીધામાં આવે છે.

૧. મરણ થાય તેવા અસંગમાં તેમ મંજૂર રૂાના રૂા ૫૦૦૦
રકમ તુરંત મળી શકે છે.

૨ વીમા ઉત્તરારેત્રી મુદત પુરી થઈ હોય તેમાં રૂા ૫૦૦૦
ભરપાઈ રકમની પોલીસી ઉપરાંત હકતાના ૧/૨૦ ભાગમાં ના પામ્યામાં આવે છે.

૩. ઇમીજીએટ ઇન્ડિયન એન્ડ ઇન્ડિયન કનસર્વેટીવ લીમીટેડ (પ્રીમીયમ) આ કંપની પાસે
માલિકા? અને ઉદાર સંતોષાણું હોઈ પ્રાસંગિક સમાજના સુખાળ વા-
રકમ જીવંતી દરમ્યાન પેન્શન રૂપે મેળવી શકે છે.

ઉદાર સરતોથી અમલદારી મેળવે છે.

અગા ૩૧ આર પોષ્ટવાડા.

કાર ભરતખંડ ઇન્ડિયન એન્ડ ઇન્ડિયન કનસર્વેટીવ લીમીટેડ

સુખાગમ બીલીંગ પ્રોપર્ટીસ નજીક નરત.

અમલદારો, અગ્રિઓ, તથા મુખ્યમહાન્યા, તથા દેશમંપુરો, અને ધર્મશુરોના
હવારો પ્રયાણપત્ર મેળવી વિશ્વ વિખ્યાત થયેલું

ભવિષ્યદાયક યોતિષ કાર્યાલય.

અ્યાં સામુદ્રિક તથા રમલ વી પ્રાચીન શાસ્ત્રોના આધારે ભવિષ્ય દર્શાવી આપી
જીવંતોના વર્ણના જતાવવામાં આવે છે.

“અમલકાર ત્યાજ નમલકાર”

આ કહેવતની અચુક ખાતરી કરવી હોય તો પહેલી તકે અમલકાર સલાહ લેવા રખે સુધતા.

ભવિષ્યવેત્તા:-દેવાદીકર ભવાનીશંકર જ્યોતિષી

૩૦ મહીધરપુરા જાપરીઆ શેરી-મરત.

૩૫૬ મંગા અગર એક આનારી મીડી બીડી મફત માલિકી પત્ર મંગાવે.

